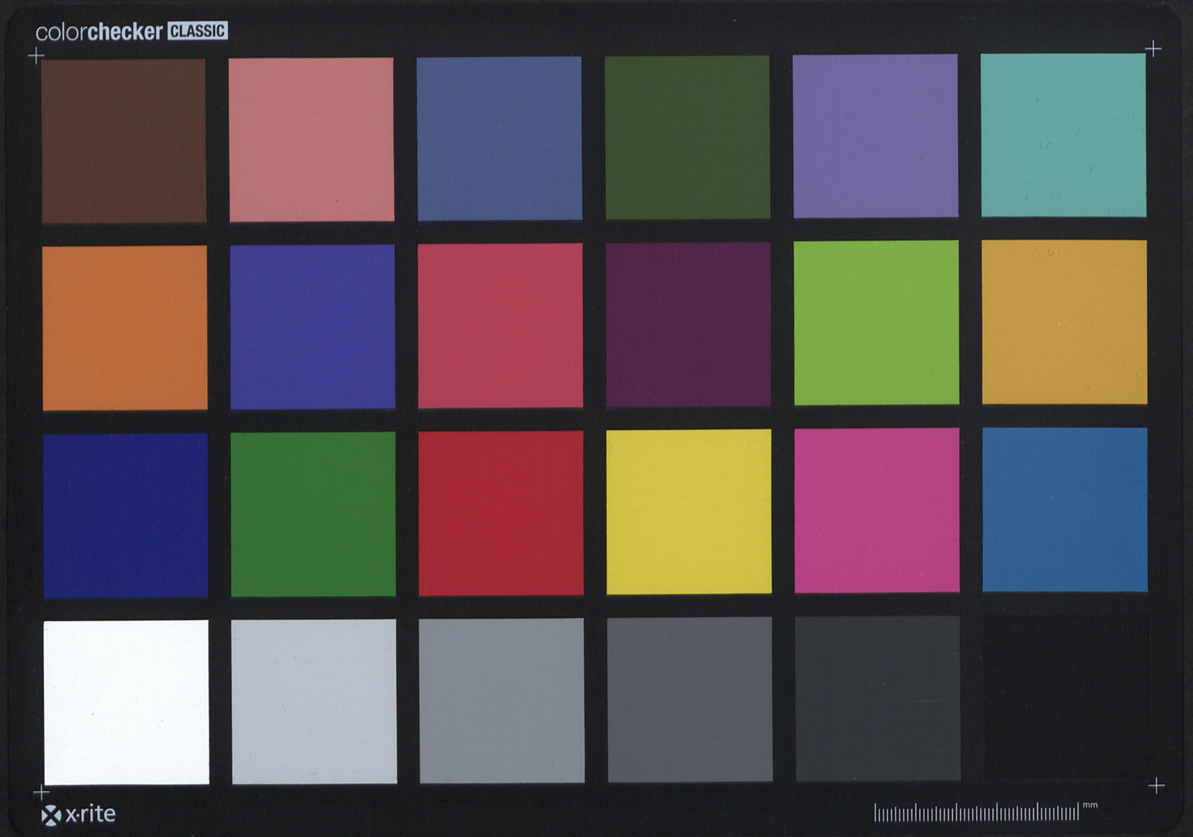
colorchecker CLASSIC
x-rite
mm

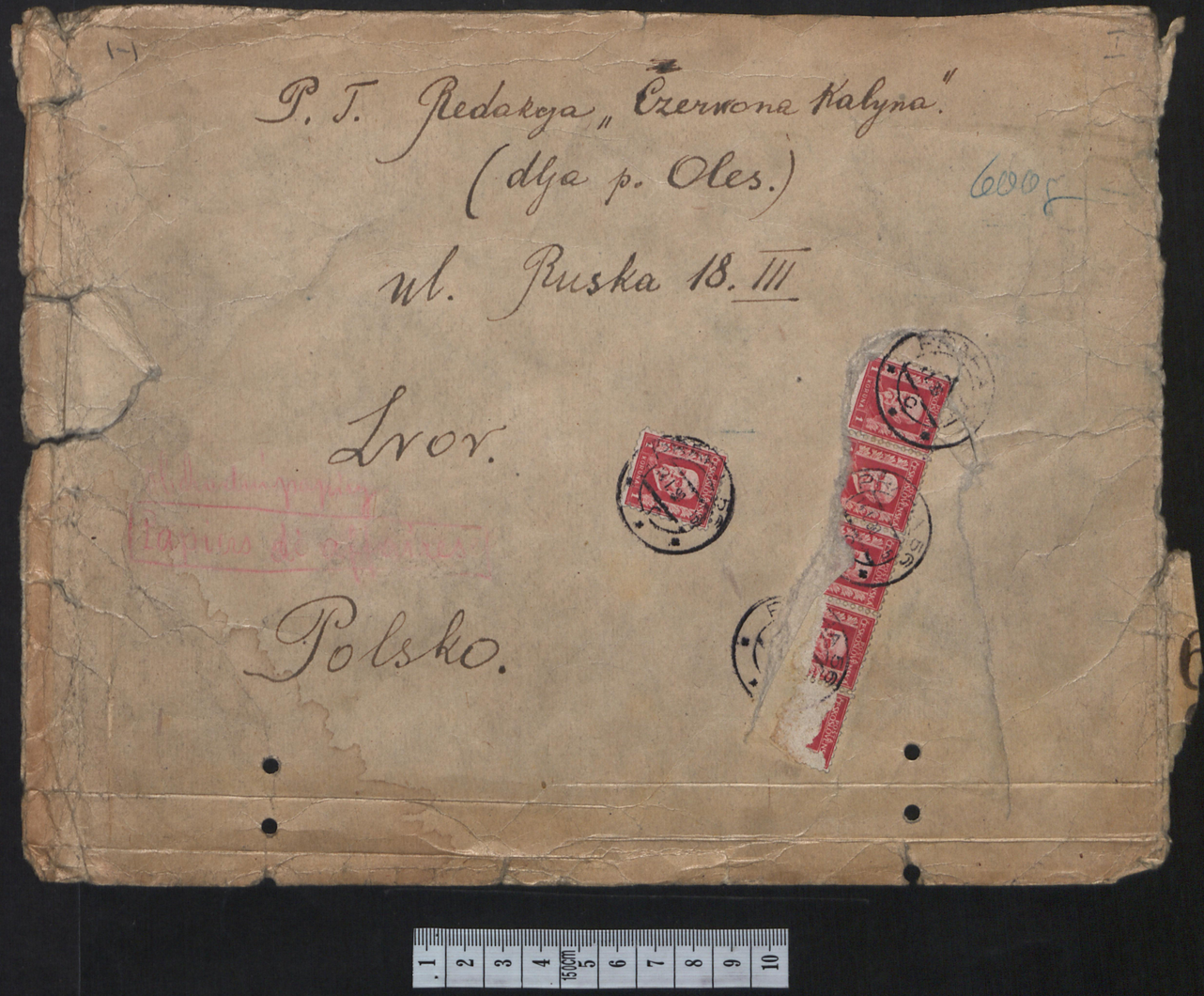
P. T. Redakcya „Czerwona Kalyna"
(dla p. Oles.)
ul. Ruska 18. III
Lwów.
Polsko.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
15,0cm

Повість „Санітари" Частина перша. Вол. Зарицький

I.

До головної кімнати студій мистецьких відомого професора Гипса високо над кількома станками дому, тихо скрадаючись, немов ховаючись від когось або хотячи когось налякати входила дівчинка Глинка, несучи в руках завинуті до папіру квіти. Але не боялась вона тут нікого в цих знайомих їй покоях і не хотіла нікого страшити - вона сама переживала страх инший, той страх який знає тільки любляча жінка перед своїм рішенням розвязати давно замотаний клубок її особистого життя; збільшувався її стан боязкости ще думкою про несподівану відсутність того хто був метою її сьогоднішнього спеціяльного візиту до порожньої вже завдяки вакаціям студії.

Але з сусіднього покою зі студією долетіли звуки знайомої, хоч і незрозумілої пісні, яку все співав той, хто тепер на довго лишився жити в її душі... Вона радісно переступила поріг студії зняла свій капелюх поклала до його квіти ховаючи їх на саме дно його і голосно привіталась... Довголітній її сусід по праці над каменем, емігрант, якого близьке коло товаришів звало Тре, замовк з піснею, повернувся до неї і тримаючи долото й молоток у руках радісно привітав дівчину. Глинка не знала що далі говорити, бо питати як праця, як здоровля, що нового їй здавалося сьогодні недоцільним; вчора, перед вчора, тиждень місяць - питати все одно й теж у людини, що вона бачила щодня від рана до вечора - це ж набридне кождому, а тим більше Тре, якого вона знала, як нервову людину. Їй було відомо вже багато з його звичок і нелюбов до нещирого вживання вимог товариського етикету. І начебто не бажаючи перешкоджати працювати пішла в куток покоя, щоб спробувати глину, яку вона готовила собі до праці не сказавши нічого більше. Тре, тягнучи під ніс собі пісню далі, довбав камень, готовлючи свою дипльомну працю і захоплений роботою не говорив нічого.

Але тут в куточку Глинка ~~[illegible]~~ відчула справжню боязкість, передчуваючи, що не зуміє виконати свого наміру про який думала стільки днів і ночей і для

чого власне здерлась, оглядаючи глину. Сьогодні Тре їй здався дуже змученим; вона, як кожна закохана жінка на це одразу звернула увагу. Чому часом він приходить до студії такий змучений, наче-бто вранці вночі працював, а вдень на праці відпочивав? Над цим теж думала вона не мало і в цю хвилю сто ночі вже їй здавалось дуже довго над глиною, нарешті зважилась зачати з цього поміченна розмову так потрібну їй.

– А ви не думаєте нікуди виїжджати на літо?

– Ні! – кинув їй Тре, не відриваючись від праці. А про себе подумав: куди я поїду, в кишені ні шеляга, знайомих немає, ніщо мене вже там не чекає...

– Шкода! Вам би треба було трохи відпочити... Ви впадете колись коло праці...

Відпочити?! повторив Тре і кинув на Глинку погляд, яким начебто го ворив: чом ти питаєш!? Я незабаром мабуть вже довго буду відпочивати. Дів чина не зрозуміла погляду Тре і не знала, що цим запитом вона зворушувала, приспаний на хвилю працею, біль в його душі...

Як гарно тепер мусить бути десь на селі, або в горах! Все зелене, все в квітах. Ви ж любите квіти, як колись так багато бачила все їх коло вас... Але даруйте, швидко заломонила вона, я вам не перешкоджаю тут своєю розмовою і присутністю?!

На хвильку її взяв страх, жаліла останніх слів, які вирвались в неї з уст, не спитавшись дозволу у волі, яка мала сьогодні робити все, щоб якось увійти в розмову з Тре, а не давати зачіпок до припинення її.

Ні! ні! Боронь боже... Я радо вас бачу все тут. Ви ж... він не докінчив ре чення „жінка", боячись, що це вийде банальним.

Глинка відчула більше інстинктом, що Тре говорить правду і слизь її обличчя прояснило.

– Говоріть, говоріть що ви мали це сказати? Кінчайте речення...

Нічого... сказав уже тихим голосом Тре... Хай колись другим разом

– А я хочу! Ну, даруйте, не хочу, поправилася вона, а прошу...

Тре думав вже сказати щось іншого як за хвилю перед тим...

Ви ж, Глинко, внесли сюди до хати нашої сьогодні весну. А що я

й не бачив її й не чув про неї...

— Жартуйте... Немає сили, щоб змогла згасити у нас силу природи...

А може є?!

— На час, на половину можливо, але до кінця не повірю... Але лишмо цю фільософію. Хочете я утворю вам весну тут коло праці вашої, хоч може й не зовсім весняними символами, але моїми любимими... Хочете?!.. Ви любите троянди?!...

І не чекаючи на відповідь вона побігла до свого капелюха по них. Вертаючись з ними вже, вона стрінулась з несподіванкою; замість веселого й ясного бодай трохи обличчя в цю вже хвилю вона стрінулась з суворим, пожовклим, начебто стягнувшимся овалом на якому два чорні ока, як перелякані бігали по орбітах. Такий вираз його обличчя вона бачила за останній рік все частіше й частіше, але зрозуміти причину цього не могла... Вона б була стала й здаля щось казала йому, але в ту мить Тре начебто боючись її огірчити стрепенув зусиллям волі мускули свого обличчя і зробивши веселу як міг в ту хвилю усмішку стрінув її сам словами:

Що більше красить нашу усіяну горем землю, як не квіти?! У творчости сучасній людській, якаб вона не була прекрасна все знати біль чогось - природи твір все радість... Правда?! Мабуть природа вміє виправдати свої й злочини - нам це ще не дано.

Але Глинка не хотіла слухати його, вона поспішила дати квіти

— Так візьміть квіти... Я вам їх принесла...

Тре взяв їх і підніс щоб понюхати, і в думках повторив „я вам принесла"...

— Я зрізала сьогодні перші найкращі рожі які були у нас у садку...

„Зрізала"... Наче гострою голкою кольнуло щось у серце Тре а по обличчю пробіг знов насторожено-зляканий вираз.

Дякую вам. Я люблю квіти, але... але...

— Що, що? Кажіть...

Не хочу, не скажу...

— Кажіть!..

Я огіргу вас?!

— Не вірю, щоб ви змогли мене огіргити, власне, схотіли... Я трохи знаю вас.

Так слухайте: квітка зрізана-це труп.

— Ах, ось що!..

І Глинка радісно заговорила, радіючи, що в його відповіді не було для неї великої прикрости.

— Так добре, як дозволите, я завтра вам поставлю тут коло вашої праці газони. Дозволите?

А може, Глинко це не потрібно... Я дякую вам... Шкода тут троянди тримати весною.

— Не важно! Я сьогодні, зараз поїду додому і привезу... У нас їх багато. Зараз поїду... Я „трупи" заміню вам, чим, я не знаю... чим... по вашому мабуть „невільниками" буде?..

Вона сміялась. Наколиб він не бачив її радісного виразу її весняних очей-він не дозволив би їй прикрашати тут його працю, але він був людиною, що хоч стратила вже здатність жити повним життям для себе, він ніколи не перешкоджав це робити иншим. „Хай живуть люде радістю-радість це ж вінець всякого чину людини" Я хорий-теж знаю її магічну силу" — подумав він.

Вона, відчувши несміливість в йому, як кожда жінка, в таку хвилю, стала сама сміливою і рішучою...

— За годину я верну з квітами... і кинувши це вона побігла геть зі студії вже по дорозі надіваючи на голову капелюшок.

Що це все значить? подумав Тре, лишившись на самоті... Невже вона любить мене? Він пригадував тепер всі свої спостереження над Глинкою за останній рік... Памятає її все чомусь поруч з собою за працею... Памятає, як і в неділю, коли ніхто не працював, Глинка все заходила до студії і все чогось тільки коло його найбільше здержувалась... Далі згадав її погляди, її постійне бажання про щось говорити з ним... Нарешті памятає, як після одного інцидентну

його з одним заказчиком професором, коли він вступив за останнім до рішучого бою і виграв - Глинка принесла йому китицю червоних рож і, встаючи з перемогою сказала: так має боротись мущина... Ці спогади привели його до висновку, що Глинка любить його.

І ця думка утворила пекло в його душі в той же день... Бути любимим, не маючи на то права, а Тре, як хорий, знав про це добре, було для його ще новими муками до всіх тих, які переживав він. Цього припадку він боявся вже давно і оминав всі нагоди, які траплялись йому.

Міг би він кохати її, забувши чи має на це право чи ні? - Так, відповіло щось у його в глибинах, десь на межі волі й розуму... Вона ж розумна й гарна - вже ілюстрували чуття обєкт уваги щойно вроджений, що жив не то в фізичному єстві відсутньої Глинки, не то в усвідомленні, якогось нового акту десь там в абстракції. В тій граничній сфері істоти Тре в цей мент відчулась повна згода з фактом появи цього нового обєкту. Це було дивним і для самого Тре. На якій підставі там такий непротестуючий спокій, в той час, коли в хвилю, як сніп розумових промінів падав на цей новий обєкт десь ни ще, десь в иншому місці зривалась буря, що шаліючи переходила в удари болю в тім, що звав Тре душою. І тільки зникали розумові діяння знов ставало тихо і спокійно у сферах понадреальних, але „обєкт" лишався.

Тре, довбаючи далі потиху не дуже важне місце своєї праці думав далі над тим, що випливало з побачення й розмови з Глинкою. Муки й болі, яких було повно в його хорій душі, він тимчасово усував волевим напруженням, а хотів зясувати все що сталося вже чи зачиналося, ясно й льогічно.

Але чим більше аналізував він всі за і проти, тим реальніше ще викреслювалась постать її жінка. Це значило, що він теж міг полюбити Глинку. Усвідомлення цієї думки він теж піддавав тепер критиці розуму і тут йшла вже не боротьба, а ціла війна. Можна було усунути „її" з думок але тоді не лишалось про що думати, як тільки ж вона верталась знов у сферу розуму зачиналась боротьба. Вислідів все ж не було багато цієї боротьби, власне два і смію й не смію; між ними йшла боротьба...

Так зродилось в Тре три явища, які все жили потім з ним мучаючи його довго, нестерпимо аж поки не стало того, що могло и заприймати. В його істоті спиналось щось, що звав він „обєкт", а в розумових сферах „смію" й „не смію". Ця боротьба все ж кінчилась тим, що „обєкт", і „смію" все ж запанували далі в істоті Тре, бо вони виходили з явищ життєво природніх їх піддержували життєві функції людини інстинкти, яких ніяка сила не в стані була здушити. Як не змагався Тре з появою нового чинника боротись - чув себе безсилим. Як легко було керувати ним, цим „обєктом", волею, правда хвилями і як безсилим він був боротись з ним розумом? Ніякі доводи моралі, ніякі доводи стану річей - ніщо не могло зрештою усунути існуючого „обєкту."

А Глинка вилетівши зі студії неначе на крилах летіла до себе додому... Гарний такий... Як люблю я його... Але чогось дивний якийсь; і сьогодні чогось стояв передо мною начебто лякаючись... Але це дурне, я справлю його...

~~Весна вулиця~~ Тільки тут вона зрозуміла, що цей її крок був продиктований необдуманим рішенням, боязкістю. Вона хотіла вернутись до студії, але не зважилась...

II.

На вулицях ставало тихо; рідко пробігали трамваї везучи лише кількох пасажирів та окремими гуртками а частіше парами розходились люде вертаючи до дому. Ніч тиха, зоряна заходила над землею.

Тре вертав додому на кінець міста після зустрічі з земляками у тихому закутку ресторану найбільш улюбленого емігрантами. Йшов швидко, нервово ступаючи, піднісши голову трохи вгору так що погляд його немов не торкався землі. Йшов і думав, не помічаючи ні часу ні пройденого віддалення. Якась важка страшна хмара пливла крізь його мозок, що хвилі міняючи свою барву, як край грозового шквалу розшматаний диким вітром; начебто тонким піском залізала вона у всі щілинки його розуму і там розідала його. Вже десять років знав майже постійно такий стан він... Десять страшних років! Розкриті очі його, що стрічали різні враження

краси цієї весняної ночі, не передавали їх до стелі хмари здушившої його мозок, а відбивались від неї, чи то у страшних звуках, кусках якихось трагічних симфоній, чи то в якихось рішеннях фантастичних, розпучливих думках, то зникали десь минаючи по собі криваві світла жахливих образів і примар, а тіло кидало то в спеку то в холод.

Він хотів думати про мистецтво й кохання - цих близнят, що родяться й умірають все разом але хтось гнав сьогодні ці думки геть. Несподівано ноги його спинились і схотіли змінити напрям руху. Тепер тільки він побачив, що був вже перед брамою свого дому.

Зайшов до покою і змучений впав на крісло і там лишився в йому надовго. В узеньке вікно його вбогої еміґрантської хатини заплутане звислими виноградом вривався запах квітів з клумб. Десь щебетав соловей. Ніч мучила його теж своєю тишою. Про сон не було вже сьогодні місця... Думка про смерть таку ненормальну, передчасну проймала його всього. Енерґійна, талановита ~~[illegible]~~ людина, ще молодого віку була раніше инших людей вже призначена на смерть. Сумнівів о цім не могло бути жадних, рятунку теж: ніякі ліки не могли вже врятувати. Ця думка постійна, настирлива доводила цю людину до шаленства. Треслось її тіло, а з душі зривались крики: за що? на віщо? Хочу жити! Ціла істота його тепер брала участь у прояві цього протесту живої, бажаючої жити істоти: фосфорично блестіли втомлені очі, пульсовала кров шаленим темпом, в голові ходили зграї хмар а на душі залягав холод і розпука перед наближенням небезпеки.

Ще раз сьогодні сидючи з товаришами, він відчув, що його життьова гра програна. Там чув він радість життя, мрії про майбутнє успіхи по закінченю високих шкіл, там вже забувалось пережите горе, злидні, тюрми, воші, голод, холод. Життя уявлялось їм так прекрасним і світлим. Рік, три, чотирі пролетить закінчаться студії, а там доктор, інженір, праця... А перед ним? Рік, два три і кінець життя. А може й ще швидче, може вже й завтра? Жахливий трепет пробіг його тілом в цю хвилю... Якимсь червоним маревом вставали примари смерти перед ним, надходячої, придушуючої і нарешті відбераючої йому його усвідо

млене „Я"... А потім що? Порожньо, невідомо... Боявся він цього невідомого чи ні? Ні, ніколи! Скільки раз на війні міг опинитись він там? Скільки раз він грався зі смертю, робляги героїчні напади на ворога в окопах і на містах, скільки раз він втихомирював озброєну юрбу? Він грався тоді зі смертю... Це було тоді... Тепер смерть здавалась йому чудною силою, що за щось карає його... Тоді дух людський, гнів, шал, опір - все гнув він у собі й у других. Тепер не міг усунути він навіть почуття страху перед боротьбою за існування. Матерія його тіла стала сильнішою за його волю. І ця матерія вирішувала тепер йому долю.. Та матерія, яка часом була йому тепер зовсім не потрібною або байдужою, особливо в моменти коли в голові у абстракціях творились геніяльні пляни, прагнення, витвори чудові мистецької уяви тоді тіло не чулося зовсім, було зайвим непотрібним... Тіло що хотіло їсти, пити, фізичних задоволень нараз стало значнішим за дух... Ох, те тіло! Як страшно було часом на його дивитись, щоб не побачити несподіванно. негайного запрошення на той світ! Найкращий витвір мистецький природи і в той же час такий страшний своїми явними й захованими можливостями. Часто втікали очі його, щоб не бачити тепер свого тіла, щоб не бачити все більшаючих жил на йому, щоб не чути постійного відгуку: смерть! Він хотів забути про тіло не думати про його. Але воно повсяк час посилала у мозок його повідомлення, які як на апараті Морзе вибивали там все одно й теж: смерть, смерть... умерти, умерти... кінець, кінець...

Так снувались думи в його розпаленій голові. Він боявся розсвітити світло в хаті, щоб не побачити себе у люстрі; там все відбивався гарний мущина з розумним енергійним обличчям, який мусів був існувати, мав на це право, але то був зеркальний чоловік, який не знав страшної таємниці, яку знав цей живий, дійсний і перший жорстоко мучив другого. Дві люстри розбив він вже під час цієї боротьби колись. Так у тяжкій задумі сидючи, не помічаючи ні часу, ні оточення тепер пригадалось йому минуле.

Хата під стріхою, тяжка селянська праця, злидні... Землі було обмаль. Примус батьків шукати собі своїма силами кращої долі. І він йде її шукати... Майже роздягнений, з шматком хліба за пазухою та свідоцтвом

про добре закінчення початкової школи під шапкою пішов він до учительського семинару. Тяжко було боротись за вступ до школи, бо засоби його були тільки здібности його; ні протекції, ні знайомих, ні грошей нічого не міг він ужити для полегшення своєї боротьби за існування, - бо нічого цього не мав. Потім роки науки. Тут у школі відкрились перед ним світи, перспективи, які змусили його напружити всі свої сили, здібности, щоб витворити собі вже не аби який стан у житті, а кращий від инших. І накопичена віками впертість його хліборобського роду тепер проявилася у страшному завзятті, упертости в осягненню певної мети. Швидко здобув він у школі перше місце у всіх її науках. І тут вже ясно позначились і ті стимули, які штовхали його до цього скрізь першенства. Не шматок хліба, не бажання тільки б жити, не слава - ні, жадоба творчости, волева потреба праці, завойовань перемог, шаленство боротьби і вигра, винахід чогось нового, вищого, кращого - ось, що стало його головним мусом у житті. Фідій, Вінчі, Шекспір ось хто був йому взірцями творчости. І йому здавалося тоді, що людський дух не може мати жадних меж.

Пригадував і ролю жінки тієї першої, яка подарувала його почуттям новим невідомим йому ще. І здавалося тоді йому, що життя це казка, що зміст існування світу - це обдаровувати щастям людей. Згадав і те, як довелося йому боротися за цю першу жінку, що походила з кляси шляхотної. Але тоді боротьба була лоскотучою грою. Виграв боротьбу і яке щастя дала „вона" йому, колишньому пастухові громадських свиней... Де „вона" тепер?

А потім війна, революція, роки страждань і невпинної боротьби з усякими обставинами, які траплялись на його життєвім шляху. І несподіванно, незрозуміло - епізод катастрофальний трагічний. Потім одні лиш муки...

І нараз пригадав Глинку. Вона кохає його і він теж її... вже... Але вона не знає всього: вона буде страшною жертвою... А за що?.. Хто винен тут?.. Де вихід?

І знов огорнули муки душу; ще страшніші як перед тим... Думка про Глинку, що приносила своє перше кохання, тому хто не мав права вже на його - була рівна страшній думці про смерть по своїм мукам для істоти його.

А може Глинка правду казала, що немає сили згасити у нас сили природи? Тоді немає ніякої вини?..

А ніч минала. Благословлялось вже на світ... Тре тільки тепер усвідомив собі ясно, що цілу ніч просидів не стуливши очей. А скільки було вже таких ночей й не порахувати! Але чув себе краще, коли приходив день і він міг працювати і забутись бодай на час. Вже рік, як зі скелі білого мрамору видовблював він символ подяки народа своїм борцям. Рік напруженої праці, коли руки кривавились від долота і молотка підлягаючи невпинно наказові волі різблючи холодний камінь, а душа ж матувалась, вишукуючи і вказуючи лінії, вирази, контури, які-б оживали і говорили. Ця праця була одинокою все ж втіхою йому і тому йшов він до неї все радо. Муки творчости лекше він зносив, як думку про смерть. І сьогодні спішив він все до свого діла, забуваючи навіть про їжу.

Тепер приходив він однак ще з одною тяжкою думою про Глинку і хотів забути і її за працею, але це часом тяжко давалося.

І знов минали тижні в праці вдень, в думах у ночі... Доводилося переживати ще й пригадкові муки, коли коло його діла сходилась юрба глядачів професорів і аматорів мистецтва, які подивляючи працю, всі хором пророкували йому велике майбутнє. І він працював уперто, настирливо аж до вичерпання сил... Часом надходили тоді хвилини, коли йому здавалося, що він не скінчить праці своєї, що не вистарчить у нього сили її довершити і тоді йому потрібна була присутність і близкість і кого ж... Глинки... Вона зробилась йому потрібною на такі моменти, як воздух для дихання... І вона, взнавши це ще більше пригорнулась до Тре... Вона вміла розважити його заспокоїти і підготовати до дальшої праці. І він знов працював, забуваючи свої заручини зі смертю.

Так Глинка долею і працею була звязана вже завдовго з Тре... Як не є жорстокими хорі люде, для яких ця жорстокість стає одинокою насолодою їх угасаючого життя - Тре жорстокости ніколи не виявив ніякої до Глинки, а навпаки платив їй як міг за її несвідому жертву. Муками і думами ночей він платив за хвилини щастя, які зазнавав він з нею. Але не знаючи їх, не знаючи причини його часом дивного поводження.

Глинка зачала й сама мучитись підозріваючи Тре в тім що він її не любить. Думка про це вражала її. Вона добре памятає ще перший його вираз коли вона принесла квіти. Вона терпіла довго і приносила покірно себе в жертву йому й його праці хоч не зовсім з мотивів свідомости, а більше з любови до него. З надією колись узнати всю правду... Узнала її вона, але пізно, після багатьох років стражданъ і терпінь.

III.

Сьогодні гори були такі чудові в свойому осінньому убранні, що навіть ті хто не бачить барв природи, не чує її краси виявляти своє захоплення, не могли. Двомісний човен ледво торкаючись срібної рівнини річки уночив у міжгірря утикане шпильчастими смереками, як фіолетовим абажуром, - Глинку з Тре. На беріг під лісом вони виступили з човна. Він говорив їй якось все двозначно, начебто бадьоро й весело, а в той же час якось болючо. Вона хотіла нарешті почути, якесь слово від його, останнє слово, що злучило б її з ним остаточно нероздільно.

Вже довший час мучилась вона від того, що все їй здавалось, що в йому сидить десь там в середині, ще хтось другий, захований; і часто під впливом ріжних дрібних помічень з його життя у неї зривалось навіть підозріння вщирости до неї; особливо це робилось з нею останніми часами. Його дивні часом погляди, перелякані під час поцілунку очі, приспішене дихання, хвилювання в моменти їх спільних розмов про майбутнє їхнє, уривчасті недокінчені речення - все це недавало їй повноти щастя.

- Ти щось ховаєш від мене? - Сказала Глинка, глянувши йому щільно до очей. Цей запит своєю несподіванкою злякав його наче злодія схопленого на горячому вчинкові

Я!? перепитав він зі здивованням на обличчі - Я нічого... Я все сказав тобі... Все, все що міг!

- Я так думала. Я думала, що нічого від тебе не потребую, бо все знаю.

Але душа чомусь з цим не годиться... Ще до нашого близького знайомства я помітила, що ти живеш начебто якимсь подвійним життям... Тепер я більше переконуюсь в тім... Мені здається, що ти назовні один, а у середині инший...

Тепер забігали йому очі так, як тоді колись, коли вона принесла йому троянди. Він бачив, що Глинка є близького коло правди, що Глинка наступає на його, намірюючись не свідомо завдати ще одну страшну рану йому... Брехати любій дівчині було тяжко, сказати правду не наважувався.

Я втомлююсь, Глинко, життям... Я й зараз втомлений сидючи перед вами... Знаєте краще не говорім сьогодні про це... Може колись про це поговоримо... витискав він окремими реченнями свої думки за якими ховалось прохання не мучити його. Він не помітив навіть, що став їй говорити „ви".

— Але чому не сьогодні? Чому б ти не міг сказати мені, що втомлює тебе? Може ти маєш щось тяжкого на душі то чому не скажеш мені? Може б я полекшила твої муки... Мені здається, я навіть певна, що ти мусиш носити в собі якійсь біль, якусь журбу...

„Читає душу, душу читає!" - кричав хтось в йому...

„Глинко! Не говорім про це... Не говоріть... Досить!.. казав він тоном вже відпихаючим дальшу розмову.

— А я буду говорити, бо я колись же від тебе чула, що ти вже не боїшся ніяких страшних переживань... Знаю добре, що ти людина міцної волі...

Він схилявся все нижче й нижче і відчував, що наче хтось тяжким молотом бє його по голові нищить його силу

— Чого ж ти не хочеш дивитись мені до очей?! Чого? Начебто хвилюєшся ти? Хиба я не близький ще тобі друг? Маєш якусь душевну трагедію скажи мені про неї, - лекше тобі стане, я знаю це по собі, по людях... вже благала вона.

Обоє замовкли на хвилю... Знівечуюча боротьба точилася в душі обох людей; в той час коли цілий світ неначе радів і сміявся. Але вони не чули ні пісень, ні пахощів ні пестощів сонця вже в ту хвилю.

— Ну щож?! Чому навіть нічого не кажеш?!

А що як би, Глинко, я мав би тобі розповісти, таку трагедію від якої б ти

стала вмить божевільною?..- він кинув вже на неї жорстокий погляд.

-Таких трагедій немає!.. Власне не те що немає, поправилась вона, але ти не міг би мати її. Але навіть коли-б і так, хай стану божевільною... Я вже напів божевільна...

Так, так, Глинко, моя але що як би я хотів щоб ти не була божевільною, щоб ти не знала заходу життя над ранком його. Кохання ж тобі тільки ще сливе, коли воно пливе понад життям.

-Ти добрий Тре! А що як би я хотіла тобі полекшити душевну рану якусь, чому б ти не погодився на мою філянтропію?

На чолі Тре виступали все сильніше жили заповнюючись темною кровю, а душевна боротьба вичерпувала його. Вона знов притиснула його своїми доводами до тупого кутка і навіть трохи вколола... І він замовк, не знаючи як відповісти.

Вітер розвіяв йому волося, зігнув вуса начебто і він хотів ще мучити Тре. Глинка тепер ясно відчула, що вона близькою є до своєї цілі, що от от він упаде їй на груди і розкаже все що думає, чим живе, чим страждає і їй було приємно почувати себе вже переможцем над сильним мущиною... Вона хотіла сама схопити його голову і притиснути собі до грудей, зацілувати її і вислухати сповідь що її так потрібувала вона. Але цей упадок Тре був лише, як не, хвилевий... Вже за хвилю він підніс свою похилену голову і очами проникливо-магічними кинув погляд на неї такий, що вона одразу відчула, що Тре непобідний і у своїх муках...

Глинко! Ти не смієш думати про мої якісь муки. Ти жива-проживе й думай... Там де діють закони природи-лікарям немає місця... а тільки... але він не сказав останнього слова „санітарам"...

-Доле, подумала Глинка, який він сильний і жорстокий?! Тепер все ж ясно було їй, що вона була права у своїх здогадах відносно Тре і усвідомила собі, що не все дійсно гаразд в її безмежній любови до цього чоловіка. І почуття гострого болю пройшло її тілом... Може все це кохання є нещирим? Він любить иншу, має иншу, а до мене лише має жаль, дає мені милостиню?

Так розвинюючи і в цей ще властиво жіночий бік свої думи і зміцнюючи

всіх їх докупи, фактами ще з свого иншого життя за останні часи, фактами докорів батьків, пріятельок, страту здібности працювати - вона загострювала ще сильніше ще свої душевні муки. І коли переповнилась душа її одразу уявлінням стану річей, коли спочатку тоненькі нерви під очами зарухались і затріпотіли, а далі затряслись руки й коліна вона вже не могла здержатись, щоб не крикнути йому: так ти хочеш зробити мене нещасною?! З риданням впала вона йому між коліна.

Багато сліз людських бачив він на свойому житті але ніякі з них не мучили його так, як сльози страдаючої дитини, цієї святої й невинної душі... Він сильний чоловік не міг бачити голодну або поранену дитину. Ні що його так, ще коли він був молодшим, не обурювало, як нерівність дітей, в їх праві на їжу, одяг, грачки, щастя. Ця любляча його жінка все нагадувала йому дитину: стільки ж наївности, стільки ж чистоти, щирости і поруч з тим в инші хвилини і стільки ж жорстокости, як і в дитини.

Він поклав їй обидві руки на плечі, доторкнувшись її шиї і вириваючи голову високо на бік очима летів у далеке небо, начебто там шукаючи собі рятунку. Але безмежне одноманітно синь небо дивилось холодною безоднею.

Кінчити відразу, сказати все їй, правду, може трагічну правду, але сказати і закінчити муки! Але чи буде це кінець?! Напевне ні, - це ж початок нової трагедії, нового зруйнованого життя. Хай вже хоч пораненою трохи живе вона, а не забитою одразу і в той же час живою. Він не допускав і думки щоб вона стала зовсім нещасною. Зібравши всі сили він заговорив.

Ні моя любо, мій одинокий друг на цім світі, коли б ти знала, як безмежно люблю я тебе, як дні й ночі живу тобою і про твоє майбутнє думаю більше як про себе ти б не сказала цього. Себе я знаю тоді лише, коли задовольняю свої необхідні фізичні вимоги, щоденні - позатим - це все думи про тебе і творчість, любо моя.

Але сльози виплакані збудили в Глинці вже й гнів.

- Не знаю про це нічого! А ти знаєш, що терплю я від оточення?

Хиба тобі цього мало і ти хочеш мук моїх у коханню... Як ти подібний до тих мущин, що думають лише про себе! Який ти жорстокий Тре?!

Кілька хвилин здивовано дивився він на неї, не знаючи що їй ще сказати.

Ти мучиш мене, Глинко, ти говориш так як всі жінки всім мущинам... Моїх мук стане на мене вже... Знаєш, що я тобі скажу: давай розійдемося щирими друзями - сказав він несподівано.

- Що?! Аж підвелась вона ніби то дістала ~~вона~~ в ту хвилю публічного поличника, так пройшли останні слова Тре до її свідомости. Інстинкт здорової, люблячої жінки від якої хотів утекти той кого сама доля, вищий закон, допасував їй і наказав любити збудив у ній новіз силу й новий знів.

- Ти хочеш утекти? Ти хочеш зробити так, як то роблять всі мущини?

Вона говорила вже мовою сучасного життя про нешляхотність мущин у відношенню до люблячих жінок, про практицизм їх і в коханні. Він теж перейшов на мову обрахунку а не правди.

Ні, я не тікаю, я лише хочу щоб ти не мучила себе. Ти молода, гарна, талановита дівчина. Ти найдеш собі кращу пару. Я можливо вже старий для тебе.

Але сам не вірив тому, що проповідував. В ту хвилю він був подібний до сучасного реального політика, який говорить про потребу обезброєння народів

- Ні за що! Чуєш: ні за що я не віддам тебе нікому тепер. Я скорше життям своїм заплачу, як уступлю тебе комусь... Ти мистець і завтра будеш вже в паутинях иншої жінки.

Очі їй горіли рішучістю й гнівом а по обличчю виступав червоний румянець по якому слідили риси упертости й непохитности.

- Так ось до чого ми договорилися й дожили! - кинула Глинка і повернувшись стала дивитись у воду.

Тре дивився на її схилену постать але бачив все знов як в тумані, як плоский образ на фотографії; зсумований біль обох їх трохи не зробив Тре бо шевільним. Йому здавалося, що Глинка, кидаючи йому „на віщо ти мене мучиш" виносила останній присуд над його життям і що за ті муки, які

він завдав їй, не ухилившись від спокуси ще раз пережити кохання, він може тепер заплатити тільки своїм життям. Думка про самогубство нераз вже приходила йому до голови, але різні події життя усували її, як і кохання Глинки теж відсувало її, але тепер вона знов приходила вже, як якийсь невідкличний наказ... Тільки через смерть свою він бачив вихід зі заплутаного становища відносин своїх до життя і конкретно до Глинки. Але легко було думати про смерть, а тяжко було погодитися з нею. Знищити своє тіло, заплатити страшним болем, знищити тілесне „я" він був готов, але як вбити те, що зветься „життя", те свідоме, творче, що жило в йому, як і в кожній людині? Там „у житті" зривався протест, що швидко знаходив різні виходи зі становища, відстрочення, негування всіх наступів на його. Але як гнучким є розум людський?! Цей протест трохи ще за хвилю оформився вже й в думку: можна „переступити" й через кохання во імя здобутку чогось нового, во імя життя. Хіба боротьба сучасна, щоденна не зразковий приклад цьому? Навіть, коли відкинути умовність сучасних підстав до цього, хіба не виступає це все ж як закон існуючий в природі?

Якось прийшли в цю хвилю його міркувань на яв вспомини про одного з найблизших пріятелів Тре і учителя його, емігранта, майбутнього талановитого інженера. Ко і слова того, які той все від самої революції повторяв: „все, брат, на світі засоби і кохання і наші ідеї для одного головного, що помилково ми звали життя". Ми всі мандрівники тут в просторах сучасности, і Кохання, це ті малі кринички, які ще бруд сьогоднішнього „життя" не закрив нам для контакту з правдивим життям, життям-природою!

І начеб то якийсь побідний шум пройшов по його істоті... Зявлявся знов у йому колишній Тре і заговорив його власним голосом, хоч і не твердо, бо хоре тіло і виховання стільки літ знищувало все природне з чим прийшов він на світ. Вона цей пріятель щирий такий — є засіб? Вона ж теж хоче жити і переступити через її душу, життя? — виринав десь запит. І все густіше й густіше проходив знов їдкий пісок до всіх закомірок його мозку, облягаючи все густішою чорною хмарою рештки його світлого розуму. А на чорнім

пілі цього піскового пороху являлися вже ніби якісь червоні вогники... Що то? Ах то троянди, червоні троянди на білому мармурові. Їх багато, багато вирвань скрізь; вони червоніють, як кров і посеред них зявляється „воєа" і цілує троянди... його кров...

Що з тобою? - збудив його захвильований голос. - Ти щось говорив, стогнав Тобі погано?

Нічого, я відпочину тепер мені з серцем погано.

Вона перелякано схопила хустку і намочивши її у воді приклала до його чола, нахиливши голову до своїх грудей.

- Мій коханий! Яка мука! Ти мучишся а не хочеш сказати нічого...

Але йому ставало щораз гірше. Він тягнув свідомість хвилинами і знов являлись мрії, примари... Тіло геть, геть тіло! На що воно? Для чого? Хтось шарпає тіло горячими зубами, обдираючи його від костей... То знов свідомість приходила виразніше до нього... Який біль, яка тупа. Що це робиться? Може вже божевілля? Де револьвер? Де?! Дайте мені його! Я вбю своє тіло, я мушу його вбити...

Тепер то заплющував він очі, то одкривав їх, хоч все одно нічого довкола себе не бачив. Убити тіло, а що буде з життям? Нічого не буде... А воно було цінним ще вчора для нього, і навіть тепер коли його кохана Ганна і відкривались обрії творчости, ставало цінніщим, дорожчим. Але стрячено було головний засіб до життя - здоровля...

Коли б не тіло, це б міг літати він скрізь, де понесли б його крила творчости і слави, що вже торкалась його чола. Цей безцінний дар, засіб до праці, до перемог до боротьби був вже остаточно стрячений.

Лежачи на грудях схвильованої дівчини і чуючи запах її молодого, пахучого тіла, здригався він від думки, що його тіло не тільки ворог його а й небезпечний сусід для других.

Як гарно тут лежати в ней? А як гарно було б обняти її, здушити, зацілувати і злитись в одно ціле?.. Але хтось калатає

йому: не маєш права!.. Хто це сказав? Воля? - більше ніхто, бо тіло слабе хоче її. Згадалась йому як мріяла Глинка, що буде мати колись свого сина, який теж буде великим артистом...

Але він знав ясно, що ніколи Глинка не може мати вже від його сина... Який великий злочинець перед нею?! Як дивитись до очей? Навіщо це все сталося! Вона має право на життя, бо всі функції його може сповнити, як жінка; вона може любити - він любить, але коректує любов розумом, вона може бути матіррю, він батьком ні, вона може відчувати світ так, як кождий нормальний чоловік, він - ні, він все переломлює крізь призму свого болю... Пірвати все, пірвати раз на все! Значить цикль його був вже закінчений. Але вона кохає. Ось це трагедія!

Вона в цю хвилю сиділа мовчки схилившись над ним, відчуваючи, що людина яка стала їй близькою чимсь сильно, сильно страждає, якимсь тяжким горем і вона, забувши про свій гнів відчула до його ще більшу любов.

Несміливо глянув він тепер до очей її, але не побачив її, бо замісць неї дві цяточки сліз на блідому скривленому обличчю заступили йому все...

- Ти мучишся? тихо сказала вона силкуючись підняти його тяжке тіло і наблизити до себе.

Замісць відповіді він притись її руку до своїх грудей.

- От бачиш... докінчила вона, тремтючими губами... І вона поривчасто схопила його голову і притискаючи до своїх теплих, схвильованих грудей вже з благанням витиснула: „Так чого нічого не скажеш? Хай твоє горе буде й моїм." - Вона схилилась над ним і раптом обоє заплакали і довго, довго лились їх сльози...

Він мовчав... Потім стрепенувшись підвівся і відповів: Тобі було б боляче сьогодні знати все... Памятай сьогодні... Потім лекше: правда є тяжкою у правдивий час. Ходім до дому. Поволі йдучи обнявшись до човна вони поцілувались. Просто перед ними сідало червоне сонце; надходив тихий прозорий осінній вечір.

Сад заповнювався публікою. Стільки і Тре, щоб захопити місце для вокальної сцени зі своїм довголітнім товаришем Бе, якого ~~Тре~~ не міг обійти в творчих звичках свого жанру. Бо, так звичайно, не слухав Тре довгожданий він теж поспішав забажатись з Тре на довгій ралузі.

Ко з Тре зайшли до дальнього куплика саду і сіли за „свій" стіл. Вже кілька років вони сюди, коли у кишені з'являлись зайві гроші. Тут говорили, тут радились, обмірковували річні справи. Тре тут не захопив чимало цікавих рисунків для своєї різбярської праці. Але сьогодні не думав ні Тре про малюнки ні Ко про якісь спостереження. Тре був особливо якось схвильованим. Чи то тріумф закінчення праці, чи інше, що вже кожний день, коли хвиля з невмолимою швидкістю наближує його до розв'язки за плутаного вузла з новим коханням і взагалі життям, мабуть не дуже хвилювало його.

Ко вже відчув, що він сьогодні потрібний Тре, як все в таких хвилях. Як чудово співав якийсь старий кобзар старовинні пісні на замовлення ~~ама~~ пар із публіки! Спогади про далеке минуле, славу дідів, наївну любов, зма лювала його пісня коротко пісно, поетично; рідним голосом, захрипл. інструментом цей Янтуса в останнє моїсе протистував проти сьогоднішнього реперту пісень. У музиці дідів наших все щось є такого, що в душі людини лишає щось. Сучасна - це бідна звукова. Умірала все ж ця пісня все ~~ще~~ й слухали більш менш. А довкола лунав сміх нервово-радісне життя, дівочі голоси, нагадуючи, що смерть чомусь зустрічається родженням нового.

Тре сів спиною до публіки, щоб не бачити й не чути всього цього що давило оточення і що так турбувало його. Але куди втекти від сміху людського весною?... А який прекрасний сміх серед природи й співа! Той сміх від якого чується радість, бадьорість животворчі подихи, що не знає ще цілком, які робить у вашому житті... Інший знов - схована елегія, музика наболілої душі; в ньому часто чується втомленість або туга: я хочу кохання. Є сміх що покоряє своєю магічною силою більш... Є сміх в якому чується безодня, самотність, безконечно довге чекання чогось і зневіра, то знов що тріпоче як голубка в діброві. Є сміх, що вибухає раптом і

нарад раптом згасає - за цим ховається вже смерть. Є сміх, що лізе до сумління і позначує людину чисту й чесну. Є сміх іронічний, що кепкує з усього - він лік І мало є сміху - безтурбітного життя. Але не кожний чує сміх цю музику без нот. І ці різні відтінки сміху лізли до слуху Тре з усіх закутків саду вибухаючи, але сам вже багато років сміятись не вмів. І він ~~був~~ мучив ~~в~~ тепер його... тому, щоб не чути й не бачити нічого він сидів спиною до публіки.

За ці останні два роки бачив Ко, як пожовтіло обличчя Тре, як густі зморшки оточили його очі, що набірали тепер щораз иншого виразу; а енергійне обличчя, яке покривилось від болізної маски що здушила його.

Тре дивився просто в очі Ко начебто запитуючи чи знає він його тайну; інстинктом він чув, що Ко мусів, як що не знати, то догадуватись... І стояла тепер в його мозку болюча думка: який його погляд на це?..

Ко спитав, як все просто й рішучо: Що з тобою, друже?

Що? - повторив Тре, і глибоко-сумні очі, на хвилю запалились ~~[illegible]~~ огником рішучости, але на хвилю, щоб змінитись на вираз що говорив: „на що ти питаєш?"

Нічого?! Так як звичайно проговорив він витискаючи вже ці слова...

А що все ж? Ти чогось сумний, в дні свого тріумфу?..

Тре повів повільним рухом очей по стіні, потім, начебто нічого не чуючи, пройшов ними через Ко і, махнувши втомлено рукою, заговорив.

Ох, друже! Весело довкола, а мене вже не тягне й сюди до цієї нашої Палестини... Не цікавить мене тут... ніде... взагалі не цікавить нічо... Жах... розпука...

Він говорив долу опустивши під стіл очі начебто стараючись скинути попіл з цигарети і замовк. Потім погляд його спинився на одній точці і поволі стягувалось його обличчя у клубочок зморщок обрамлених насупленими бровами; рух мязів над шелепами і напруження жил на чолі говорили, що Тре переживав якесь вагання, рішення...

Про що він думав в цю хвилю? Ось вже кілька років про одне й теж думав Тре коли здибався з Ко, йому хотілося відкрити нарешті Ко всі причини, що нівечили його життя, знищить таємницю, яка жила в йому, але він не рішав

вся все... Боявся головного, це осуду Ко цього простолінійного, рішучого чоловіка. При думці, що Ко, який в часі війни і революції не вагався вживати кулі про ти людини в момент боротьби, робити напади на ворогів про які ще й те пер шуміла слава, що Ко скаже ясно, остаточно й немилосердно рішення, німів йому язик. Страшним мав би бути цей присуд, думав Тре, людини що не знає середини а рішає все „або, або." Борючись зі собою Тре терпів неймовірно. Але й сьогодні не зважився сказати просто й ясно, а зачав зі своєї нової муки, з кохання до Глинки.

– Слухай, друже, зачав він вже втомленим прочим голосом, і поможи мені як людина, щиро продумавши все, знайти розвязку такої може колись фільософської справи, а тепер в сучасности для людей чисто життєвої: Має право людина посягнути на життя взагалі другої людини? – він змовк

Ко не був здивований запитом, бо ріжні теми подібного роду були головними центрами їх постійних розмов в Революцію і тепер на еміграції

Тре, ти знаєш, я не люблю метафізики. Я мусив би знати ще відповідь на питання: ~~[illegible]~~!

Коли і як? Бо приміром у борні у захисті немає часу на рішення инше як: я мушу побідити! Це ж ілюструє не тільки сучасне життя а й правдиве, природне.

– Добре! Але коли немає ні борні ні захисту, а звичайний життєвий стосунок? Приміром, ти не бачиш вислідy ніякого з твого кохання, дівчина твоя теж і вона хоче щоб ти убив її й себе.

Ко не потребував довго думати... Друже, та ж дівчина з її коханням є для тебе лише засіб у житті, а не ти цілий. Так само як і ти для неї. Себе забити міг би ти, коли б стало тобі ясним, що рішучо цього треба, її – ніколи. Тут же не борня, а пасивність, відгай, розчарування – все що хочеш тільки не борня... Ти не смієш знищити засіб, який хто знає, чи ти використав до кінця, бо ж взяти любов, це тільки скористати з прекмети засобу, використати й кохання як засіб, але не ціле головне життя, у твоєму випадкові жіноче. Хіба коханням до жінки вичерпується наше життя?

– Я віддано кохав, вона мене так само.

Замало! Я ж тобі кажу, що кохання теж засіб а не ціле життя для нас людей. Ти можеш, ти смієш рядити своїм життям, бо твоє „я" є твоє життя, ти його знаєш. Чи є твоє „я" рівнозначне „я" иншому невідомо! Звичайно в боротьбі у Запалі ти знаєш, що „я" твоє зникне, коли не буде усунуто чужого „я" і коли твоє „я" сильніще, ти лишишся... Твойому „я" в звичайний час чуже „я" може бути або байдужим, не існуючим коли нам не дано контакту, або засобом, а засіб тратить ціну використаний лише добре... Дивись довкола добре і знайдеш тисячі, мілійони прикладів тому. Використає тебе, другого життя, жінку, як матір кидає дає тобі старість а потім смерть...

Так, так Тре і добре і зле. Мені здавалося, що рішення на право життя иншої людини таке просте для здійснення і таке льоґічне після підрахунку певних звичайно, обставин, а от тепер, чомусь не можу собі уявити так просто його. Коли справді моє „я" не є рівним „я" ближнього, то знак рівенства не може зробити й „свята любов" - це правда. Але як тяжко розлучитись з життям для мого „я" приміром для мене, то думаю, що й для иншого той же закон платить.

Але це ж все, друже, сфера чуття, може вихованих звичок, поглядів, що є тяжким чи легким, болючим чи не болючим... Ти говориш як погасти це ісповідують сучасні жінки або жінки романів для виховання молоді в „доброму нраві". Я говорю тобі, згадую жінку через те, що вона дає нам перше виховання - це є важним. Але ти, ти мусиш памятати, що що для нас є ясним, то їм не ясно, бо там де ти льоґічно все вираховуєш у них панує чуття, а чуття не є дороговказом для сильних істот.

Тре відпив одразу пів шклянки пива і шукав сигарету в кишені свого костюма, яка все утікала йому з під пальців і нервувався...

Але чому ти питаєш про такі речі сьогодні Тре? Може збераєшся з рожуки кохання стрілятись?! Але запамятай мої слова: Кохання засіб, а не життя... Любов до жінки не покриваєтьcя з любовю до життя.

- Це грубо, друже...

Грубо але це правда!

— Значить для людей немає иншого виходу на світі, як знищаючи одну трагедію зроджувати тим самим другу?

А у природі инакше буває? Але послухай друже, нащо ми говоримо про це? Це нам з тобою вже давно відомі речі... памятаєш революцію, національні війни і т. д... Ти щось бачу часто став цікавитись такими темами, а тобі цим не слід зараз займатись; ти мусиш працювати, ти мусиш, Тре, створити ще одну річ, велику річ. Ти чуєш, що про тебе говорять?

Чую і знаю, але мене це не цікавить... Що мені до нього, коли я жити не можу... — він ~~спохватився~~ схаменувся і поправивсь — не хочу...

Тре схилився головою дивлячись до землі і змовк... Ко шукав переходу до дальшої розмови, бо не хотів торкатись теми про смерть, яка так близько була до життя Тре. Він говорив:

Ти мусиш творити і у творчости згоріти, а инших думок у тебе не сміє бути. Гориш, твориш, борешся — ти живеш. Ти, як та матір, що родить нове життя мусиш жити. Не знає вона нащо родить, не знає вона що родить, генія чи ідіота, але вона зповнює свій природній обовязок і вона має радість... Ти обєднуєш всі вимоги до людини в одному — мистецтво... Живи ним і згори з ним.

Тре слухав уважно Ко, хоч схилившись і нараз здригнувся і жалібно заговорив...

— Так значить моє ~~рок~~ призначення — мистецтво тільки?

А для кождої людини, що є ~~роком~~ призначенням (сфера мом)? Неба не мистецтво жити? Ти знав щось про себе перед тим, як народитись?

Страшно, браже, — ми без керми йдемо в цім світі виходить — простогнав Тре. Природа незмогла зробити для нас виїмок зі своїх законів: ми в руках її законів. Це, браш, факт! Ми ж санітари в житті, а не лікарі — це ж і ти визнавав колись...

Льокаї збірали вже посуду з опустілих столиків і закривали двері... Вечір в розмовах пролетів як година, але ніколи над цим не задумується вигнанець, який живе ще одним поверхом вище від життя звичайних людей.

День змінився нічю. Тре не хотілося йти: він радий був, що Ко говорить сьогодні знов з ним, але треба було покинути ресторацію.

Ко глянув на обличчя Тре, яке тепер було вже ясніше видко коли той встав

і побачив все той же страдницький вираз на ньому. Як ти мучишся, Тре, подумав він в ту хвилю, але чекай, я дам тобі порятунок. І в голові Ко зродився перший натяк на страшне рішення... Але він нічого про це не сказав Тре.

Як же твоя праця?

– Починаю вже...

Працюй і памятай мої слова. Ти зазнайомиш мене з нею, з тією твоєю дівчиною?

А то ж як? Обовязково.

Минуло кілька місяців, як ~~[illegible]~~ троє, тепер вже товаришів ділили час і думи все разом. І тепер скрізь і все бувало разом. Бажання Тре одначе були для всіх законом. Це тепер ~~[illegible]~~ час. ~~[illegible]~~ Тре схотілося виїхати по двох роках праці в димному місті, кудись близче до природи. Кілька років тому він самотно йшов в поле, ліси прагнучи там побачити своє рідне, люде з дитячих років, золоте поле хлібів, квітів; нервовими руками кидався до знайомих колишніх пріятелів його бідного дитинства, червоних маків, волошків, будяків і цілими снопами привозив їх до своєї хати в місті. Свідки його дитинства – вони одиноко були тоді близькими йому на світі, вони вязали його цілого снопом спогадів про дороге кожному підстрішшя. Потім він тікав вже від поля й лісу бо все скрізь нагадувало йому життя то минуле його то сучасне. І польові квіті змінились гіацинтами, хризантемами, трояндами... Але нещадно й вони зникли з його покою. Він відчув, що для життя в сучасних умовах – немає місця для радощів од природи. Він зрозумів чому жінки лише мають тепер першенство у володінню квітками, запахами – їм якось з милосердя кинув цівілізований світ, ще трошкі прав, якими колись володів чоловік рівно; жінки більше живуть життям ще природнім. І в тяжкій боротьбі за існування в житті пройшло два роки без квітів, поля, повітря й лісу...

Тепер знова відчулась в йому туга за вічним спільником людини – природою, захотілось йому побачити стерню по якій колись він бігав босим, робив кубелечка пік в них бараболю, пасучи худобу. Він вже не міг знести життя міста, цього великого кабарету,

суспільного обєднання людей; не зносив музики шумних вулиць його...

Коне відмовився разом їхати теж, щоб оберегти свого друга в разі якихось неприємних наслідків перебування на природі.

Глинка, чужинка по нації зуміла вибрати місто для їх поїздки. Вона вже давно вивчила смак Тре, познайомилась з книг з пісонням краю з якого походив Тре; перечитала трохи літератури, трохи історії, вивчилась пісень і вишиванню взорів того народу з якого був її тепер любий. І відчувши раз, як мучиться штитям він, вона стреміла все наскільки могла створити для його мистецьке й рідне оточення. І хоч часто говорив їй Тре, що йому все вже байдужим — вона робила своє. ~~Відвічний закон, вложений в неї природою брататись з людиною, а не малою, діяв у ній, як і в кождій тінці тепер для замреного і любимого Тре але ще сильніше.~~ Ніщо не могло її спинити в її бажанні помогти йому, ні лайка батьків, ні опінія яка захоплюючись талантом Тре, все ж не могла забути, що він чужинець. Глинка терпіла багато, але закид „чужинець" бунтував її, бо як жінка чула вона в цім наступ на прояв її святих прав. Вона бачила перед собою лише любиму істоту, бо як жінка вона більше дружила ще з природою, як мущина. До того ж помагаючи йому, утішаючи часом його вона сама жила. Допомогою і звязком вона боролася за своє існування. І хоч так і не могла вона змусити його, поділитись тайною мук, вона ще більше кохала його. А тепер коли Тре вже розпочав свою нову працю „Уміраючого воїна" вона твердо рішила стати йому на допомогу в блискучому осягненню кінця цього діла. Вона вірила в його силу, в його талант — вона раділа успіхом його творчости. І цю коротку перерву для відпочинку від праці посеред природи стрінула з радістю надіючись, там десь довідатись про все що цікавило її.

Як не тяжко було Тре згадувати, що Глинка є жертвою його, розвязати вузла їх дружби він не зміг. Часто думав він над тим, що станеться з нею, коли вона взнає правду, коли доведеться рано, чи пізно зруйнувати будинок збудований на „мертвому грунті." Умерти, тільки умерти! часто думав він. Але хто знає, чи цим він викупи-

свою вину?

Проходили знов дні, тижні, місяці і він жив вмовляючи собі ріжні полегшуючі й виправдуючі що до Глинки причини. Певність у тому, що він рано чи пізно заплатить за все своєю передчасною смерттю, бо життя все оплачується смерттю, що він мусить зробити це, як викуплення зі всіх „злочинів" його життя, заспокоювала його почасти. Розпочата праця мала бути всього кінцем, апотеозою всього на що він був здатним. І всеж навіяні думки про смерть, як щось визвольне, викупне мук його його не зменшали. Він відчув, що звичкою думання про необхідність смерти можно зменшити силу болі в момент переходу з буття до небуття, але нельогічність, трагічність потреби, необхідности в цьому - далі існувала сверлячи мозок чимс гострим, пекучом. Ще більш трагічним здавалося йому його життя, коли він побачив, що місце виборене ним на світі не дірочка червяка у гнойові, а правдиве місто сильної людини - арена творчої діяльности з обєктів самої природи, а не з обєктів організації людського життя. Піти з цієї арени, позбутись усього, що лишилося дорого: - не буде студій, мармору, боротьби, Глинки, сонця, світу.

Податись десь на бік від життя, спробувати там заспокоїтись хоч трохи він хотів вже давно і тепер радо їхав на Карпати, куди схотіла його повезти Глинка.

Найбільш тяжкі болі, коли їх не розжеврювати, затихають. Глинка трохи спокійніще стала ставитись до мук свого друга теж і тепер тут вже думала що спроможеться на повне обяснення і вирівнання відносин своїх з Тре.

Навіщо ти ховаєш від мене якусь свою таємницю? — спитала Глинка раз тулючись до Тре після двох тижнів їх спільного відпочинку в горах. Скажи, ти кохаєш мене так, як я тебе? Що тобі бракує?

Не треба, Глинко, про це думати й говорити.. Ми здається вже багато говорили про це все. Навіщо ти все думаєш про щось, а не пильнуєш себе: ти схудла, ти сумна, тобі все тяжко.. Знаю це, але я люблю тебе все так, як і ранійше. Я той що рад був красі, сонцю, борні — я не міг не відповісти тобі на твій любовний заклик, коли відчув що й я люблю тебе. І ніколи я не сумнівавсь у тім, що люблю тебе.. і тепер люблю, ще більше ще сильніще але... але... він не кінчив речення, бо відчув нараз, що слів, говорення вже досить, що треба сказати щось річеве або зовсім мовчати. Глинка слухала його хватаючи кожде слово, не чуючи й не бачучи вже себе а тільки його голос і його. І політивши, як тяжко зітхнув він і урвав речення перелякалась знов так, як колись на човні.

— Говори, говори.. Кінчи своє речення!

Мутним, стислим поглядом глянув він на неї, питаючи, чи зможе вона знести те, що мусів би він сказати і побачив, що в цю хвилю Глинка була готова все стерпіти так благальним був вираз її обличчя, і щоб хвиля і він був би їй сказав те, що колись „розійдімося" хіба що додав би ще „прошу в останнє", але тепер, коли все частіще думав вже про смерть рішив не говорити цього.

— Що ж мовчиш? Я чекаю, я чекала вже багато місяців.

— Не треба, Глинко. Ти б живою вмерла б, як би заглянула в мою душу, а я хочу щоб ти жила.. Хай для тебе ще світить сонце, пахнуть троянди.

Як птиця горда й сильна, що щойно шугала по під хмарами падає.

від стрілу і обертається в ганчірря, в кавалок безформеної матерії, так Глинка, впала знов в якусь прірву. Стільки місяців віри, відданости і знов відмовлення від неї.

Може в тій його душі якийсь страшний злочин? Убивство, крадіже? подумала вона. Але цьому повірити не могла ніколи і гнала геть ці свої нові підозріння. „Мій" і „не мій". Не вже доля дасть цю кару на ціле життя?

— Доле! вирвалось у неї, як тяжко зрозуміти вас чужинців, ні не чужинців, ~~спохватилась~~ схаменулась вона, а взагалі людей.. Твій друг Ко теж наводить мені жах... Скажи ви всі такі?

— Хто!? Які?

— Незрозумілі мені, нам.. Вам життя, уявляється мені, здається цілком инакше, як нам...

Тре був радий, що Глинка дала сама можливість перейти до иншої теми і він радо відповідав вже їй

— Це правда, Глинко, що життя у нас там так не цінится, як тут у Вас.. Наша історія розвитку трохи инша, як ваша.. Ви на мою думку вже дуже далеко є від правдивого життя.. Ви на шпилі тріумфу цивілізації і це зачаровує вас так, що за „блага життя" в цій цивілізаційній хатці - ви готові позбутись всього, що дала нам природа. Глинко, як сильно треба чути себе природнім кастратом, щоб сказати: наливання й міряння пива є найкращий спосіб прожити своє життя!

— А що же робити нам? Революцію?

— Це вас не мине...

— Ні ми переживемо ще й Вас...

— Це можливо, ви продукт історичного розвою і ще трохи продержитесь довше, але все одно впадете, як що не знайдете знов, як все мудрих лік Ваше життя - це муравлина праця всіх У Вас так мало революціонерів сьогодні згори, але вони прийдуть з низу, бо початок революції все десь коло ~~зро~~ шлунка.

Глинка перекидалась цими запитами, слухала відповіді Тре, але все памятала на свою сьогоднішню ролю, на своє тверде бажання вернутись з Картат з повним щастям у її коханню до Тре.

— Облишмо ці дебати Тре.. Краще думаймо, як нам жити далі?

Тре подумав, що й „жити" — ти тутешня жінка розумієш инакше але вважав недоцільним зачіпати цю тему.

— Як жити, як жити? повторив він зітхаючи

— Я знаю, — говорила Глинка далі, ти радишся в цім тільки з Ко, але порадься й зі мною, бо так далі неможливо нам існувати. Ти не зможеш працювати, я не зможу бути тобі сильною помічницею Ти сьогодні знов відмовив мені у спільній розмові і кинув мене знов у безодню мук не знати на який час А ти ж знаєш, що мені ж не має тепер особливо вже вороття без тебе у суспільство! Знаєш ти це чи ні?

— Я думав, Глинко, над цим не раз і навіть мені щиро я не покину тебе так... Я знайду спосіб помогти тобі вийти з цього заплутаного лябірінту... Може не я, так хтось инший...

Глинка зачувши це останнє від здивовання трохи не крикнула але здержалась і запитала

— Хто ж то має бути моїм ангелом добра? Може скажеш Ко?

— Може й Ко, — відповів Тре спокійно..

— Ти не можливий буваєш иноді Тре. Це вдруге ти заподіяв мені образу, яку я не вмію скваліфікувати навіть, так у мені все обурюється... Я памятаю ще твоє „розійдемося", а тепер знов щось подібного...

Того ж самого вечора, коли Глинка, вичерпана розмовою з Тре лягла до ліжка і просила її не турбувати, сидів Тре самітно на спризбі під хатою і чекав на Ко, який десь вештався по горах і шукав там потрібних знайомств.

Злидні краю, які побачили тут Ко і Тре що поперве ступили на на Европейський закуток землі свого народу ріжно вплинули на їх Тре засумував зовсім і раз говорив про це Ко.

— Ось де біда Ко, ось де жах І це має бути нашим вікном до Европи? Гай, гай! Брудне же те віконце, що світа не видко через його ніякого Як не сором братам словянам, що тут де шугають люксусові експреси, пролітають залізні птахи, де поруч вже не далеко батьківщина великих ґеніїв людства - існує така убогість, така біда жива і не лікується ні ким?

— Славяне, брате, тут найбільші вороги цим людям? відповів Ко тоді.

— Як то? Мені здається, що словяне тут не мали коли б прав?

— Не в тім річ! Де там не мали... Хіба оце все, що словянського

тут, збудувалось сьогодні? Хіба не під владою ворога словянства збудувалась культурне життя цих словян? Тут же не було азіятської монархії і дикого шовінізму інтелігентів з наших країв, які рівночасно ісповідують інтернаціоналізм і борються за свій імперіялізм.

— Але що ж? вже нетерпляче перепитав Тре..

— Ті хто панував тут вживали часом і насильство, але не зачіняли нікому наскільки звичайно це дозволяє етика цивілізованих країв стати й кождому цивілізованим, а словяне тут плутали й плутають далі світогляд цих людей своєю хатньою політикою і не приймаючи цих людей до себе не пускають їх до цивілізованих. Ось через що й злидні тут страшні. Подумай, приміром, чому тут немає ніяких культурних бодай зовнішніх ознак? Думаєш, що тут десь по сусідству самі словяне зробили собі культурне оточення, як вони то хваляться? Не терплю брехні!... Тільки загально-імперський капітал міг зробити то все чим вони тепер користаються, але не їх власні сили...

Але Тре начебто не зрозумів цих пояснень Ко. Його хора уява сприймаючи факти й образи з оточення переломлювала їх просто без якихось міркувань, тільки через призму його хорого чуття. і звідтам він чув тільки розпач підсилюваний ще тим, що сам він вийшов з під селянської стріхи, з селянської бідної родини.

Цілком инакше поставився до всього що тут побачив і почув Ко. Він одразу усвідомив, що це край, де треба шукати собі щастя. Тут думав він приклавши енергію й працю можно здобути й собі й людям користь. І він цілими днями ходив в гори, розпитував людей про цікаві для його річі, збірав каміння, глини, а дома повернувшись аж пізно вечером студіював на мапі шляхи сполучень, густоту населення, можливі центри збуту і випробував потрібні матеріяли.

Вже рік як у портфелі його лежав маленький технічний вина-

хід, власне не винахід, а практичне удосконалення потрібного в індустрії твердого шкла. Знайшов він його після довгої і упертої праці і не спішився з реалізацією його на гроші. Не оголосивши нікому він поклав свій винахід до теки і чекав на закінчення школи, щоб здобувши собі звання інженіра мати і певне становище у суспільстві.

В роки студій своїх на еміграції, він через злидні три рази міняв місце своїх студій, але ніколи не падав на дусі, не марнував часу на дурниці, а все уперто йшов до своєї цілі-бути освіченим духово і мати якийсь практичний фах. Ці дві останні річі тепер вже майже було в його в руках. Ще трохи часу і він би мав вийти в життя з трьома здобутками власної праці: дві високі освіти і маленький винахід.

Винахід міг би правда дати йому можливість вже жити нічого не роблючи, бо його можно було вигідно продати, але Ко не йшов на це. Тепер несподівана поїздка на Карпати зродила в йому думку, яка стала на якийсь час змістом його життя. Тут де тепер опинився він зі своїма приятелями, на цьому глухому узліссі він задумав зачати нове діло, нове життя. Тут задумав він закласти спочатку маленьку фабрику шкла щоб потім поширити її на велике підприємство.

Сьогодні вертав Ко додому з особливо гарним настроєм. Він довідався, що скат гори, який він собі намітив під фабрику, можно було дешево заорендувати від держави на довготермінову оренду. Через це його плян ставав вже можливим для здійснення. Лишалась ще трудна справа з колією власною, але й тут предбачався вихід; довіз на конях мав би на початку заступити колію, цим би він міг ще прислужитись до поліпшення коней у населення; годувати було чим тут їх. Що до перших будов потрібних, то він не боявся ліс і цегла були.

поблизу.

Ко, поспішаючи, підходив до хати в якій всі в трьох тепер спинились вони на літній відпочинок, щоб ще за вечора трохи побалакати з Тре. Навантажений він був і сьогодні, як верблюд, ріжним майном: повні кишені глини, каміння, піску акуратно завинених до папіру і ганчірочок. Трава, квіти, кілька грибів — доповнювали його скарби. Все це дома мусіло бути упорядкованим і складеним до валісок для дальших дослідів вже в столиці.

Думав, йдучи, про радісну зустріч з Тре і Глинкою, але був вражений виглядом самотнього Тре, що сидів схилившись над скрипкою у позі, яка нагадувала скорше якогось діда тутешнього, як інтелігента в модерному одязі. І наблизившись Ко не вирушив Тре зі стану якоїсь задуми.

„Починається мабуть реакція від сіл і гір" — подумав він про себе.

— Добрий вечір! Тре! А де Глинка? казав він підходючи ще здалека Тре не одразу підвів голову і лише глянувши заговорив.

— Ага, це ти... Добрий вечір... Втомленим, зломаним голос згучали його слова.

— Ти питаєш про Глинку? Глинка... Глинка чогось нездужає і пішла відпочивати.

— Що з нею сталося? Хора, чи так щось не договорили?!

— Здається хора трохи... відповів якось через силу Тре... Ну й добре, що ти вже прийшов. У нас сьогодні немає ніякої вечері, бо Глинка вже від обіду нездужає і не скомандувала нічого нам зробити.. Може підемо до коршми?

— Я б пішов, але що є з Глинкою? Як її тут лишемо саму?

— Вона просила її не турбувати...

Ко пронизав Тре своїма всевидючими очима і бачив, що все те, що той говорить є неправда, але не схотів допитуватись

— Я зараз поскладаю свої збірки й підемо...

Тре стежив за ним очима аж до дверей хати і серце йому жалісно стиснулось. Все для Ко є радість, думав він, і камінчики і квіточки. А спинившись на сильній шиї і широких плечах Ко він відчув якусь ненависть вже до того. „Звірь ти! Ти щасливий, як звірь. Як тебе я люблю і як ненавижу? Я б готов би вбити тебе зараз і вбив би, але в туже хвилю мусів би забити й себе, бо знищив би прекрасного, могутнього сонце-звіря" – думав Тре услід Ко.

Останній вийшов швидко з хати, склавши там свої збірки, і вони пішли тепер мглявою долиною по гарномушисе від корчми.

– Значить, Тре, я прийшов до висновку, що тут на Карпатах майбутнє нашої еміграції, особливо для людей талановитих і чесних. Тут не початий край для праці. Я вже задумую зараз же по закінченню школи приїхати сюди на працю. Мені вже понад тридцять років, а я ще не маю де прикласти свої сили й знання. Нейти ж мені гній відкидати коли панських коров.. Вернусь сюди за рік і ну до праці..

– Зачинай, зачинай щось Ко, без праці ти згинеш, ти розміняєшся на дрібнички або закінчиш самогубством.. Ти сильний і я вірю, що витягнеш в любій праці. Даруй, як що не секрет, що ти думаєш тут робити?

– Мої пляни широкі, але ж ти знаєш, що я у плянах тільки широкий, у праці я педант – це все мені не шкодить. Я зараз будую думками великий плян, але зачну з малого.. Туб я поставлю маленьку фабричку, тут у цім селі де ми зараз, і буду робити шкло для індустріяльних потреб. Все для цього є тут.

– А збут?

– Збут! Я маю забезпеченим його, бо робитиму спеціяльні шкла.

— Браво, Ко! Вірю тобі! Твоя ідея прекрасна.. Тут же біда, за яку сором нам словянам перед культурною Европою.. Зачинай, а я приїду сюди до тебе умірати...

Таке! Тре..!..

У господі було мало народу бо день був будній.. Замовили собі вечерю.

— Тут в цих краях мабуть і всієї цивілізації, що шинки сказав Тре

— А ти думаєш, що культура в Европі не приходить часом „задом"?

Скільки хочеш.. Ось, як хочеш, нагодою я маю вчорашню Газету я тобі прочитаю документик, який рідко можно дістати з рук свого противника. З приводу тутешньої цивілізації. Це число Газети їхньої „Національне Визволення". Є тут стаття під наголовком „Наші колоніяльний режим у світлі дат і цифр". Звичайно, що пишуть цю статтю націоналісти державники і тому „колоніяльний режим" взято в лапки. Я тобі прочитаю, як боронять ся теперішні хозяї цих земель. Ко зачав читати.

„Часто комуністи закидають нашій владі, що вона держиться колоніяльного режиму на землях, які заселені не нашим народом. Тоє все безпідставні закиди. Подамо тільки жменьку дат, щоб ширші кола громадянства довідались про правду і зробили собі уявління про дійсну працю нашої республіки, яку комуністи кваліфікують, як колоніяльний режим.

Та діяльність нашої влади, котру й сліпий не може не бачити, бє сама до очей і переконує кождого.

Зачнемо з головного міста „тієї кольонії." Думаємо, що у всіх хто був тут на останній виставі не зійшла ще з памяти будова Поліційної управи, котра виростає за виставою в грандіозних розмірах. Крім того ще цього року розпочато будовання Фінансової управи, далі буде провадитись будова Жандармської управи і трьох домів для Державних урядників.

Будова Тюрми наближується до кінця. Будова Окруженого

суду вже готова, бракує тільки центрального опалення ще і водоводу. Будова Головного суду призначена на слідуючий рік. Будова нашої школи є вже в проєкті, хоч є думка замінити цей проєкт, будовою кількох наших менших шкіл на переферіях міста, щоб потім вже збудувати головну школу в центрі міста. Над пляном будови Католицького дому вже працюється і можливо що ще в цім році зачнеться того будова. Міністерство здоровля має також проєкт на будову школи для повитух. В иншому місті йде поспішним темпом будова Головного суду, вже готова надбудова другого поверху і прибудова крила з величезною залею для засідань суду. Велика будова тюрми на 200 вязнів вже тут майже готова; конкурс на поставку котлів, центрального опалення, дезинфекції і водоводу призначено ще в цім році до 1го серпня. У місті N була прибудована тюрма і виписано конкурс на будову окружного суду. А у М. В. вже складається договір між містом і тюрмою на збудовання суду. Теж місто зробило вже розпорядження про збудовання шосе, до бараків державних урядників. А м. С. хоче щоб туди було перенесено урядові установи. У великому місті М. буде перенесена державна господарська школа і задумується розбудувати її заосмотрити всякими модерними урядженнями. Крім цієї школи буде там ставитись митний уряд, дитячий притулок вже будується, а на розширення лічниці буде виписаний конкурс.

Думка влади збудувати по селах амбулаторії однак натикається на труднощі, бо села не дають землі й помочі і нехотять самі нічим приспішити для свого

добра Це виглядає просто на якийсь саботаж з боку населення. І просто дивно, як нарід сам хоче далі лишатись бидлом, робочою силою, а не хоче стати культурним европейцем. Ми однак не хочемо нарід мусом виконувати пляни держави, як це робили наші попередники, ми будемо поводитись культурно. Але вернемо до теми...

Вже схвалений є проєкт будови по цілій границі Митниць. Вже будуються по всьому пограниччю Жандармські касарні Біда наших фінансових і митних урядників є так великою тут що до помешкань, що не маємо що й писати так вона є очевидною.

Далі в районі У-ні робиться регуляція вод двох річок і хоч теперішня спроба їх регулювати не вдалася все ж маємо плян який вже дасть щось позитивного. Фінансовий бік цієї справи має бути покритим з грошей міст тутешніх.

Инші регуляційні праці вже готові. Ще треба зрегулювати одну річку, якої вода загрожує залізниці яка нас звязує зі Сходом. і т.д. і т.д.

Велику вагу покладає наша влада на збудовання доріг, бо наш рух авт в краю збільшився але, як і скрізь ми натикаємося й тут на опір місцевих людей, які нічим приспішити не хотять. Влади попередня будувала в цім краю шляхи по долинам рік в напрямі мередіональнім, інтерес життєвий наш вимагає щоб дороги будувались в напрямі ліній рівнобіжникових. Ще нам треба нових ліній які злучать старі шляхи в напрямі перпендикулярному...

Чуєш? Тре?. Я далі читати не буду, бо тут обраховується, що на яку суму карбованців зроблено вже будов. і витрат. Ось брат документ володарів. Викинь з цього допису „проєкти", „буде", „не бажає" і тоді й сліпий дійсно побаче, що робиться. Правда ця оборона.

достойна занотовання в якому небудь Simplicissimovi, але нам брате не до сміху бо ж наш нарід хоче теж жити. Недаром один знайомий мені селянин звідси родом відповів мені, коли я його спитав про гімназії, школи в краю: Як гриби по дощеві ростуть у нас, пане, словянські университети тільки шкода, що вікна у тих университетів з ґратами!

Цеж жах Ко! Деже правда на світі?

Там де немає життєвого чийогось інтересу...

Це значит - ніде! відповів Тре...

Оба на хвилю змовкли. Ко, обгорілий від сонця, пахнучий лісом і полем їв з апетитом яєшню цілими яйцями. Тре ледво міг зїсти пів другого яйця, від пива відмовився і запивав молоком. Він дивився знов щільно на Ко і думав: „звірь сильний і прекрасний; так, як тріщить сало з яйцями на його зубах, так затріщать швидко тут і ліси і люди від його рук і волі".

- А ти чому так мало їси? питав Ко знищивши три четверти ни пятнадцяти яєць. Чом не їси? Кинь хнюпитись - швидко знов до праці: ти до каміня, я до лябораторії. За рік, як стій, мушу скінчити школу з дипломом кращого інженіра Це треба..

- Не хочеться, не маю голоду

- Не має, а ти не думай, що не маю, а що потрібуєш, боже знаєш, що „не маю" це факт запорний, статичний, а „потрібую" - це вже динаміка, цеж „хочу" - підсміюючись заохочував Ко друга до їжі.

- Трохи ще зїм, але не хочется дуже...

- Добре, але що є з Глинкою справді? несподівано спитав Ко Тре заморгав очима, хотів щось швидко відповісти Ко, але не знайшовши що рішив говорити з Ко про те до чого він останніми часами надумався, але не знаходив зачіпки щоб розповісти Колись ранійше тому.

- Ох, Глинка, мука моя! Як тяжко Ко, друже мені згадувати.

про неї.. Знаєш що я хотів тобі вже давно сказати..?... Він зробив паузу і коли побачив, що Ко його уважно слухає говорив далі.

— Я хочу розійтись з Глинкою, але не знаю, як це зробити Порадь мене.? Ти ж бачиш все.. Навіщо я її буду мучити і сам те ж мучитись... Я свідомий цілком певно того, що не маю права на неї і це гнітить мене... Порадь щось мені?.. Він зітхнувши тяжко замовк.

Ко бачив, що для його надходить дуже тяжкий момент, як скерувати тепер Тре, щоб не сталося якогось несподіваного лиха, особливо тепер в часі початку нової праці тим. Ко знав, як ніхто инший, що Тре мусів би розійтись з Глинкою рано чи пізно, але тепер не знав, як йому ступити. Нагадати ще раз Тре свої погляди, сказати, що Тре дарма силкується це зробити було йому тепер не зручно. Сказати кинути її — це штовхати людину на авантюру, бо ж хто в стані знищити силу природнього потягу? Він не встиг щось придумати, як Тре знов заговорив.

Як жахливе моє життя, Ко! Як жахливе взагалі життя! Ну що воно? Як воно? — не маєш відповіді. Ґелабий і сильний не знає Як же жити?

Ко зрадів, що Тре переходить на тему з якої (зачавши) він лекше міг йому відповісти на запит і вже готовився говорити...

— Людство, Тре, живе як трава Як трава, повторив він Скільки не шукай законів його розвитку правих, етичних — не знайдеш їх ніколи в акції цього, що звемо ми нашим життям; їх знайдеш, власне побачиш натяки хіба, що у висліді.

Ко надпив пива і затягся димом.. Тре слухав його схиливше ми все голову.

— Як на цих горах, продовжував Ко, росте травичка, краща де краще і гірша де гірше, так і ми люде Як ота висока ялина, що здвиглась над скелею задавлюючи инших, так ростемо й

й розвинюємося й ми люде. Знайди мені бодай одну людину, якій з цього боку не можно було щось закинути, не кажучи вже про масові рухи людей як революції, партії, нації, релігії, війни і т.и..
Христос, Тагор?! Але й ці не дописують: перший вигнав купців з храму, другий спокійно дивиться, як нищать його братів. А їх я визнаю все ж найкультурнішими людьми після хіба Сократа, бо всі инші люде великі то є лише цивілізовані люде, а не культурні Ну Кант ще хіба! Але їх досконалість все ж не життєва, бо вони нічого не робили й нероблять, а тільки проповідують. А там де є робота, а не слово, там існує боротьба, нищення.
— Жах Ко! Ти кажеш крицевими словами жорстоку правду, тому, хто мріяв стільки років, що життя є одна краса. О, де поділась моя сила, коли я міг підписатись під твоїми словами? Тепер не можу! Вірши не можу! Тепер міг би я тільки молитись, як той алтайський дикун, його словами: „Чи буде так бодай колись, що на очах наших не буде сліз, а на руках існуватимуть тільки солодкі мозолі?
— А ти мусиш підписатись під цим не для себе, а для певної ідеї
— Не можу! Не маю вже на це сили Тре. Ко, я хочу тобі сказати вже конкретну річ. Вона зродилась в мені вже давненько, але остаточно зясувалась щойно тепер, як я довідався про твої пляни на майбутнє. Мені тяжко це говорити, але я тобі скажу, бо мені вже нічого не потрібно на цім світі, а ти будеш жити Перед тобою ще стелеться довгий шлях життя
Ко затягся димом і настроївся слухати весь насторожений.
— Так слухай: щоб ти зробив з Глинкою, як би мене не стало нагодою? Чи ти б покинув її, мою нещасну, безцінну жертву? Ні, я, власне, не це хочу сказати, я знаю, що ти поможеш кождому, як буде цього треба, але ось що я хочу тобі сказати, чи власне просити... Голос став дрожати вже в Тре від

хвилювання..

— Мені страшно це сказати: я ніколи нічим святим не торгував на світі, а тепер я змушений торгувати всім..

— Ну добре, добре, ближче до діла — перебив вже нетерпляче його Ко.

— Скажу тобі просто, як единій і близькій після Глинки людині. Буду просити тебе: візьми Глинку собі! І не чекаючи на відповідь Тре ще говорив далі.. Ти мало її знаєш, але повірь мені, що вона б могла бути для тебе прекрасною товаришкою твого життя і твоєї праці. Вона любить життя те, яке ти хочеш тут розпочинати: вона донька за твоєю термінольоґією цивілізації... Заплати, мій друже, мій невиплатний борг... Ось що я хотів тобі сказати.. Вона чиста й непорочна....

— Візьми?! Легко сказати, а тяжко здійснити. Ти ж сам казав коли, що чужа душа не полк, що нею можно командувати.. Ти ж сам знаєш Тре, що закони природи, є понад силу нашу...

— А може би це вдалося, Ко?

— Тяжка річ Тре це є, бо я ж знаєш теж маю жінку. Чув же ти про це?

— Чув! Про це, скажу тобі, як другові, говорять скрізь і дивуються тобі. Я не хочу більше говорити: ти розумієш..

— Дурне, Тре, що говорять! Не забувай, що жінку ми маємо не для когось, а тільки для себе, це раз, а як вони бачуть у моїм звязку щось неморального, то я б сказав словами одного героя, не памятаю вже з якого твору: „Я не католик щоб половою тораллю покривати цілу людську мораль."

— Даруй, мені, Ко, що я запитаю тебе про твою річ: ти одружишся з нею?

— Як тобі відповісти?! Я власне женитись „по їхньому" по „справжньому" ніколи не збирався і не збираюсь, бо родинне життя на мою думку є гарним з оповідань і ніколи в дійсности. Шлюб

був першим порушенням рівности людських істот — жінки и чоловіка. Я не міг би мати більші права по закону над тією що любить мене. Я визнаю нерівність тільки природню чогось над чим.

— А поговірка суспільства?

— Зайвий запит брате! В конечнім розрахунку хто нам суддя? Хіба не я тільки сам собі? Себе судити можу тільки я сам, бо я знаю всіх свідків і всі причини, а більше ніхто. Сьогодні немає суда над кождим хто виграв переворот, а завтра хто буде того судити що виграє владу над цілим людським колєктивом? Ми ж всі живемо, як трава — вкупі але нарізно..

— Так що ж мені робити? Скажи Ко, порадь мене? Не лиш мене самого..

— Тре! Хіба ти питав мене, як покохав її? Чому ж питаєш мене тепер Себе питай, як залічити серце своє й її, я можу бути тобі лише санітатором так би мовити Про життя її не бійся, я не покину її коли вона буде потрібувати моєї помочі.

Боляче було чути все це Тре, але ще болячіще було йому коли він уявляв собі, що може віддати комусь свою любу Глинку. І якась радість все ж хоч і маленька, далека лишилась в його серці, коли він побачив, що Глинка, ще має лишитись з ним, бути його

Зрештою не журися Ко. Зробимо все, що тільки буде в наших силах. Ходім додому, бо вже пізно Може Глинка там боїться сама заснути Вдома Ко швидко попрощався з Тре і поліз на сіно спати, а Тре пішов до хати...

Довго довелося Ко разом з Тре чекати ранком другого дня до сніданку Глинку Ко хвилювався, він хотів вже йти на свої розвідки; мав ще розпитати, як глибоко є вода в долині, що

коштує метр дров і т. и. Глинка не виходила навмисне. Тре відчував це і сидів понурий на спризьбі; він не спав цілу ніч: кілька разів схоплювався у ночі і тихо підходив під вікна покою Глинки, щоб почути, чи не плаче вона. Глинка теж не спала цілу ніч.

— Сил меншає й меншає моїх.. заговорив Тре...

Ко хотючи підбадьорити його заговорив весело: Не журися, Тре, ще прийдемо сюди в купі, як закладу ось тут я фабрику і заживемо трохи. Ти ж зробиш мені якусь річ, яку я поставлю над будинком фабрики: якийсь символ праці або науки у вигляді якоїсь статуї або щось таке...

Тре не встиг нічого відповісти, бо у дверях зявилася Глинка На неї страшно було глянути: бліда, як місяць в осени, з синіми колами під очами. Червоними віями обрамились й втомлено-сумні очі. Ледво відповіла на привітання, намагаючись все ж трохи усміхнутись, хоч видко було, що це їй тяжко давалося, а очі образу заблестіли росою.

— Як ся маєш Глинко, ти здорова? Глинка кинула погляд на Тре подержала його на нім і тільки тепер відповіла.

— Я не могла спати цілу ніч і тепер чомусь чуюсь погано Говорячи це вона якось нервово здрігнулась і стала кутатись до тепло платка хоч на дворі було тепло.

По всьому бачив вже Ко, що він був прав: вчора мабуть була якась розмова у неї з Тре. Він рішив рвати цей настрій його товаришів образу і тому не питаючи „чому не спали?" „як почуває себе?" думав вже над тим, щоб до свого повороту з лісу не лишити Глинку вкупі з Тре. Він просить Тре зараз же піти на пошту до ближньої станції і там дістати важного листа, який мав там прийти сьогодні, хоч у дійсности ніякого листа там сьогодні ще не могло бути, а Глинку

просить пройти до одної хати на горі і відвідати там хору жінку, яка до того ж потрібує послати синові до війська листа та не має хто б їй написав. Це останнє було правдою, бо жінка хора просила його вчора написати їй листа, але ні в Ко ні в неї не знайшлося ні оливця ні паперу.

Чомусь обоє не потрібували себе довго просити і згодились виконати прохання Ко.

Ко ще просив Глинку, щоб та вертаючи від вказаної їй хати не йшла доріжкою назад, а взяла ліворуч попід ліс і вийшла до лісничівки де він її стріне і вони зможуть вернутись разом додому на обід. Глинка хоч і не дуже охоче годилась про себе виконувати всі бажання Ко, але хотючи помучити Тре за послідню розмову рада була можливости кинути Тре самого. Уклонившись і звенючи здоровеною палюгою об камінці Ко вже простував по шосе кудись у дальній куток долини.

Лиш тільки він відійшов Глинка зробила Тре сцену.

— Знаменито Тре! Від тебе здається тепер можно чекати всього? Не так!? Ти можеш тепер залишити мене самотню і йти до корчми пити пиво з Ко, в той час, коли я не знаю що з собою робити де подітись!..?

— Глинко! Що ти говориш? казав Тре благально

— Правду! Ти мабуть там міг говорити з Ко про все, а зі мною ні!.. Мабуть слухав Ко, як той радить не звертати увагу на жінку, як він це робить, га!?..

— Глинко! Це ж міщанство таке говорити Хіба ти не знаєш...

— Лицар!? Подумаєш лицар! перервала його нервово говорючи Глинка Встала з крісла і кинувши: Я не маю до тебе тепер довірря, аж не дістану відповіді... Я йду і з тобою не говорю аж не скажеш мені все що я хотіла, а не то зроблю собі кінець... Розумієш? Я йду....

— Глинко нащо все це ?! розгублено благав у слід їй Тре.
Вона обернулась ще, гнівно глянула і натягши хустину на плечі швидким кроком вийшла на вулицю йдучи туди куди посилав її Ко. Тре пішов у слід за нею, але вона ще раз оглянулась і рішучо заборонила йому це робити.

Не бачучи тепер тепер ні світа, ні людей, Тре стояв на місце і знав що має далі робити. Мабуть люде, які бачили його так стоячого мусіли думати, що він був пяний.

Потім пішов у бік станції. Як йшов туди не памятає, бо не чув і не бачив нічов крім страшного болю в голові и на серцї. Отямився трохи лише коли питав про листа. Не було жадного, самі ґазети.

Став на хвилю на пероні, де пробігав експрес на той бік Карпат. Залізний кінь, рвучи повітря і стрясаючи землею вже наближався, як вітер до станції; здіймаючи силу пороху. В цей момент зродилась у Тре думка кинутись під його колеса, щоб раз на все скінчити з життям і всіма справами. Він мало був свідомий в ту хвилину себе і це врятувало його, бо в той момент сила інстинкту самоохорони не здавлена волею, ірванулась на зустріч, не волевому бажанню, а тільки думці і відкинувши її десь у глухий кутик мозку, викликала до чину страх і Тре вже за хвилю відскочив на кілька кроків далі навіть, як стояли люде, що дивились на пролітаючий експрес, який вже минав станцію обсипаючи її паром і димом..

Коли б хтось був глянув у цю хвилю йому до очей, то не зміг би дивитись довго, бо там замісць них були лише дві чорні цятки що стрибали, як божевільні; їх зродила свідомість нового факту, що сила волі була ним вже страчена, що навіть вбити себе він не зміг. Та людина, що жила ще на світі, полекшуючи собі існування думкою про те, що в любу хвилю зможе припинити своє життя переконалась на раз, що для неї і цей засіб начеб то став страченим. Він би був напевне збожеволів, коли б не був, колись, сильною людиною.

Рештки волі зробили однак одразу протест проти образи її слабости і цей протест звернув порушення клітин від божевілля до нового наміру. Він побачив, що мусить вправляти себе повсякчасно, щоб коли прийде потрібний час неопинитись знов у такому стані як щойно.

З цією думкою вертав він додому. Жалів він, думав він над тим що могло статися сьогодні з ним? Можно сказати що ні. Він був у стані якогось душевного отупіння. Здається більше жалю завдавало йому те відкриття своєї безвольности, а ніж свідомість жаху смерти. Приписував все ж він цей упадок свій стану бездіяльности в якім він перебував тут на відпочинкові; бездіяльности всякої він найбільше боявся, тоді він тільки міг робити необдумані до кінця акти. Своє зближення з Глинкою відносив він теж до актів бездіяльности, порожнечі життя, яка гнітила його останніми часами. Так зясовував все його хорий розум. І треба було знов маленького натяку на чини життя, як він знов думав по старому, чув себе мучеником, протестуючим і страждучим.

Доля сьогодні, як раз завдала йому такий життєвий заклик знов, який на довго затримався у його свідомости утворюючи знов стан все більшої розпуки і страшних мук.

Вдома не застав нікого ще. Не маючи, що робити витяг з кишені свіжі газети і став їх читати. Політика газетна не вабила його вже давно він також, як і його друг Ко з політики, яку приносили газети, занотовував тільки собі фактичні справи. Різні пояснення, задні, передні, редакційні політики він ніколи в серйоз не брав, хоч би й добре знав напрям газети.

Ко все говорив: „можно плести прекрасну політику чернилом на папері, але на народах чертить її відношення сил не чернильних, а фізичних. Та політика все виграє, яка уміє вигідніще показати народам більше засобів до їх кращого життя." Тре швидко перебігав політичні факти і шукав чогось про літературу і мистецтво, але про це не було сьогодні ні слова ніде. Людство не памятає й не хоче

памятати, хто винайшов теорію атомів сучасну, але всіх розбійників коронованих і не коронованих занотовує для обовязкової всім уваги.- подумав Тре. Шукав далі чогось цікавого для себе. Припадком у кінці газети у відділі „ріжне" знайшов оголошення в якому сповіщалось про відкриття міжнародньої вистави десь восени, в столиці одної з европейських держав.

Ця замітка забрала одразу всю його увагу. Як кождий мистець, а тим більше хорий він мав велику фантазію і вона зродила вмить в його голові величезні пляни, величезні мрії. Чи не поспішити з закінченням „Уміраючого воїна" і не дати його туди? Ця думка одразу опанувала ним всім і відсунула всі инші геть на бік. Він мріяв вже про успіх світом а, головно, про можливий порятунок для себе, в разі успіху. Бідна душа людська, як тяжко б було, їй, особливо слабій, жити на цім світі, коли б не було ілюзій?

В ту саму хвилю коли він постановив післати свою працю на цю виставу, він рішив, що далі йому лишатись і відпочивати тут нема чого.

Душа боліла йому далі, але зявилась малесенька надія і ця надія штовхала його бути твердим в осягненні своєї задуманої цілі й ко мети. Глинка й Ко, думав він, лишаться тут, це навіть краще буде, може вони зійдуться, а він відїде. Він бачив вже їх в уяві своїй щасливими і посилав своє благословіння. І йому ставало якось приємно, приємно, що він робить шляхотний вчинок віддаючи Ко Глинку, але чомусь жаль, чогось жаль все ж йому було і він так думаючи не помітив, як сльози здушили йому очі. Хай живуть щасливі, вони мають право, а я кому потрібний інвалід життя? І він заплакав вже гіркими сльозами. Потім коли стало йому вже дуже тужно, якось тяжко було лишатись на самоті у хаті і він вийшов на подвірря, щоб глянути на шосе чи не йде хтось з його товаришів. ~~щоб~~ поділитись своїми думами і намірами одразу ж з ними.

Боявся він тільки Ко, що той не погодиться припинити відпочинок,

але мав надію на втечу в разі незгоди. Сів коло хати. Якимсь иншим здалося йому нараз все оточення; ще вчора не бачив він ні краси природи, ні людей, як слід, хоч біду їх все ж помічав, а тепер нараз побачив все це разом. Ніколи ще не говорив з тутешніми людьми, а ось відчув потребу в цьому. Була зараз і добра нагода до цього. Дід, господар його хати, рубав дрова сами перед ним.

— Як живете тут, діду? Він інстинктовно сказав „тут" бо його народу земля була великою.

Дід вдарив ще раз сокирою по дровиняці потім глянув на питавшого його Тре, начебто хотючи довідатись про що той власне хоче знати. Потім глянув до колоди знов і відповів.

— Як живемо? Біда, пане, тай годі. Гинемо, як та трава на сонці. Дощу немає Хліба погані... Сіно вже наполовину вигоріло Так мабуть і помремо у біді

„Як трава на сонці" повторив Тре про себе, пригадуючи колишні слова Ко: „людство живе, я трава".

— Гай, гай! А заробітки маєте? запитав Тре, пригадуючи Наміри Ко що до збудовання фабрики.

— Які тут, пане, заробітки — народу багато, а фабрик немає ніде... Дід спинився знову, щоб за хвилю додати ще кілька склів начебто закінчуючи якусь головну несказану свою думку..

— Побили народу багато, царств нових наробили, а біди не зменшили ані на цаль

Він знов змовки на хвилю і помовчавши трохи додав знов.

— Куди воно йде все пане? і начебто пояснюючи що він цим питає говорив ще. Побудувались оце тут нові пани над нами, а що варті? Хіба їм рядити гимось, сиділи б собі тихо, а то ще й людей бють Хіба вони довго виживуть ось тут? Сильна часом, пане, смерека в лісі росте, а зачне посеред неї дуб зростати, той загине вона Правда пане?

Тре уважно слухав цього фільософа землі, який нагадав

таких же дідів з його краю і подумав: „Мабуть так думаючи їм лекше жити?"

А пригадавши знов думи й погляди Ко відповідав:

— Так діду!

Але йому хотілося дати дідові його власне якесь інтелігентське питання і він думав в якій формі це зробити.

— Але ж і вони хочуть жити діду?

— Хочуть жити! повторив дід Не вмієше жити забирайся геть з дороги, не перешкоджай иншим... Жити хотять?! вже злостився дід. Кожний зуміє жити, як не треба нічого робити. Та ба!!

Такого страшного присуду нечекав Тре від діда, який до того ж був членом християнської віри вже мабуть років з сімдесят. Він був так прибитий нараз, що навіть не знав, що одповісти дідові ~~нараз~~. Але відповісти не мав вже часу. Якось інстинктовно кинувши погляд на шосе він був здивований тим, що там побачив і не міг нічого иншого зробити, як скопитись і побігти на вулицю. Там по шосе вже близько Глинка з Ко. идучи разом весело про щось говорили. Ко сміявся голосно і щось цікавого оповідав Глинці, а та сміялась аж личко їй зчервонілось.

— Це до пари! — подумав Тре, дивлючись на їх обох, що як йому здалося не йшли а линули по землі.

Глинка випадала ще трохи втомленою, але суму не було й сліду на ній.

— Ху! — зітхнула вона, видуваючи щоками повітря зі себе і сідаючи вже на скрипку. Ну й находилася я горами, як там було гарно. Була у тієї Газдині хорої, балакала з нею, але тяжко розумію й, чую що говорить вона вашою мовою, але ж я й цашої не знаю ще майже нічого Все ж довідалась, що вона хоче ~~їй~~ післати листа до сина. У них помер батько і вона хоче звільнення сина з війска. Не знаю чи це можливе, але я їй написала. Газдиня подарувала мені

за це миску ягід, ось вони. Ко, де вони? Ага добре, я зараз їх приготовлю до обіду. Бачиш Тре я маю вже заробіток, а ти не хороший тільки мучаєш людей. Ти не хороший був вчора й сьогодні, признайся. Але я тобі подарую це вже... Ходімте до хати люде, їсте хочеться. Ці послідні слова до Тре вона сказала вже так весело, що той не сумнівався в щирости її

— Глиняточко! Я зараз, я тільки щось покажу Ко.

— Але будеш мати ще час потім...

— Ні власне часу вже не має..

— А що є, спитав Ко, цікавлючись...

Читай! говорив Тре даючи тому до рук газету. Ко уважно перечитав замітку про майбутню виставу, потім глянув на Тре...

— В чім же річ?

— В чім річ? Ти не догадуєшся?.. Я хочу післати свого „Умираючого воїна" туди... Я рішив відїхати вже завтра до праці

Ко, що перед тим дивився в землю, підніс голов і знов глянув на Тре. Бажання Тре якраз було в лінії всіх його намірів, про які він цілу дорогу розповідав оце сьогодні Глинці переконуючи її не мучити Тре а помогти тому блискучо закінчити свою працю. Ко вже давно рішив, бачучи, що рано чи пізно, Тре має зійти з арени життя, використати бодай його талант для слави живих і в першу чергу для своєї обкраденої чужинцями нації. Коли має згинути життя чиєсь, то хай хоч про инших щось з того лишиться. І цією думкою керуючись він був невмолимим для Тре і в той же час його найбільшим другом. Скрізь де тільки міг він невидимо й таємно обставляв життя Тре так, як тільки міг, щоб створити для того максімум умов, в яких би той дав щось великого для народу від якого походив. Гроші, їжа, знайомства, книжки — все це були засоби які таємно використовував Ко у досягненні своєї мети.

Начебто принадково він кидав потрібні для розвою духового Тре книжки десь у хаті і коли той знаходив їх, Ко, начебто нічого не маючи на думці, казав: „Цю книжку можеш прочитати. Річ така, що обід лекше травиться. Цікава" Устолах у себе дома кидав їжу, начебто сам мав забагато. Кава, парфуми, образи все це поповнив Ко зі своєї кишені і кидав скрізь незамкнутим у хаті. Затягав Тре до театру на цікаві річі мотивуючи, що немає, що робити. Тре любив театр, але не вмів сам ніколи попасти туду; все йому щось мало перешкодити, то спізнився, то грошей бракувало, то не міг дістати своєчасно квітка або й просто не мав у потрібну хвилину чистої сорочки Ко стежив за цим таємно і зручно все направляв. Ко стежив по часописам за літературою; знав про нові ідеї, напрямки у мистецтві і часто під виглядом суперечки з Тре, ~~під~~ проводив до свідомости того потрібні ідеї, знання і т.и.

Всі ті вечори за кухлем пива і ночі й дні вдома пішли на цю працю

— Дай сюди газету, я ще раз перечитаю казав тепер Ко Він зачав читати знов.

— Ну, так добре! Маємо ще час до вистави, має вона бути аж на той рік восени. Нема чи куди поспішати.. Я теж би потрібував відїхати, бо на весну, мушу тут бути знов, але треба трохи й відпочити.

Тре тільки тепер добачив, що у замітці стоїть дата року наступного і подумав: ні, без Ко, я б згинув давно..

— А тепер ходім, нас чекає вже Глинка і я тебе розповім що я зробив за сьогодні Листів не було?

— Не було жадних.

— Ну нічого!

Глинка кинула на обох допитливий тепер погляд, на Ко трохи спинившись начебто кажучи: добре, я розумію тепер свою ролю.

Під час обіду Ко оповідав, що довідався про великі запаси торфу буб

не далеко за горою, які ще ніким не розробляються, що його це тішить бо опал зможе мати дешевим і не прислужиться до нищення своїх лісів. Потім оповідав про стан грунтових вод, про ціну дров, робітників і т. и. Нарешті щоб розсмішити приятелів розповів, що сьогодні він умовився з Глинкою на стріваночку коло лісничівки, і що мусів йти сам додому, бо та чогось на його образилась і не прийшла; однак дорогою він нагнав все ж її і вони помирившись прийшли до дому закоханими.

Всі сміялись з цього. Глинка глянула на момент таємничо на Ко і зміялась далі. Від цього дня Глинка вже зробилась помішницею Ко в його клопотах про Тре. Вона сама радо погодилась ще на цю офіру в імя того, що має створити той.

Тре під упливом прочитаної замітки забув одразу про свій трагічний момент на станції і жив вже радісними мріями майбутнього свого успіху.

Дружба і життя всіх товаришів від цього дня знов стала тіснішою і веселішими. Але все ж не надовго.

Повстала в мозку Тре - ця нова надія, не давала вже йому спокою ні в день ні в ночі. Він не міг вже тут сидіти без праці, а поривався до свого каменя там у столиці. Пробував Ко змусити його різати по малу деталі для своєї праці, але Тре попрацювавши трохи кинув це і зачав натискати на товаришів про потребу повернутись вже до міста. Зрештою Ко був змушений погодитись на це і вже за кілька днів приготовань виїхали всі разом до міста назад.

Відпочинок все ж не пропав дурно для Тре; він взявся знов до праці з таким завзяттям, що знов вражав усіх, хто приходив тепер дивитись на його працю. Начебто чув він, що це буде остання праця й апотеоза його всіх талантів так працював він і випрацьовував всі деталі її.

Ко взявся до своїх студій, але не спускав з ока Тре, бо знав, що

кінець Тре має бути фактом вже незабаром.

Як тяжко було дивитись на Тре в ці дні останнього горіння і праці його на землі. Жовтий, з очами, в яких не було вже видко нічого крім шаленства ам з обличчям, яке під тиском сили волі і внутрішнього болю згрудилось на вираз достойний різця скульптора; — він боязких людей стрекав вже.

Сьогодні вернув він од праці, з вичерпанням з послідніх сил. Хвилю дивились товариші один на одного начебто не пізнаючи себе. Але Ко образу зорієнтувавсь і запитав.

— Як твій стан грошовий?

— Я не памятаю вже коли я їв, а ти питаєш про гроші?

— Я не питаю тебе чи ти їв, чи не їв! Я питаю, чи маєш за що їсти?

— Лиш це Ко.. Що їжа?! Ось випю чаю й ляжу спати — втомлено говорив Тре.

— А я маю сьогодні щось з тобою говорити... Тільки почекай, я збігаю щось їсти принесу і тоді й поговоримо.

— Пусте, Ко, не треба!.

Але Ко вже вилетів з хати і за хвилю приніс трохи їжі, не багато бо й сам ледви зводив свій бюджет до купи. Приніс і кави, яка дуже підтримувала все Тре тепер. Тре спробував їсти, але не зміг.. Стрінувши однак погляд Ко він начебто перепрошуючи того говорив: Я буду їсти, буду... Трохи зїм лише за хвильку Я хочу зпочатку чорної кави й сіґарету.

— Ти не маєш циґарет?

— Не маю — Чому ж не скажеш мені про це?

— Ти ж знаєш мене Ко! Не муч хоч ти мене.. Хіба я міг ~~бо~~ коли небудь бодай показати вигляд, що я потребую чужу циґарету?

— Дурниця! Невже ти думаєш, що я збираюсь тобі давати милостиню? Я першим, як продаси свою річ предявлю вексель. Ко силкувався, як міг говорити переконано, бо говорив неправду.

Так пий каву, я вже налив тобі... Ти, Тре, як дитина! Що тобі?!

Що сталося? візьми себе до рук! Хіба вже не памятаєш, як ми з тобою брали за карк розхристані війска в часи Революції і захоплювали цілі міста з купкою лише озброєних людей? Ко говорив все це хоч добре знав, що ці слова непотрібні, зайві недіючи взагалі, як слова а тим більше тут на обєкті прискореного чину сил природи.

Так, так, але, але... Він помовчав трохи і нараз стрепенувшись заговорив. — Я теж маю сьогодні тобі Ко де що сказати.

— Що, що таке?

Тепер лише Тре подивився до очей Ко начебто вгадуючи настрій того.

— Я не кінчу своєї праці.. Сил моїх вже не стає. Різець не йде вже як слід в моїх руках.. Ось що я тобі скажу... Ця вістка вразила Ко так, що той вмить скупчився весь у грудку нервів, збираючись кинутись на Тре з такою силою, щоб його офіра не вирвалась з його рук ніяк

Він різко підійшов до Тре. — Тре! Ти знаєш хто я?! аж крикнув Ко стараючись однак сховати своє хвилювання від цієї страшної для його звістки... — Знаєш? Я пробю тобі голову кулею раніше, як ти може це думаєш сам зробити, як що ти не скінчиш мені праці!! Запамятай це! Ніяких твоїх пояснень не потрібую Праця або заплатиш життям! Я знаю присуд геніяльного скульптора про твою працю. Ко вже кричав і махав рукою — Різець не слухається!? Памятай щоб слухався! вже нараз тихим, але страшним своєю дикою таємничістю голосом сказав Ко.

Потім він нервово заходив по хаті і кинув ще. — Ти знаєш мене!!

Тре від несподіванки весь аж затрусився. Він не міг вже ніяк реагувати, бо хороба знищила все в йому. „Я слабий, слабий... Він може зробити, що хоче... Хай робить: це бодай розвязка, якої я сам не в стані зробити" — думав низько схиливши голову Тре.

Хотів ~~вже~~ все ж бодай трохи запротестувати проти такого цинізму Ко, але коли очі його, вялі й мутні, стрінулись з гнівним палаючим поглядом Ко, він завмер. Вії самі закрились йому.

„Ко живий, здоровий – він має право на життя, він має право так говорити" – подумав він ще і ще глибше схилився у крісло.
По довгій паузі Тре все ж рішив бодай щось відповісти Ко.
– Друже! Не муч мене ще ти Не підсилить мене вже ніщо Я чую свій недалекий, неминучий кінець. Ніщо не поможе мені.
В цю хвилю Ко побачив, що в очах Тре, зникли вже останні ознаки життєвого розуму. Його тілом пробігла тремтюча, холодна хвиля, від якої й його сильний розум зачав туманитись. Він відвернувся, щоб не бачити його очей і дивився до вікна де в вогких, хмурих туманах згасав день. Говорив однак далі вже Тре.
– Ти, Ко, багато, багато чого не знаєш і не розумієш в моїм житті. Ти не знаєш всього і ніколи не взнаєш, що я переживі переживаю. – в його голосі бреніло благання і страшна покора. Вже не було в нім а ні сліду колишнього зухвалого позиву життя. Зломився сильний чоловік це було ясно.
– Не муч бодай ти мене ще раз сказав він вже зовсім благаюче.
Тяжко ставало й Ко, але він був все холодним, залізним і невмолимим Він не складав все ж зброї і готувався зробити ще одно щіплення Тре, яке б дало можливість тому закінчити свою працю яка тепер була вже близькою кінця.
Тре начебто зрозумів вже давно таємну ціль Ко і тепер зачав ще й про це говорити.
– Ко, ти здається женешся за якоюсь життєвою метою. Ти живеш все тільки для себе й життя... Я часом відчуваю, що ти спеціяльно чекаєш на мій твір А я, оце, скажу тобі отверто: нічого не хочу я дати життю, яке мені нічого не дало
– Ти помиляєшся, що життя не дало тобі нічого А свідоме життя і творчість?
– Ко! ти колеш мене, ти ріжеш мене Я ненавижу життя, власне через те, що воно вимагає від мене свідомости й творчої праці, а коли

я, втілився в це, то я одразу ж катуюсь ним. Ко! краще жити, коли все, що бачиш, чуєш не зпрощуєш собі. Кожда формула є прірва для людської душі. Землю обертаємо за добу довкола сонця, а чим?
Але не в тім річ. Я казав тобі вже не раз, що мій життєвий шлях скінчений... Ти можеш ще боротись — борись, але памятай: душа людська не поле, не маса, не держава нею ніколи не скеруєш і не накажеш силою..
— Ти образивсь, Тре? Не важно, але я сказав і не відступлю від своїх слів, я казав словами, яких ти силу знаєш, бо ти сам колись повелівав. Ти не знав тоді благань, вагань, хитань — я тим же стилем взиваю до тебе і не відступлю від своїх слів Ти мусиш закінчити працю!!! Памятай це, бо...
Тре схилив на руки голову.
— Як можеш ти так покірно прийняти удар долі, хоч би він був навіть і трагічним, ти сильна залізна людина? говорив Ко над схиленим Тре. Пригадуєш наш стиль в Революції? Пригадуєш. Як пятеро нас разом з тобою взяли найкращий бронепотяг від золотопогоної армії Уральців? Пригадуєш, як рознесли ми в щепть чеку червоних уральців, яку охороняло 300 душ, — нас 20 душ? Ти ж і я були тоді тими силами, без яких був виключений успіх в нашій дивізії Що скажеш на це? А скільки разів ти ризикував своєю головою, коли рятував мене у останнє з Чеки? А розвідки в просторах, де панував закон „виписки в расход" полонених? А масу, як усмиряли ми з тобою під ЖС? І ти не візьмеш фортеці, яка вже не є фортецею, бо ти майже кінчаєш працю!!?
Так, Ко Але ніщо не є на світі так страшним, як стратити любов до життя під тиском обставин, що перевищують і твою волю? Ти не знаєш цього! А я знаю, ох як я знаю добре це... Ти можеш собі уявити муки Прометея? То моє життя, життя

сучасної, навіть, сильної людини.

— А для чого ж ми Тре, боролись в Революції? Хіба не тому й життя не бачили й не цінили свого, що хотіли бодай трохи зруйнувати кайдани над людьми? Ти шукаєш собі виправдань. А я знаю одно тільки: силою мусить бути оборонено право й мораль. Так було і так лишиться. Мені не важко, що буде колись з містом сили і права, але боротьба не спиниться аж не стане по нас.

— Так, Ко, Ваше право здорових, сильних людей є таке. Колись і я так думав. А тепер ненавижу це життя з боротьбою з усім... знаєш ненавижу, і впершу чергу тебе...

— Заві що, Тре, ти мене ненавидиш. Ти ж ще не давно був моїм спільником? А хто підпорядкував собі усіх товаришів по студії тепер, як не ти?

— Ти безжалісний, Ко, але ти хороший, ти кажеш все що дієш — це суцільність людини, але знай, що колись я був твоїм спільником, а тепер хотів би дати тобі пулю сам до чола...

— Бачиш Тре!? Але не пробуй, бо твій акт був би тільки звичайним блочином, а не актом гідним сильної людини. Тобою керує почуття, а це не гідно сильної людини. Воля твоя не ухвалить цього. І коли ти маєш ще й, то спитай її насамперед. Схвалить — опієш і мене забити, а ні — то мочинців і так на світі вже багато.

— Але облишмо наші дебати. Хочеш, Тре, я тобі скажу, що є тим моїм вищим наказом, що змушує мене, всіх нас підпорядкуватись не йому власне самому, а тому що ним в особі кращих людей дається створити боротьба.

— це, брате, — ~~[illegible]~~. Це вищий незрозумілий для нас наказ, наказ неписаний, який нікого однак не обминає; він повстає скрізь де тільки зійдуться або об'єднаються люде для спільного життя або праці. Це наказ життєвий, правдивий. Це наш фатум усіх і сильних і слабих — все одно. Коли хтось вмре або добре заспіває збігаються люде. Ось де початок цього закону. Казав же один фільософ: „Коли я не борюсь з ворогами, то борюся з собою."

Але для хорого Тре, якого мало що вязало вже з людьми, ці слова Ко не зробили відповідних реакцій

Проте Ко вів далі. Вроджене з праці і сонця мистецтво не скасував чоловік об'єднавшись у великі колективи і повсякчас велить всім творити щось, будувати щось. Де закон про обов'язковість творчости? Ми сміємося з таких писаних наказів Але він існує і ми творимо Во ім'я чого? Во ім'я краси, мистецтва! Хіба цей наказ тобі незрозумілий? Хіба ти зрікся його? Хіба ти перестав бути людиною? ~~[illegible]~~.

Ко переміг нарешті Тре довго й уперто змагаючи до своєї мети. Останні слова були маїчними звуками до струн хорого мистця. Тре відчув, що свідомість цього всього лучить ще його з життям, що він стративший все в житті, не стратив ще почуття владности краси. Останню нитку знайшов Ко в його душі і підсилив, щоб не урвалась вона ще трохи. Як сильними й могутніми є природні закони, що разом з нами родяться разом і вмірають?

Ти правду кажеш, Ко, але це не є наказ!

А хай зозуля, перепел або соловей захоче заспівати після Петра?

Тре уперто думав над сказаним, але зараз не був готов щось сказати на це.

Але творчість сама, це ж муки Ко? В грунті річі моїм цілим життям і керувало тільки одно бажання краси. Я робив наскоки, ходив на штурм, я боровся, я все був під впливом краси, чи то духа, чи образу Я в коханню шукав теж краси. Я зараз не смів би, не мав би права на кохання, але підлег йому. Як слабо вяже мене тепер життя з собою, але як необорно, сильно вяже мене жіноче „я" з реальною жінкою. Я б вже давно не жив, як би не мав цього чуття потягу до краси..

Він втомлено схилився знов над руки. Тепер перемагаючи його Ко наступав вже сильніше.

Пригадуєш я колись тобі казав, що мусиш горіти мистецтвом і в творчости згоріти Твоя смерть за ради чогось, що підносить нас, що тягне нас до удосконалення, до природи, до вічности — хіба це не свята жертва Хіба ти не знайдеш сил, щоб дати цю жертву? Не Христос хай буде тобі прикладом, а наш сильний робітник XX віку що один робить для багатьох. Хай в цей наш вік коли лунають гасла ближчі до

правдивого змісту життя, хай музика їх буде тобі хвалою. Хай впадеш ти поранений, розбитий в кінці цієї борні — це не кінець, а початок. Один — для всіх...

Ти, Ко, часом говориш, як промовець до люду. Я знаю силу мистецтва, я ним жив з ним і умру. Кохання, дружба, гроші, слава — нічого мені вже не потрібно — хай сповню я бодай один заповіт людини. Годі Ко не будемо говорити ляжемо відпочивати, бо вже сходить сонце..

Я не сержусь на тебе Ко, що ти сказав, що забеш мене. Я прощаю тобі: я знаю ти великий санітар, доктором життя однак ніхто не може бути, бо той би мав бути богом.

Ще по приїзді з Карпат Ко кілька разів радився з багатьома лікарями відносно здоровля Тре, але кождий з них лише розводив руками. Тяжко було Ко не звикшому плавати за водою, а все проти води лишатись на ласку долі, але не було іншої ради. Ко був певним, що праця Тре буде достойна виставки у Європі і що там її оцінять хоч тепер і мистецькі твори підпали теж під ласкаву опінію „пані Антанти." Він хотів слави для цього нового діла Тре а тим самим і для своєї нації і не жалів ні грошей ні заходів щоб помогти й оточити Ко, як най краще.

Працював помалу й над своїми проєктами майбутньої фабрики. Вже розпочав підготовку всього що можно було зробити тут у столиці. Розвідка на ринку дала йому надію на добрий збут, хоч комерсанти хитали докірливо головами, коли він вказував, що його фабрика мала б бути на Карпатах. Всі вони радили в один голос будувати десь її в промисловому районі. Але Ко був непохитним у своєму намірі збудувати її на своїй рідній землі. Маючи свої особисті клопоти він не спускав з ока й Тре. І коли той думав, що він є свобідним і незалежним по останній розмові

з Ко, то він гірко помилявся. Глинка стала добрим помічником йому в цьому піклуванні там де Ко не міг мати оного під своїм доглядом, як в студії. Вони часто сходились тепер у двох поговорити й порадитись про Тре. Тут же під час цих сходин одного разу Ко виложив їй свої пляни відносно вже остаточно задуманої ним будови фабрики. Глинка стішилась страшенно на цю вістку, але як жінка практичного виховання не могла зрозуміти чому Ко хоче вибрати Карпати для цієї цілі і лаяла його. На жаль він їй хоч і славянці не міг цього сказати, бо знав, як глибоко сиділа ще вмовлене пропагандою політичного розуміння всеславянського обєднання, як дуже простої і легкої справи. Вона приміром дуже довго не могла визнати нікого більше за славянські нації, як тих, що в ту, чи иншу епоху була відомими славянськими імперіялистами в тій чи иншій мірі. Крім того вона не знала, що значить, бути поневоленим молокультурними словянами і все ~~мір~~ міряла на мірку колишньої залежности її народу від цивілізованих народів і навіть культурних.

Це все огірчувало Ко в його приятельских відносинах до Глинки але він і тут працював над нею поволі, але практично. Глинка раділа з намірів Ко тим більше, що думала про майбутнє Тре вкупі з Ко.

Минуло вже кілька місяців від їхнього приїзду з Карпат, як Тре знов виявив ознаки все страшного упадку і тілом і духом. Зроблене психічне щіплення колись Ко дало свої результати, праця пішла була краща, але все ж воно не могло спинити природнього процесу занепаду Тре. Нерви його вже давались в знаки й Ко. Коли останніми часами Тре вертав до дому од праці, то вже входючи до покою він приносив напруження й рух, а двері зачиняв за собою не раз так, що шкло вилітало з них геть. Часом знов він вертав з цілковито вичерпаними силами падав на крісло, дивився кудись помутнілими очима, не зносив світу сонця й місяця. По ночах не спав, ходив годинами по хаті часом щось таємничо писав цілі ночі, щоб ще коли й добре не розвиднилось бігти до праці знов. Сон знав чотирі-шість годин на добу

решту часу працював начебто боючись не встигнути закінчити її, хоч часу було ще досить. а праці зрештою лишалось мало. І чим далі то все більше й більше працював він. Пробував Ко внести якийсь порядок в його життя але Тре, зумів відстояти свої вже звички.

Але ще не довго витримав він таке напруження. Одного разу ранком, Ко аж перелякався, побачивши, що той не може вже встати з ліжка. Кінець, подумав Ко, вже не має ратунку. Тре пролежав цілий той день у якомусь напівсвідомому стані. Все людське має знищитись це знав добре Ко, але в цім окремім випадкові життя, цей закон порушався цей своєю передчасністю так, що мало було слова трагізм для охарактеризовання сторону річей. Лікарі нічого не могли вже помогти.

І тепер той, що так довго помогав і керував життям і творчістю свого дорого й бойового товариша побачив, що треба ратувати бодай щось: добре імя і твір. І йому до голови прийшла страшна думка: бажання, як найшвидчої смерти свого друга, побратима. В цім зникненню бачив Ко одинокий вихід для Тре, як для полекшення мук хорого так і доброї слави його твору. Ко добре знав, що громадська думка, є консервативною в таких випадках і боявся, щоб над ділом його друга не зявилась рецензія: „прекрасний твір, але твір хорої людини".

Страшно мучився Тре і нічим не можно було йому помогти. Ко упертодумав над тим, що робити? І одного разу сама собою виринула в його думка що за хвилю, як блискавка пройшла по цілому його тілові. Вона була простою, але многозначущою. Вона складалась лише з кількох звичайних літер: „Застрілити!" Десять літер, десять звуків, але який безмежний клубок всяких привходячих, близьких, далеких, страшних, жахливих моментів вони давали ставши в певний ряд. Сильний Ко, й сам жахнувся від цієї думки, але иншого виходу не бачив. Пробував в натяках радитись чомусь навіть з товаришами, але жадний нічого йому не міг порадити. Він довго боровся з цією жорстокою, навісною думкою, бо цей випадок не входив в обсяг його провірених і

і визнаних ним прав на чуже життя. Але під впливом все більшаю тих мук Тре він зрештою рішив, що сміє переступити через життя людини і в цім випадку, коли перед ним безборонний дорогий брат. І він би був зробив це, але Тре несподіванно встав з ліжка. Але краще б він був не вставав. Він тепер був вже небезпечним для людей своїми знищеними нервами і напів живим розумом. Часом Ко думав, що він ще протримається трохи, але проходили дні знов, коли той впадав в стан нового забуття і мучився невимовно. Ко знов не знав, що має робити. Йому самому ставало вже тяжко боротись з собою зі своїм ваганням і він би був виконав вже своє рішення і тепер напевно, як би не те, що Тре, ще ходив більше, як лежав. Ця довга внутрішня боротьба привела його зрештою до того, що він рішив спробувати поспитати самого Тре, якось дипльоматично, що той думає про свій стан і чи не краще б йому було застрілитись.

Якось вибравши зручну хвилину він приступив з розмовою про це до хорого. Почав здалека з мистецтва, перейшов на Ніцше, Шопенгауера, потім говорив про волю, характер, про героїзм особи і нарешті прийшов до простого запиту. — Щоб ти зробив коли б життя нараз продиктувало, що ти мусіш вмерти? Тре стрепенувся начебто почув, що це не так собі запитання, а запит впрост до нього, відповів однак спокійно.

— Колись я вирішив би цю справу не вагаючись: я б забив себе одразу. Тепер мені здається, що я так слабий, що цього б не зміг виконати. Тоді я боровся тільки з душею, але тепер з душею й тілом. Тиж зрозумієш, як тяжко б було мені зараз вмерти, коли я так звязаний зі світом: я люблю, я зрозумів що тоє творчість, я зробив річ, яка дасть мені славу.

Бідний, подумав Ко, ти ще віриш що це все тобі є потрібним?

— А наколиб ти мусів знищити себе во ім'я певної ідеї? Ко давши цей запит чекав відповіді, не дивлячись вже на Тре, він був саме чекання і тільки кутик його мозку був свідомий для схоплення відповіді.

— Ти хочеш сказати, чи добре зробив Сократ, випивши яд, який правно, чи не правно дали йому? Відповім тобі: так, я зробив би це.

Тепер в мозку Ко якось нараз зарухались якісь сили, швидкі, рухливі і подали йому думку: „Ти, сильний Тре, ти нашого гарту людина Тіло зламалось, а дух той самий, давній Ти той кому здається належиться: „Шаленству хоробрих співаєм славу!"

Обидва начебто зрозуміли, про що ходило і не знали, що далі говорити. Ко навмисне не відповідав нічого, не мов би підкреслюючи тим, що значили його слова.

Але раптом він вже не стримав себе і сказав просто до Тре: Так зроби це! Сказав спокійно, твердо без найменшого хвилювання в голосі.

— Зроблю, дай час... відповів також спокійно Тре.

В цю хвилю вони вже очами докінчили дальшу розмову і пояснення.

Незабаром по останній розмові з Тре, Ко взяв свого револьвера, якого переховував перед тим у знайомих і принісши його додому показав Тре.

— Гарна машинка правда?

Тре якось нето переляканно, не то зацікавлено запитав.

— Навіщо вона тобі?

— Знаєш лекше, як її маєш! Пригадуєш, що казав Шопенгауер, що тяжко б було жити людині на світі, коли б вона не володіла свідомістю про право кождої хвилини припинити це життя наше. Коли того схоче. Шопенгауер звичайно ~~був прав~~ мав рацію тільки у відношенню до нашого цивілізованого життя сучасного. Життя природне від якого ми відійшли, хоч здається знов вертаємося рвучи надбудову, яку ми чомусь звемо життям, так це природне життя не знало б випадків самогубства з розпуки і песімізму. Але ми його ще не маємо: все може статись.

Але Тре не дуже вірив у ці пояснення Ко, бо знав, що тому немає найменшої потреби думати про самогубство. Він відчув, що цей револьвер є для його, спеціяльно для його принесений і приготований. Він щільно глянув на Ко і на револьвер і подумав: „Не сумнівайся в мені Ко, я

ще зможу знищити себе" І роблючи болізну усмішку, наче жартуючи сказав: — Ну добре, що ти маєш його й мені стало спокійніше.

Тільки й було розмови між ними, двома гартованими людьми. Ко поклав револьвер до своєї валізки і її не замкнув. Так поміж двома довголітніми товаришами прийшла нова доба, нових відносин. І кождий з них по свойому думав про те правільним є, чи неправільним таке поступовання, але обидва сходились на одному: „санітарія життя" є конче потрібною. Тре навіть думав, що не тільки хтось має й допільновувати збоку а й сам окремий індивід мусить за цим стежити пильно. Значит і я, думав він, можу бути собі найвищим санітаром?

З цими думками про необхідність очистити життя від себе, як не потрібного вже ні на що і займаючого без потреби місце в природі він жив вже не довго, тримався, власне на ногах, і шалено допрацьовував свого „Уміраючого вояка".

Проте думка про перехід у стан не буття лякала тепер його і він став уперто думати над тим що є там за смертю? Шукав навіть відповіді у тому що мало зробити йому кінець, у тім засобі механічному, який придумав чоловік для своєї боротьби.

Раз, коли Ко не було дома, він витяг з валізки револьвер і став його розглядати. Дивною здалася йому ця металічна річ, якоюсь иншою, як колись. Розклав його на часті, оглянув, все-так знайоме, старе — система відома, але щось чулось иншого нового в ній, що пояснити собі він довго не міг. Колись, на війні, потім у боротьбі за свободу свого краю він мав зброю і уживав її, але непридивлявся до неї так, як тепер. Тоді зброя була ним. Часто тоді він не міг розріжнити стрілу від рефлексу: бий! Тоді стріл начебто виходив не з револьвера а з його самого, з його істоти; це не револьвер тоді убивав щось, а він сам своєю силою. Тепер же бачив, — що він — це одно, а револьвер, ця гарна машинка щось

иншого, що теж може вбивати. Такий гарний кусочок матерії обробленої людським розумом і руками, такий безмовний і в той же час ховаючий в собі смерть – це щось иншого, як він, ми „я". Але хто дав їй цю страшну здібність цій матерії, хто? Сама вона, ясно, ніщо инше, як тільки знищаючий засіб. Хто ж дав їй цю функцію? Людина, життя. Для чого? Для чого людина стільки віків жила без зброї, людина що все протестує проти смерти збільшала сама для себе засоби для знищення самої себе, такі засоби, які не все є для оборони й захисту тільки? Очевидно що й смерть є також засіб, головного, цілого, незрозумілого для нас життя. Тоді прав Ко, коли каже, що все на світі засоби для головного – життя. І тоді немає нічого ні гріха, ні страху ні жалю, коли вживати і цей засіб во імя життя. Але тут виринав постійний запит: а що там? Що чекає нас там?

В такі хвилини він клав знов револьвер обережно до валізки Ко і віддавався думкам про позасмертні сфери. Але ця страшна таємниця ні на крок не допускала його зарученого навіть з нею до себе. Трагічним було найбільш те, що цей засіб був в руках свідомости людської тільки на половину: одинокої сили природи міг чоловік припинити діяння, коли того схотів.

Потім часто, майже, що дня коли Ко не було вдома він брав до рук револьвер і оглядав його з усіх боків начебто сподіваючись здобути від нього бодай трохи тайни і знаходячись ще під впливом нового чуття, яке вродилося в йому від тоді, як він зачав остаточно готовитись до смерти. Кажуть: жахливе приваблює. Так що раз то більше підпадав Тре дії цієї невідомої сили, яка виходить звідкись з таємних глибин людини. Крок за кроком він підходив вже й до виразного рішення знищити себе при першій до того нагоді.

Ніхто не знав, ще одної таємниці його, якою він жив в останній час і яка завдала тепер йому теж чимало мук помимо инших. Працюючи над своєю новою працею і чуючи похвали з усіх боків сам Тре чекав собі головного присуду лише від світової слави скульптора.

найбільшого на ту добу, „безсмертного академика" Малахіта. Присуд його був для Тре найважнішим, і він часто думав, як зробити так, щоб цей скульптор, не знаючи автора і нічого більше не маючи, як тільки твір, дав свою оцінку. Нагода дала здійснення цій його заповідній думці. Проїздючи містами Европи, цей геній, завітав майже до всіх видатних скульпторів скрізь, обійшов їх майстерні майже інкогніто. Був і коло праці Тре, але цей о тім нічого не знав. Геній спитав його навіть кілька незначних запитів, як довго працює? де вчився? Що думає далі робити? Таких запитів Тре чув постійно чимало і надавав значіння, а про гостя вже на другий день забув зовсім. Але несподіванно дістав він листа, якого між иншим знайшла Глинка забутим десь на столі в ателярі і принесла Тре. Письмо й держава з якої було післано цього листа були незнайомі Тре. Він нервово, як все, відчинив листа і там прочитав слідуюче: Шановний пане! Оглядаючи Вашу останню працю під час мого побуту у Вас в студії, я рішаюсь просити Вас перейти до моєї студії. Наколи б Вам це було б приємним і потрібним, прошу ласкаво мене сповістити." Рука була не чітка, а підпіс, як у всіх мистців, не давався зовсім до прочитання. Але в конверті була ще й карточка візитна, на якій стояло імя перечитавши, яке у Тре затряслись руки і зашуміло в голові. Потім Глинка, що бачила його в цю хвилю, не могла ніколи забути виразу його обличчя: такого чудового виразу людського вона ніколи не бачила. Іскільки потім вона не пробувала відновити його цей вираз, фотографуючи Тре і змушуючи його відродити той вираз не змогла цього зробити.

Це був день великою тріюмфу Тре, день що дав підсумок всім його змаганням, болям, працям, день від якого за останні десять років він кращого не знав. Але потім зачались страшні муки, страшні страждання, що доводили його то до виявів безудержної екзальтації під час праці, то кидали його в стан прострації, апатії, зневіри й майже божевілля.

Одного разу він навіть рішив втекти до цього скульптора

таємно від своїх друзів, віручи знов, що там, коло нього, він може знайде собі якийсь порятунок від своєї хороби, що станеться окремий випадок чуда для його власне, а ні, то він бодай гляне на твори великих геній людства зібраних по галереях і музеях того краю, з якого походив великий скульптор, тепер його патрон; бачити ці річі було давнею думкою Тре, але стан вигнанця не давав йому для цього нагоди, бо доводилось більше думати про хліб і працю, як розваги. Але тут несподівано виявилось що й до краси, творів людських не так легко доступитись, що й вони є тільки для певної групи людей на світі, але не для всіх. Одні держави не давали зовсім віз для виїзду до держав, що мали галереї, бо ворогували зо між собою, инші не пускали довідавшись, що аматор мистецтва, є бідний вигнанець у якого немає, а ні шеляга инші знов з політичних міркувань не пускали вигнанця, так що всі спроби попередні Тре побачити щось у Европі цікавою для його кінчились невдачою.

Тепер маючи візитну картку від академіка Малахіта Тре не сумнівався, що зможе дістатись нарешті туди куди так довго мріяв він багато років. Зібрав трохи грошей, позичив де міг, продав зайві річі і звернувся нарешті по закордонний паспорт до консульства. Але тут у консульстві дістав він перше огірчення після несподіваної радости. Насамперед, коли там довідались що він є свідомим Наддніпрянцем вже косо подивились на його. Скрізь по Европі емігранти мішали не дуже добру славу по собі і держави не охоче тепер їх пускали до себе; крім того агітація Уральців постійна, що покоїлась на старому кредиті довіря до них у держав Европи, для Наддніпрянців робила ще й инші перешкоди, особливо по краях Антанти. Ці „брати" Уральці, не розуміючи свого убогого стану агентів для Европи та її капіталістів, платно й безплатно, прислужувались ще в тім, що клеветали на Наддніпрянців, які не хотіли бути ні чиїми агентами для визиску свого народу, а домагались свободи й незалежности свого краю в першу чергу. Ця клевета була вигідною для пануючих кол в Европі і вони нею користались щоб боротись з гордими і свободолюбивими Наддніпрянцями, які не хотіли за ніяку ціну по Революції бути гноєм для Уральців і Европи.

На грунті цих настрої, у панів Европи, проти Наддніпрянців відбувались постійно ріжні переслідування, утиски, наїнки. Саме така історія відбулась із Тре коли він опинився тепер в консульстві з проханням візи. Держава, яку ще змалку, уральска школа в якій учився Тре, виспівувала як „свободолюбиву, взірцеву, шануючу найбільше красу, праву, свободу і ти" - ця держава тепер „огнем і мечем" душила величезне повстання тубільних племен у своїх кольоніях, які не хотіли бути далі під визиском цієї „свобідної" держави, а змагались стати самостійними і незалежними; Тому, що не хотіла вона посилати багато своїх війск на цей „розбой серед білого дня", а може боялась щоб її війска ще не відпочинувші від світової війни там не збунтувались, — наймаме тепер охоче еміґрантів для здушення цього повстання. Еміґранти Уральці були вже відомі скрізь в Европі, як матеріял, який радо наймається у всякі авантюри, війни, бійки аби лише добре було плачено. Тре, далекий, як і всі його земляки від таких річей не знав про цей теперішній попит нічого. і тому й не зрозумів запиту зробленого йому в консульстві.

— Ви до нас? Добре, хочете до школи? спитав там його якийсь урядник.

— Я, власне, до школи і не до школи, я більше до студії

Урядник усміхнувся і додав: Тут за стінами консульства не мусите боятись говорити одверто...

— Я не розумію Вас. відповів Тре.

— Може не хочете до школи, а просто без школи до легіонів? Ви ж були офіцером? Ваших багато пишеться.. Платня достойна

Тре почав виясняти, що це все значить, а зрозумівши нарешті що є, відповів зобуренням протестом, що його мистця кличуть на так гнусне діло.

— Я, пане, сам боровся за свою свободу! Через Вашу війну я вже життя страчів своє! Доволі вже розбоїв для нас.

— Ага, ага.. Пардон Ви з Наддніпрянщини? Ви не з Уральців?.. Ви хочете їхати вчитись? Так? Так зайдіть завтра і дістанете відповідь.

Само собою, що візу йому не ~~дало~~ дали другого дня. Причина яку по

подавало консульство була така: страшне безробіття в краю.
Цей останній, здається дрібний випадок, зробив на хорого Тре велике враження. Він відчув, що він в Європі парій, чужинець, щось менше Європейської людини по міжнародній вартости, що йому кожен може зробити пропозицію, якої не осмілиться зробити інтелігентові свого краю. Коли б він не був хорим він би шукав все ж, як раніше, иншого способу перейти до потрібного йому краю, як це робив все колись, але тепер не важився на це, бо треба було пройти два кордони, а це визначало чотирі небезпеки на них і безліч по між ними.
Цікавим було те, що академік Малахіт на лист висланий до його в справі невдачі з візою нічого вже не відповів Тре. Цей цілий випадок ще раз усвідомив його, що він вже не може й умов життя переборювати і він подумав тоді: — „Поганяй до ями!"
Сліди цього останнього рішення вже ясніше виринали й у розмовах з Ко. Раз жартом Тре підрахував для Ко своє життя в числах, щоб потім зробити висновок, який не давав нічого иншого, як смерть.
— Дивись, Ко, говорив він. Пересічний вік людини 60 років. 30-вона спить як що ще й не більше, 17-18 років готується вступити до життя і тоді ще не живе властивим життям. Лишаєть, значить 13. Перейдім тепер до мене. Війна й революція взяли у мене 6 років, потім сидів три роки у вязниці не знати за що, звалось це, правда, інтернованням. Лишається тільки 6. Але десять років ще до цього моїх мук власних і життя як і не було. Коли ж зачати рахунок від моїх років 32, то дістанемо величину, яку тільки альгебра може висловити, а не простий рахунок. „Поганяй, брат, до ями!" сказав він на кінець сумно і махнув бенадійно рукою.
Ко однак, все ж, зробив закид проти цього обрахунку: Друже ми живемо, щоб творити, а не творимо, щоб жити. Це мусімо все памятати!
Ще і здими знов всі разом за місто. Незважаючи на розмову, ти не забутню, яку Ко буде памятувати й до смерти, у відносинах обох товаришів не зайшло нічого такого щоб руйнувало їх дружбу.
Тре цілком погодився з тим, що сказав йому Ко, бо инакше він би.

й сам не міг поступити будь він на місті Ко. Чим сильніше виступали ознаки неможливости тому далі лишатися в живих тим більше він прощав Ко кількаразові страшні вимоги того.

Лише для Глинки всі їхні спільні розмови ці лишались незнані. Бідна дівчина далі мучилась віруючи, що все ж по закінченню праці вигляд Тре і відносини до неї зміняться. Хоч часом її охоплював резнач особливо, коли вона бачила муки Тре в часі праці, але треба було тому заспокоїтись трохи і вона знов веселіщала і вірила в краще майбутнє.

Виїхали за місто знову в трьох. Просив цього Тре мотивуючи, що може він в останнє буде бачити весняні поля.. В полі знов, як колись кілька років тому він кидався на полеві квіти нюхав їх, тулив до себе, але чомусь не зірвав ні одного. По виразу того обличчя було тяжко пізнати що переживав в той час, бо в помутнілих очах того лявилась, якась світла, прозора невиразність. Від минулого Тре загалом лишилося хіба що контури його сильної фігури — все инше, за кілька років мук і праці згоріло, змінилось.

Тре просив Ко заспівати тому їх любиму пісню з їх рідного підстрішшя. І Ко довго співав тому ріжні пісні, начебто ними відслужуючи еже панахіду над своїм любим другом. Він власне так і думав і в того пісні теж трохи надірваний, як в кождого еміґранта, який згадує свій рідний край, лучилася ще одна нота, нота прощання.

Напослід він заспівав: „Вилітали орли з-за крутої гори. Вилітали, буркотали роскоші шукали..."

Тре схилив голову і слухав цю пісню, цю коротку и того історію життя і того друга і нараз виступили тому з очей сльози. Він думками під впливом пісні опинився дома і думав про рідних. Де тепер дід? Може вмер? Як так можно, що люде не сміють тому писати листів? Нещасний дід він теж не знав щастя. Три війни відбув за когось і за щось і з останньої вернув без обох ніг. Не повезе тепер дідусь у степ нашої пасіки? Мене не візьме з собою?..

Ко не бачив того сліз, бо дивився кудись у небо, щоб не бачити страшних очей Тре. Отямився Тре лише, коли пісня добреніла на устах Тре і коли долетіли до того лише останні слова її

Запрягайте ж хлопці, коні вороний! Доганяйте ж літа мої молодий.... Догониш брате! Нічим не догониш, — сказав він сумно. Тре сховав однак свої сльози від приятелів

Співай, ~~Тре~~ Ко, ще, може в останнє чутиму еже свої пісні... Глинка не розуміла мови Тре і тому не чула цього звернення.. Ко не побрюзував себе довго просити. Ще співав тому кілька пісень. Потім поїхали з поля просто до міста і обійшли майже всі закутки де стільки років вкупі сиділи й говорили про своє життя долю й дискутували різні великі проблеми. Побували там де самітно без людей були вони з людьми.

Того вечора заснув Тре спокійно і був ранком трохи освіженим... Але не минуло й тижня, як знов зачався в тому рух дум і Ко вже боявся за себе і за Глинку. Хорий працював знов з шаленою енергією втомлювався падав коло праці, скрівавив всі руки собі. Тодіж він сказав комусь зі знайомих: „Я працюю з револьвером в руках, або камінь заговорить, або я зроблю собі кінець!"

Ціла студія подивляла його титанічні зусилля і блискучі наслідки Але в той же час всі чули еже, що з мистцем щось недобре, що з ним може щось статись.

Хтось сказав навіть: „не еже він має револьвер? Не слід би було мистцеві мати його в таких випадках, треба щоб товариші відібрали тому його".

Ця шалена праця в день і писання чогось у ночі протяглося ще кілька днів, кілька днів, яких ніколи не забуде Глинка, яка не відступно була все з ним. Й й зараз жах проймає, як вона згадує, коли одного разу як би не вона була нагодою коло того, то від „Умираючого воєна" були б лишились тільки куски каміня; тільки їй вдалося спасти це діло від загибелі, саме в той момент, коли з обличчя воєна зробленого Тре еже засвітився вираз болі і мук предсмертних, сам творець цього.

не міг знести вкрасу смерти на иншому і хотів вже був знищити свій твір.
Глинка недопустила до цього, але за це на довго легла до постелі
І нарешті прийшов фатальний день необхідного, неминучого кінця. Тре.
Одного дня вечером він просив Ко піти з ним разом оглянути вже майже готову його працю. Хотів, власне, вечером, бо він любив це й час.. Ко від захоплення не вмів, що сказати тому, як передати свій подиві радість. Ти сечі умираючих вояків, яких він бачив на полях боїв світової війни, нараз своєю білю своїм жахом, повстали перед ним в камні обробленому Тре зі запитом: За що?
І тільки Ко вийшов з покою, він потрібував на працю, як слідом за собою почув стріл від, якого, як током пройшла одразу по тому думка: „це він!"
Ко швидко вбіг назад до покою і побачив Тре лежачого поруч з працею своєю з розтрощеною в куски головою. Руки його були розкинуті і цілий він творив фігуру креста на пурпуровій калюжі витекшої з його крови.
Поміч яка будь була зайвою. Він впав вже, щоб навіки не бачити, ні сонця ні краси, ні кохання, ні борні — подумав Ко.
На столикові тут же лежала записка: „Причин дарма не шукайте. Живіть — хай ще свитить вам сонце! Хіба міг жити той, що що дня думав про смерть."
Скора поміч одвезла труп до лічниці і нічим не змогла помогти нещасному, бо сильної волі людина, яка може часом тільки впадала в безвілля, нарізала кулю, щоб врятування сторонне не було можливим..
Кінчилась якась стадія життя людини, але кінцем назвати її не можна було повставав ряд дум: Знак запитання!

Ко прийняв факт самогубства Тре спокійно, давно вже рахуючись з його можливістю й неминучістю. Він назовні був цілком спокійним і замкненим в собі. Ніщо здається не вирушувало його в цій драмі де він був вільним чи невільним помічником.

В самий момент смерти Тре його цікавила тільки одна думка, яка настирливо лізла до його голови: Де тепер нещасний Тре? Що з ним? Ця думка переслідувала його доти аж не побачив він знов Тре, прибраного, приготованого для погребу вже в труні. Він підійшов до мертвого й трохи хвилюючись, яку відповідь побачить на його обличчю на своє питання. Тре лежав спокійно завмерши, а на його чесному, але змученому обличчю Ко начебто читав: Живіть! Мені вже добре! Це так було ясним і виразним для Ко, що той заспокоївся і подумав. „Значит все гораздо, мені тут робити вже не має чого".

Його думки тепер були скеровані вже на Глинку: що з нею? де вона? Як переживе цей удар її люблячe серце? Але її ще не було тут, хоч про смерть Тре, вона була вже сповіщена. Власне через Глинку він мешився й на обряд похорон, хоч ні душою ні тілом не приймав в йому участи. Йому уявлялося, що вся ця процедура з вінками, промовами, попами і проводами — є непотрібною, неумісною, навіть. Хіба міг хто не будь щиро думати про те, що вже не існує, чого вже не має, що нікому вже не є потрібним? А дже саме головне — життя, коли його немає немає нічого, крім гидкої, гніючої матерії. А кому вона потрібна? Земля, що її зродила має тільки на неї право, ніхто більше не має чого турбуватись.

Тому то Ко не виступив ні з промовами, не хрестився, ми це робили по старій звичці, ті що ще звязували себе з релігією християнською, тепер тільки в таких випадках, як панахіда, або якась сумна церемонія.

Хвилями навіть відчував Ко обурення про тих промовців, що старались говорити такі річі, що не мали абсолютно ніякого ~~відношення~~ значіння для події смерти, що відбулася десь раніше; або до тих, що говорили солодкі слова, щоб у людей викликати до себе ріжні симпатії. А вже обряд служби попа зовсім його виводив з терпіння своєю убогістю думки й значіння.

Глинка прийшла на кінець похорону, але її жіночі нерви не витримали вражінь його, до того ж вона була ще хорою і вона відїхала до дому раніше, як Ко зміг її побачити і щось сказати

По похоронах Ко вернув до хати і першим його почуттям було відчуття, що відсутність Тре, є якимсь дивним, незрозумілим фактом і в той же час чомусь якимось близьким по своїй суті. Йому здавалося, що в момент, коли він усвідомлив, що Тре не має — не може бути вже нічого, що було б хоч атомом його. Немає — і не може бути. Ніякі спроби його, думкою, чуттям, розумом пройти до Тре, в його новім теперстані, не давали найменших даних з якими б він міг погодитись, що вони дають йому контакт з ним. Пройти до тайни смерти розумом не в силах був його розум, як і кожний людський. Може хемія колись...? промайнула йому думка. А він гнав геть з голови всі фантазії і вкупі з ними і всі почуття, які може законами атовізму зрушувались у йому. Життя лише одна річ, яку ми можемо заприйняти бодай трохи, а небуття нам невідомо нічим зовсім. Чому найбільший наркоз його краса, має місце й у смерті, незрозуміло?

І він пішов далі жити протоптаною стежкою поглядів; що життя тільки головна мета людей, все инше тільки за собі.

За кілька днів по похоронах нарешті він спіткав Глинку. На зовні виглядала вона не дуже пригнобленою, ба, навіть трохи спокійнішою

як раніше. В її чорних, тернових очах світилося вже щось більш життєвого. Першим запитом зверненим до Ко був однак, ще запит традиційний.

— Ти найближчий друг Тре, скажи мені, що було причиною його смерти? Вона якось інстинктовно чула, що Ко володіє цією тайною і хотіла тепер, сьогодні завсяку ціну довідатись

— Ко відповів спокійно і твердо: Муки творчости і наслідки боротьби з життям.

— Алеж Ко це відомо! Мусіли б бути, якісь ближчі причини реальніші? Згубити себе в момент коли ось мав забуяти лавровий вінок на чолі, треба б було й причин важних для цього..?! Го..!!

— Ні тільки це! відповів Ко. Що ж могло бути ще?

Глинка глядючи на спокійного й твердого Ко відчула, що десь з глибин у неї виринає якийсь спочатку маленький, потім все більшаючий проєв недовіря до ~~[illegible]~~ Ко, до його слів і поступовання „Він знає, але не хоче сказати", подумала вона. Вона зачала однак розпитувати про дрібниці життя Тре. Ко дещо розповів їй і те що почула вона кинула її в одчай.

— Не треба журитись, Глинко! Сталося — треба нам живим думати про живе, а не сумувати. Нічого вже тим не поможемо

— Не кажи, Ко, так жорстоко, а то я заплачу отуб.

Глинка схилилась головою на руки і зібравши всі думу до купи. думала про себе й Тре. Смерть Тре давала їй полекшу від тих мук, яких вона зазнала кохаючи „чужинця", але як жінка вона чула, що їй забракло чогось такого, що ніхто вже не нагородить нічим. І в її змученій душі повстала якась порожнеча, темрява й холод. Вона чула що й з Ко її тепер ніщо не лучить вже. В чора добрі знай-

омі, сьогодні — так собі звичайна зустріч. Він під своєю дорогою. Вона!? — у неї не має вже ніяких шляхів. І вона відчула нараз, що їй доведеться ще багато більше вистраждати, як до тепер. Крім того, чуючи відповіді Ко подумала, що лише вона одна на цілому світі буде памятати нещасного „чужинця", а що Ко звернувшись до праці, як кождий мущина, а до того ще цей ~~[illegible]~~ твердий, піде в життя і швидко забуде її приятеля й свого приятеля.

Але теж саме про память мав же рівночасно думав тепер і Ко і ще з більшою певністю. Він був цілком певним, що ~~[illegible]~~ гарна дівчина, не довго буде памятати на епізод з її життя, може рік, два а там вийде заміж і всьому кінець. І він спробував підсунути їй думку, щоб довідатись, як сильно вразила її цей припадок і наскільки вона є поранена для життя.

— Глинко! Не сумуйте... Що варто думати про те чого не має вже? Ви жива йдіть в живе життя й боріться і там і ніде більше загоїте свої рани.

Але ці слова Ко зробили цілком инший ефект на Глинку, як ждав так Ко. Він на хвильку упустив з уваги, що вона є жінка певного оточення. Слова Ко пригадали де що їй, з її давніх помічень в дружбі його до Тре. Тепер вона ясно вже побачила, що Ко є безжалосний, твердий чоловік і що він навіть вшанувати память друга свого не може „як слід", через те, що сила життя в йому більше за силу почуття.

І вона тепер теж перейшла на „Ви", начебто підкреслюючи, що й вона вже годиться на цілковиту ліквідацію

їх колишньої приятельскої трійці

— Ко, як можете Ви говорити це? Хіба Ви не розумієте, що сталося?

Хіба ви не розумієте що таке смерть його? А може ви не розумієте що сталося дві смерти нараз? Ви розумієте це? Хіба тоді на місці ваші холодні, безсердечні слова? — вона змовкла, але за хвилю додала..

— Ви бачу мабуть не були йому другом?

Слова чуття і більше нічого, подумав Ко Як ви прекрасні і як ви зрадливі! Може ти не знаєш ще їх значіння й вартости?

Він відповів спокійно: Я був його другом, Глинко, але зараз роблю те що велить мені здорове життя.

Вона вся здригнулася і тепер вже не крихотки недовіря зродилися в неї, а цілий порив злоби до Ко і вона ледво, ледво не кинулася йому якоїсь образи. „Значить він не заслужив своїми муками, щоб дехто смів навіть з друзів не шанувати його памяти, його жертву?" думала вона. В її голові промайнула ~~[illegible]~~ згадка за терпіння Тре, жадобу того життя, творити і т. ніші спогади з недавнього. І вона вже не сумнівалась, що тільки її дружба була справжньою дружбою до небіжчика. І раптом зродилась ще й нова думка у неї, що Ко переслідував якусь мету використовуючи талант і працю Тре. „Так, так памятаю: він хотів для слави когось мати його працю..." ~~[illegible]~~ О негідник, безжалосний Ко.. і всі люде... піддав їй ще хтось ще й цю думку. І нараз вона відчула, що сльози підступають їй до горла. Обличчя їй зблідло.

— Що з вами Глинко? — спитав Ко. ~~[illegible]~~?

— Нічого! кинула та

— З Вами щось діється?

Глинка не відповіла, вона б готова була в цю хвилю кинутись на Ко і дати йому поличника. Мені рук її тремтіли чогось. В ній зродився гнів до Ко.

— Це тому Ви мовчали над могилою Тре? Спокійним були

як завше.

— Я не промовець, Глинко.

— Не промовець! І не соромно Вам? Сказати тепле слово над труною друга, хіба на це потрібно оратора?

— Це публічний виступ.

— Знов інтерес, скрізь у вас інтерес. Я вже усвідомила вашу поведінку не бійтеся. Ви й не доторкнулися свого друга, бо це для вас все тільки труп. Пригадую вашу науку, яку ви виконали для Тре! Ви образили сьогодні його й мене! Ви...

Вона навіть підвелась, як начебто збіралась наступати ще й силою на Ко. Той спокійно дивився їй до очей і думав: ти не знаєш нічого і не знаєш мабуть ніколи. Ти мучениця і я розумію твій стан" Він мовчав.. Глинка витримала не довго погляд Ко і швидко впала на руки собі і вже ридаючи кинула: Бідний Тре, любий Тре, ти мав такого друга!? Тепер плачучи вона пригадувала усі подробиці поводження Ко і згадала й свою ролю помічниці його в якихось неясно нею усвідомлених намірах того. Згадала, як Тре часом тремтів стрінувшись з Ко і розмовляючи про важні для того речі, як часом скаржився їй, що він би хотів кудись втекти, виїхати подальше від світу, людей. Пригадала, як кохав він її, але щось отроювало його життя. Може Ко? Їй вже уявлялося, що це напевно так.. А вже коли якось їй прийшла до голови думка чому сильний Ко допустив до самогубства Тре - вона не мала вже сумнівів, що Ко винен за все. А її роля?! Вона трохи не зойкнула зрозумівши тепер. Вона ж мала право викинути геть від Тре Ко. І той помер! Ніколи, ніколи вона не простить собі цього! Вона вірила у всьому Ко, йому доручала Тре. Вона вірила, що роля жінки - це слухати сильніщих мущин.

Тепер піднесла вона свою голову і побачивши, що Ко

Сидить все в тій самій позі подумала: „Ось хто будує життя, й керує ним, рішні Ко, але не ми не я, хто пасує навіть тоді, коли має право і мусить щось робити"

Ко дивився на неї і одразу помітив гнів в її очах, а на обличчю погляд, який буває тільки у сильних людей. Він вже чув, що вона зараз кинеться на того, щось зробить йому

Він був готовий на це, бо шляхотний гнів — це було право Глинки в цей момент. Це гнів виспіваний богами старих греків!

Жалко йому було, як завойовникові життя, тільки одного, що цей гнів, тепер може й чим — є даремним ефектом, бо те во їмя чого це робилося було ні що, прах, гидка матерія. Те живе — не існувало і не потрібувало гніву живих людей.

Він не помилився, що напад буде.

Глинка встала і стала збіратись до відходу. Вже начебто спокійно поправляла волосся під капелюхом і навіть не забула напудруватись

— Ко! Ми більше не говоримо! Я Вас не на вижу.. Я Вас не знаю більше!

Вона нервово подалась геть з кімнати вже з новим наміром, з новими думами, до яких прийшла під час цієї розмови з Ко. Ко пішов однак за нею. Вона оглянулась трохи спинилась начебто хотячи щось сказати йому, потім передумавши вже швидче пішла до трамваю.

Ко пішов аж не стала вона чекати на свій вагон.

— Глинко! Я відхожу, але мушу Вам щось ще сказати. Я любив свого друга більше, як хто. І тепер ношу його память в собі і понесу навіки, бо це була трагедія, яку мало знають люди. Але живе життя велить мені жити, а не сумувати. Бувайте здорові. Дякую Вам за те, що ви були для вигнанця зі свого рідного краю, а тепер і з світу, чесним і щирим другом. Я знаю: Ви не шукали приданого від людини, яка прийшла

на світ тільки чоловіком, а не банковою книжкою для жінок. Ви взяли від того те, що вам, як жінці по праву належиться! І він вам дав те ж. У смерти того ніхто з людей не винен.

Ко зняв капелюх і вклонився їй. Але вона мовчки повернулась до того спиною нічого не сказавши, тільки кинувши гордий призирливий погляд. ~~[illegible]~~ Він подумав: Ти можеш ще жити! О як хотілося тому в цю хвилю поцілувати їй руку!! Але вона вже сідала до вагону і благала, щоб той віз її, як найшвидче додому щоб там на самоті виплакатись і забутись.

Частина II

1.

Так розпорядилося живе життя з довголітніми друзями; одному веліло воно зі йти зі сцени життєвої, зовсім, другому — Глинці звеліло на якийсь час відійти від того, а Ко в якому сила вищіх наказів боротись, творити була найбільшою з їх усіх, наказало далі вже самітним йти й проклади собі й иншим, нові шляхи, нові дорожки

Дружба цих трьох людей була без сумніву великою, бо дружили три нерівні величини. Ніколи не було ще на світі щирої дружби по між людьми рівних і великих талантів, а все навпаки.

І розійшлася ці ~~[illegible]~~ людей, коли життя, живий інтерес перестав їх вязати до купи. Розійшлися ріжними шляхами в безмежному океані життєвих шляхів, можливостей і діяльностей.

Глинка довго боролася зі страшними душевними муками і нарешті зломилась і впала в обійми релігії. Вона прийшла до висновку, що є дуже виною за смерть Тре, яку, як їй здавалося могла не допустити, будь у свій час не поділилась своїм правом на Тре з Ко. За цей свій гріх хотіла вона заплатити тепер зреченням від свого особистого життя і молитвою перед богом. Трагізм її стану був тепер подвійним, вона ставала двічі невинною жертвою; раз через незнання всіх обставин життя Тре, друге через наївну віру в силу релігійного викуплення з гріхів, в суті річі, в дійсности, яких вона не мала.

Але й для Ко смерть Тре не була так легкою до перенесення, як це здавалося на перший погляд. Свідомість того, що в житті люде натикаються на такий опір з боку природи, що є вище всіх засобів до життя в людини і що ці опіри люде ще збільшають собі своїми суспільного характеру тягарами, яких можно б було і слід вже давно позбутись — гнітила його. І під впливом цих своїх думок він написав листа до Глинки в якому в ріжних натяках говорив про причину смерти Тре і кликав її не падати на дусі, а й ти боротись в життя з перешкодами людськими й природніми. Глинка на цей його лист відповіла мовчанкою.

Але стан пригнічености не довго панував над ним; швидко віддавшись своїй праці, він відчув, що був прав у всьому своєму поступованню, як до себе особисто так і до инших.

Тепер, як автомат, як механізм засвоював і схоплював він все, що було йому потрібно зі знання, щоб вийти на поле боротьби за здійснення свого наміченого пляну будови фабрики, вийти, як найкраще озброєним. Для нього існував тепер тільки один наказ, один імператив, що керував ним: це вищий наказ праці і чину, який вложила в нас природа не зробивши виїмку ні для кого.

Світ тепер по за книгами і працею начебто не існував для нього. Рідко зявлявся він десь серед товариства щоб випити кухоль пива. Там він бував тільки тоді, коли мав переговорити з кимось з товаришів, котрих він вже підбирав для своєї майбутньої праці. Бути творчим, пробити собі самостійно шлях до влади, до панування над умовами життя, винайти в житті оправдання своїх поглядів і титанічної многолітньої боротьби — ось, що було найбільшою його потребою. Він бачив вже перед собою конечну мету своїх плянів. Момент свідомости слави не був йому теж чужим.

Ще рік і він вже вийде ще свобідніще творити щось в житті. І все те, що змушує людину до організовання, до підпорядковання ріжних сил і засобів життя, що виходить з наказів не записаних ~~тільки~~ до законів партій, правительств, влад, а що записаним є до „книги життя" і говорить з неї законом твердим але правим — все це є святі заповіти і муси найбільшої етичної ваги для людини — все це було й його законами.

Це те, що зсумоване в нас на протязі мілійонів віків, говорить з середини нашої тепер найбільше тільки завдяки ріжним історичним причинам, в формі, яку не влучно Кант назвав моральним імперативом. Не одну „моральну силу" ми чуємо в собі, а ще й багато инших, але діяння инших є менше довге, завдяки умовам нашого історичного життя, як першої. Все инше що визначують собі люде, як мету, все за що вони борються, що

що часом перемагають і від чого часом падають — є лиш вітряки.
Пройдуть віки і розум простої людини буде сміятись з цих борців з вітряками і тіки розум людини в футлярі, соромлючись засміятись скаже: „це був етап нашого розвою". О, скільки було вже цих гнусних етапів нашого розвою?! Життя збудоване людьми не варто призначення людини. Як ненавидів він все, що вважалось иншими святим, льоїчним і непорушним в цім їх житті. Як ненавидів він злидні людські, цей ганебний факт життя в той час коли сума їжі на світі перевищувала потреби всіх до купи взятих людей! Хіба не ганьба людині нашої доби маючи світлий дар природи розум зуживати його на думи про гроші!?
А релігійні організації?! він просто зносити їх не міг. А як гидкими були для нього ті поети, письменники і політики, що славословили життя, або вміли кидати купи фраз для затуманення лиш инших!.. Цих людей вирвавших у життя собі маленьке місце начебто все читав він думку: „Життя гидке наше, але не говорім про це бо тоді наших слів не буде кому слухати." В цілому світі ще невпало не зрушилось ні що від слова, а тільки від чину. Він добре памятає революцію на Сході де словам було і перед нею і в часи її дано стільки міста, як ніколи, але розвязав питання бунт землі, заколот групи вояків, а вирішує далі долю цієї революції, знов чин синів чину, синів землі, а не слів. Він памятає, як захоплювались в шаленій радости діячі слів нетерплячи чекаючи Революції і як збанкротували вони, коли зачалась вона, правдива Революція, пахнуча залізом і кров'ю й залита кров'ю.
Той хто не знає чину має право на життя лише тоді, коли він геніяльний. Труп красивої дівчини є все труп. Плоди славних поетів, письменників, малярів не геніяльних також корисні зараз людям чину, як цигарета курцеві. І навіть більше того!?
Хто з тих, що робить зброю боротьби з природою і хліб знає що існував навіть Гёте? Робітник і буржуа знають тільки ціну справжнього життя. Але їх пісня в часі чину — це панахіда над людьми чуття.

Їх боротьба не знає слів. Вони рідняться тільки з числами.
Якось завітав Ко на могилу свого друга після того, як там він поставив памятника, щоб подивитись. Він кілька разів приходив вже й перед тим сюди на могилу і що раз все сильніше й сильніше відчував, як губляться звязки його з тим, що там в ній було поховано. Йому приходила все до голови думка, що в суті річі там немає нічого, щоб могло його живого вязати з тим, що вже до того ж мабуть пожерли гробаки. І що раз то механічніше він ставив вазони з квітками на могилу свого друга підлягаючи більше наказові звички, як потребі в цьому. Він чув, що те „щось" що є від його друга тут не знаходиться і не було зовсім тут.

Цього разу він сперся на памятник і задумався над різними моментами присутности своєї тут. Але несподівано камінь під вагою його тіла став рухатись. Він шукав причини цього і побачив, що фундамент під прекрасним памятником художньої роботи, був кепсько зробленим і вода підмивши його відбирала опору йому. „Гарна річ, подумав він, та на такім злиденнім фундаменті".

Через якісь не ~~знаю~~ відомі асоціяції, які зродились в йому в цю хвилю, які не міг ~~він~~ схопити розум, він згадав похованого тут, про відсутність у його „фундаменту" для життя. Цей дрібний факт зробив ще й інші думки далі. Підняти, поставити знов памятник на гордий пєдестал, фундаменті той знов є символ, факел, провідна зірка, він знає знов велич. Це „підняти", „піднести" якоюсь тремтючою силою пробігло через його істоту. І тут на могилі друга він ~~[illegible]~~ прирік, що й далі не відступить від своїх заповітів „піднімати", „підносити" все, що стрінеться йому на життєвому шляхові.

„Прощай, друже, шепотіли його уста, я хотів „підняти", „піднести" тебе, але це було вище моїх сил і засобів, — я йду „підносити" все що кине мені доля на мої плечі, все з чим стрінусь у

житті. Я буду в житті санітаром, бо нам, ти правду, казав не дано бути лікарями того.

Ось коли прощався він зі своїм другом вже на все.

„Прощай друже! Я мав право навіть убити тебе і думав про це, бо це диктувало мені живе життя своїми вищими наказами. Ці накази і ти визнавав? Ти це доказав! Ти стратив фундамент!"

Так з душею можно говорити, з живими людьми не варто, не потрібно, бо навіть мауська біль є атом, ні що, по серед страждань людей.

Відходючи з цвинтарю він відчув, що нічого в тому не змінилося, що ніякий „трагізм тихої могили", „солодкість смерти" не руйнує того, що до голови його хоч і линуть спроби пояснень того, що сталося з бідним Тре, але не в формі руйнуючих, чуттєвих вражінь, а в формі хіба прагнення наукового й розумового пояснення й виявлення факту смерти того. Він був в ту хвилю самою природою, що в творенню і нищенню знає своє єство і призначення. Природа не зробила й для людей виїмку з цих законів, бо люде з їх орґанізацією розумовою, були б також нещасними, як заяць, що знає один лише засіб боротьби за існування — втечу. Але люде втікачі від природи подібні зайцям.

Усидючи вже в трамваєві, щоб їхати додому з цвинтаря він думав, що наколиб тому довелося дати відповідь десь колись, він ніяк інакше не зміг би ~~[illegible]~~ відповідати, як так, як ~~[illegible]~~ думав тепер над могилою друга.

Але чи схоче він взагалі відповідати перед судом, сучасним людським? Ні, ніколи! Сучасний суд людський — це міністра поду раненому у якого прострілено кишки.

Швидко добігала зима, надходила ще одна весна. Спинились шалені подуви з Німецького моря і облита весняним сонцем земля запахла парою гноїв і ароматом квітів. Не замовкали вже ні на хвилю співи пташок, що з теплом віддались виконувати свій обовязок плодитись; вони вили гнізда. Ціла природа чула життя й упивалась його насолодою, тільки люде не мали багато часу на радощі за своїм иншим життям. Скільки було вже з посеред них таких, що тільки з газет довідувались, що вже цвітуть вишні, летять гуси і засіяні житами поля.?!

Всі праці вже покінчив Ко і диплом інженера-хемії лежав у його в портфелі. Немолодим інженером виходив він у життя, бо війна й Революція забрали час нормальних студій у нього, але ці пропащі для науки роки не пропали для нього даремно. Ко пізнав життя. Власне фактичного життя, того над загадкою якого бились і бються багато віків геніяльні фільософи, драматурги і вожді мас і так звичайні люде він не знав. Так само, як тоді над трупом свого друга Пре він не міг дати собі відповіді, що таке в конечній своїй істоті життя, прояв духу, чи енергії. ~~[illegible]~~. Природа не дала нам ще ні одного бодай натяку на цю таємницю. Людство не здобулось ще на ніякий фундамент для підходу до цього. Планетна система в атомах! - ось що міг почути тільки поки що від людей про стан матерії світу, він. Тому вважав Ко, різко чуючи в собі лише накази природніх сил, не потрібним марнувати часу на проблеми, які не були до того ж ще й спеціяльністю його студій. Від метафізики від давно вже відвернувся вважаючи, що й логіка головна база її, є під сумнівом, що до своєї справедливости. Він йшов під керлою сил природи, що діяли в ньому.

За те „життя-надбудову" над природою, організацію людських

відносин, здобування, розподіл багацтв, боротьбу в нім людей — він знав добре. Все те, що зветься звичайно життям він розумів так ясно, як ясним був для нього закон перетворення енергії. Роки війни, Революції і студій — все це дало йому нагоду пізнати суть цієї „надбудови", що більшістю людей приймається за життя і визнається за життя. Скільки людей живе цим підміним життям? Скільки сліпих ходить видючими, але людство твердить гордо, що здобутки геніїв є здобутками всіх людей! Немає фараонів вже, рушаться піраміди, але люде живуть ще в їх часи.

Робітник, що 20-30 років копає під землею вугілля, або стоїть стільки ж років коло пекла доменської печі, прачка що ціле життя пере брудні сорочки, кокотка, що ~~[illegible]~~ віддає своє життя на використання інстинкту потягу полів, банкіри, що керують державами, філософи, проповідники, вожді — всі вони однаково не знають суті ~~[illegible]~~ життя і перед смертю стають дітьми, хоч у тій надбудові були вони титанами боротьби або тихими реакціями, що сприяли рушенім змінам в ій. Вони всі не жили працюючи, а працювали щоб жити.

Відомою є в тій, чи иншій мірі лише надбудова людському розумові а не саме життя, але мільйони не знають і цього, не знають взагалі нічого. І лише не велика частина людей бачила і бачить цей розділ між надбудовою і можливим дійсним життям. На уламках природнього життя вчепилась ця надбудова і якось держиться. Завше суробат замінює правдиву річ, так є і і з так званим життям.

Цей Ковпак, цей футляр — закривший людську природу, знав добре Ко. Для того властиво він вибрав собі і спеціяльні фахи своїх студій. Але не як кінь до хомута, або віл до плуга пішов він в це життя, його думки були иншими; свердлити діри

в цім футлярі щоб бодай ще з уламків природи що лишились в людині, повстав би чоловік, а не фараонів раб. Ця ціль за методою упертої творчої праці ставала тепер перед ним.

Першим актом того було тепер роздобути грошей на початок свого діла. Це була не легка річ, але вибраний патент на того винахід, поміг тому, хоч в свою чергу утруднював позику грошей. Зявились бажаючі купити того. Цікавим було те, як він довідався нагодою, що ті, що хотіли купити цей проєкт не мали на думці використати того зреалізувавши; їм треба було знищити небезпечного конкурента для їх вироблявших такіж самі річі тільки менш досконалі. Егоїзм і боротьба за свої прибутки, які здобувались зрештою тисячами працюючих рук, вони хотіли ділити так щоб їм все лишалась монополія і зиск в трьох четвертинах. Парцеляція державних груп капіталу давала тепер по війні їм великі можливості для цього. Вони ж перешкоджали Ко зробити позику у банків до яких він звертався, вони вже думали таємно про ріжні способи для знищення всіх намірів Ко в майбутньому наколиб той став на ноги.

Само собою, що Ко навіть не міг подумати про продаж, або якусь компанію, або спілку з кимось з цих жидних до грошей акул сучасности. Ко розумів боротьбу, упертість, настирливість і зручність цих других після робітників творчих сил надбудови. Але ніколи не міг зрозуміти, знайти пояснення, чому всі ці акули, коли доробляли ся великих грошей тратили зубність рядити ними. Сам людина, що прагнула боротьби, влади і що знає ціну металу, але не розумів, як міліардер, приміром. Може задовольнятись убогим і фізично і духово життям скупі з міліонами. Як може міліардер — потім бавитись псами,

кіньму, а той колекцією коробочок від сірників або збиранням гудзиків з цілого світу; або легко помилати свої набуті все ж боротьбою гроші, своїм нічого нероблячих людей, що чекають радо все його смерти, своїм родичам

Зрозумілим було тому у них хіба володіння й зацікавлення красунями.

Цей спеціяльний тип людей, творців грошей в надбудові дуже цікавив його. Цікавила його теж і тай на їхнього уміння багатіти, крім відомої йому обдирання працюючих. Але ще не було йому відомо техніка цих операцій. Зреалізувати гроші в міліярди теж геніяльність...

Всі Генії уносять на той світ із собою, якісь таємниці, боючись стратити свою славу або щоб уникнути суперництва.

Хто знає кого більше любив Ленін, себе ~~[illegible]~~ вождя Уральців, чи робітника інтернаціоналіста..? Хто скаже, чому дух Гуса вмер щойно відродившись в Масарикові? Такі у грошових Геніїв: я сполнює стимули їх праці, але не я сполнює їх тактика.

Ко вибрав сам патент і добився нарешті й невеликого кредиту від одного з банків.

Тепер зібрав кількох потрібних йому товаришів, з числа тих, що видатно скінчили студії і підготовлявся вже до від'їзду на нові міста, на свої рідні Карпати.

Думав він про свій народ? Він знав, що для того, щоб заняти якесь місто певному народові на міжнародній арені треба спочатку знайти себе національно, тому ніщо не могло змінити його рішення працювати поміж своїм народом, тому і товаришів для праці він вибрав ~~[illegible]~~ зі свідомих членів своєї нації. Як не дивно, що в той час, коли на Батьківщині, його нова влада з Уральців старалась доказати вигідність і необхідність інтернаціонального влаштовання людей, Ко що раз то більше ставав так би мовити націоналістичним. Правда, ні шовінізм, ні імперіалізм національні його не захоплювали, бо в цей момент він бачив, що для його народу це не є потрібна зброя до

для боротьби за своє існування. Та скількість людей його міліонової нації і можливости етнографічно-історичної території, за селеної нею ставили програм поки що опанування собою національно і використання можливостей своєї богатої території

Бути людиною в наш вік - це бути національно свідомим єством. Всі злочинці по своїй свідомости є маса, а не „я". Людині без національного єства непотрібне нічого більше крім їжі й одягу. - вона краще організована на малпа. Розвій живих істот почався від „живого атома", але законів нівелюючих все знов до цього атома не має.

Як у кождої здорової і сильної людини так і в Ко націоналізм не походив у його з почуття жалю до свого народу, а тільки з почуття того, що національність є засіб до життя і творчости більших людських колективів, як певна дрібна група людей. Були ще й инші причини у його на такий характер поглядів, а особливо спостереження над політикою нової влади в тім краю де він народився і з якого мусів тікати на еміграцію. Всі народи, які відійшли через національну свідомість далеко від людини-мальпи ~~там~~ користались правами й привілеями більшими, як инші, хоч і проповідувалось рівенство людей, націй, народів там.

В сучасний момент можливим є тільки так званий портовий інтернаціоналізм, але порти бувають тільки над морями. Ось чому на паспортах, які видавала нова влада в його краю поруч зі званням громадянина всесвітнього об'єднання людей стояло: вїзд в N повіт дозволяється.

Нарешті всі приготовання були закінченими і Ко з товаришами рішив вирушати вже на Карпати.

Тільки йдучи на двірець щоб стрінутись там для відїзду зі своїми товаришами відчув він, як самотним є чоловік в цій клітці, що зветься життям. Знайомі!? Які ж можуть бути знайомі у людини з якою не може бути ніяких життєвих інтересів. Багато має знайомих бідний чоловік? Їх не було Близькі? - нікого. Припадкові знайомі? Він же політичний емігрант: одні бояться його, другі дивляться на його як на жебрака, якому вони дають з ласки кусень хліба, третім він

не цікавий, бо немає нічого — ні багацтва, ні прав; до того ж він людина зі „зачумленого Сходу". Знищення феодалізму у Франції зветься все Великою Французькою Революцією, а знищення Уральского феодалізму поіменовано бунтом рабів.

Якось глянув припадком Ко на своє майно: одна валізка, в якій були лише книги і кілька пар сорочок; більше нічого. Але він не журився, уявивши свій стан. Він знав людей і життя, він знав, що в той момент, як розгорне свої крила, всі ріжні атрибути життя, як знайомі, близькі, далекі, майно — все це буде коло нього. Так було вже не раз і в часі Революції з ним і по ній, так є все на цім світі. Він памятає, що сильна людина і без насильства в часі Революції мала все.

Щож вже лучило його в ту авилю з життям? Формально нічого, крім числа під яким він був записаний десь на поліції і яке дряло теж і у нього на клаптику паперу в кишені. Психічно дві річі: жадоба життя-праці і свідомість ~~[illegible]~~ певної мети.

Правда було в нього трохи грошей, але їх можно було швидко позбутись, вони мають властивість розбазарюватись і зникати і тоді все й набуте ними тратить ціну і зникає.

Місто в якому перебув стільки незабутніх днів також жило далі своїм гамірливим темпом. Також звекіли й пищали тручи залізо трамвай, гиновигали авта без кінця, дивились без сорому вікна люксусових магазинів. Бігли у всі кінці люде „в масках", не показуючи вигляду, що хотять їсти, що дурять когось і себе, що ненавидять один одного, що головно чують всі вони, але не хотять сказати, про це отверто: я, хочу жити! Вони під масками сміялись. Навіть на дітях було видно ці „маски"

Так само, як все спокійно у парках сиділи пані говорили про муку, бараболю, мущин і одяг, але з манерою не показати, що це для них все головне в їх існуванню.

І відчув він нараз, що місто є чуже, непотрібне йому вже як використаний засіб.

Шукав у вагоні товаришів. Ту вже в куточку третьої кляси вагону сиділи всі вони: інженір хемії Мікро, будівничий інженір Хмародрап, бухгалтер і кооператор Число, лікарь Йод, господар Хліб і правник Закон.

— Так ти теж по старій звичці, сам тягнеш все своє буржуйське майно, стрінув його Закон

— Хліб усміхнувся і додав: І сюди per pedes apostolorum і звідси так само.. А сьогодні брат, Ко, дата, 5 років тому, як ми з тобою, голі й босі від братньої ласки утікали Як то далі буде? Хліб був одним з тих в якому ніяка європейська культура не змогла нічого защепити крім хиба фахового знання. В йому відчувався ще чернозем степів його Батьківщини з усією силою. Але це був чесний упертий в праці і все веселий чоловік. Його хазяйновитість була в часі еміграції взірцем для всіх хто знав його.

— Ну хай йому минулося, докінчував він свою мову. Слава долі, живі здорові Буде так, як самі зробимо, вже відповідав він самсобі на запит.. Сідай Ко, ось для тебе місце.

Число, який скрізь шукав у всьому математичних повязань, однак не хотів упустити розмови з датою і кинув: Пять пройшло... Тепер нам до осени минається вже 136 днів... За цей час мусімо зробити велику працю. Я обрахував що...

— Але мин Число обрахунки, будем ще мати час Поговоремо сьогодні вже про щось инше, — запротестував Мікро, математик, галех отної душі людина, гарної вдачі й ефектної постави. Здається за ці всі прикмети він вважався любимцем жінок, хоч сам за ними ніколи не ганявся.

— Давай хоч раз поговоримо так, як люде говорять, бо ми емігранти й говорити по людському розучились. Число змовні вираховував про себе. вже далі.

Доктор Йод! Про цього казали, що це „лісно висушена людина", але це не відповідало дійсности. Він був страшним скептиком, це правда, але

але скептицизм був у його творчим началом. Через свій скептицизм він закінчив свої студії так видатно й блискучо, що кілька санаторій запрошувало його до себе на службу. Але зачувши біро бажання Ко взяти його з собою на працю відмовився від усіх пропозицій посад.

На ціле товариство песимістом був один Хмародрап, так прозваний тому, що вже закінчуючи свої студії він обробив проєкт величезного будинку читальні, щоб взяти участь в конкурсі на цю річ образуж по закінченню своїх студій. Проєкт вважався фахівцями блискучим ділом інженерії. Але стався для його удар: проєкт було прийнято аж не довідалося жюрі, що автором його є чужинець. Іронія життя! В славянських краях чужинцями не вважаються жиди, німці, мадяри, румуни, а про французів і англійців ужей мови не має, а він словянин чужинець. І скільки не старався він якось добитись прийняття свого проєкту, тому не вдалося це і два роки праці, відірвані зі студій і здоровля в тяжких умовах злиднів пропали для його життя — жюрі рішучо відмовилося взяти його проєкт. Цей факт сильно вплинув на його психічний стан. і з ним мабуть щось сталося було злого, коли б не підоспів Ко довідавшись про це і не запропонував тому зробити проєкти будов фабрики і стати інженером у нього.

Зрештою цей факт удару долі не був одиноким посеред цих людей; майже кождий з товаришів знав щось подібного. Микро міг би розповісти, як, його інженера хемії одразу по закінченню наймав якийсь фабрикант і пропонував платню нижче місячної платні останнього робітника в тій же спеціяльности. Веселий Хліб навіть ніколи не мовчав про те, що закінчивши агрономію, пас худобу у селянина, щоб не померти з голоду. А Закон був зовсім нещасний зі своїм фахом юриста; по закінченню йому довелося працювати вже довго на будовах будинків, носючи там.

цеглу й перемішуючи вапно, бо на більше він не був вивчений в цій праці. Лише медикам було сяк так добре. Але це все були випадки, які стали в життю емігрантів нормою і за винятком хіба одиниць ніхто не падав духом під тягарем боротьби і не ремствував. Сини Революції і довголітньої упертої боротьби за свій край вони знали всі що значить життя і твердо зустрічали його негоди і також спокійно переживали радість, яка, що правда, рідко до них навідувалась. Крім того ділове життя Европи виключало можливість довгого стану апатії або втоми: скрізь на кождому кроці людина бачила працю і завзяту боротьбу за кусок хліба, який нелегко було діставати і тутешнім людям, а суспільний мус, який ~~ходив~~ жив у формі запитів „що робиш? Чим живеш? Яку працю вмієш?" змушував кождого не тратити часу на ухилення від праці, критикування, ліпощі ~~[illegible]~~ і емігранти відчували, ясно, що їм треба або застосуватись до життя навчившись щось робити або йти втопитись. Східної і балканської „маніловщини" Европа середня не могла собі навіть уявити. Одночасно не могли стерпіти ніколи емігранти це страшної приниженості, яку европейське життя підносить і своїм і чужим робітникам усіх галузів в більшій мірі навіть, як колишня деспотія на Сході Европи, поруч все ж зі свободою широкою, політичною. Ця потреба, гнутись, кланятись, плазувати тут увійшла так у норму, що навіть новим людям було дивним, як наприклад комуніст робітник, гнув також безжалісно своїх підлеглих, сам згинаючись у три погибелі перед своїм хлібодавцем. Правда, Европа знайшла для цього формулу яка заспокоювала обі сторони: цим, мовляв, виховується зручний робітник, а зручному легше боротись за життя, коли є попит на працю меншим, як пропозиція робочих рук.

Цього позбавлення свободи і приниження за працею і не зносили всі товариші з товариства Ко, як рівнож і він сам.

Вже коли потяг рушив і зачав пробігати знайомими вулицями міста всі, крім Ко, встали щоб ще раз глянути і попрощатись з ним.

– Жили, жили, сказав Хмародрап, начебто знав про що кождий думав, та так і не побратались.

Ніхто нічого йому не відповів, бо кождий був занятий своїми думами, викликаними, знайомими, зникаючими у лябіринті вулиць, храмами, садками, будинками з якими тепер доводилося розлучатись.

– Хмародрап ще раз кинув: Там три роки у вязниці не знали за що просиділи, тут пять років на свободі, але як встромлений між люде, а не прийнятий ними. А говоримо про єднання народів! Гидко згадувати. Він кинув дивитись і різко сів

Його огірчення і нервовий говір вже почув Хліб і як все маючий щось відповісти казав повернувшись до Хмародрапа: Але ж, чоловіче, хіба тобі дивувались з життя?

Хмародрап начебто нечув його слів і казав хитаючи головою.

– Дали, дякувати їм хлібця, а посилити забули Так до хати й не пустили. А Демократія!?

– І добре, що не пустили і не посолили а тоб ще гірше було. Життя, брат, тут терпке! Ти то знаєш! Ну а у нас там краще? Куди тебе там пустили сьогодні?

За хвилю швидкий поїзд вилетів з міста і потрясаючи воздух і землю біг вже зеленими полями утиканими червоними будинками, як мухоморами. Найдовше стояв коло вікна Закон, він покидав не місто, а живу люблячу його істоту дівчину з якою кохався вже три роки не сміючи з нею жити, бо не мав ніяких грошей часто навіть собі

самому на їжу.

— Але ми здаються всі начебто в монахи сбираємось. Жодна жінка нас не проважає. То зле! — заговорив і Ко

— Будуть, будуть Ко дай почати діло і роздмухати кадило. Я першим старий, оженюсь, казав сміючись Хліб, звучи себе старим так, як все в таких випадках говорили його люде вдома

— Оженишся! буркнув Хмародрап Багато наженились. Понакалічили наймичок, продавачок... З иншими не дозволили бути знайомими.

— Ти мовчи вже розчарований Отело і тебе оженимо. Чекай! — відповів йому знов Хліб. Хай і наймичка не вже їй топитись!

— Ну кажи, Ко, неправду я кажу?

— Так друже. Ми живемо тільки уламками життя — правдиве життя зазнають може тільки мої бутні покоління

Хліб вже змовк, він не любив розумних розмов, але тільки на короткий час.

— А знаєте, що, друзі, озвався він знов за хвилю, я б оце щось їв

Всі засміялись. Любов Хліба до їжі була незвичайна; він любив добре й багато попоїсти. і це була його біда на еміграції, коли доводилося скласти часом бюджет лише з одного обіду а ввечері тільки з чаю місцями. І коли инші емігранти тим чи иншим способом ховались зі своїм вічно голодним станом, Хліб все говорив про свій голод отверто. Тому власне він ніколи не йшов на фабрики на працю, а все до селян, кудись на село, щоб там підгодуватись. Його в товариствах ~~[illegible]~~ інакше й не згадували, як „сальце, хлібець, смальчик, бараболька" Він мріяв про ці всі роди їжі, як грішна християнська душа по раєві і постійно говорив про це скрізь. В тому жив ще чернозем, запашний чернозем. Ця згадка про їжу викликала у кождого з товаришів вічну мову Хліба про „смальчик, сальце і т. и. і вони ~~[illegible]~~ сміялись. З Хліба всі весело й жартівливо.

— Хліб! А кнедлів галушок не хочеш? спитав хтось.

— Їжте їх сами! Хай їм цур пек, кинув він начебто блостячись.
Я маю сьогодні про час щось кращого, начебто нашого. Гусочку маю з картопелькою. Зарубив за тиждень у селянина, оце перед від'їздом.
Все його обличчя розпливлось в мняку, улесливу усмішку.
Вістка про гуску зробила на всіх вічно голодних товаришів сильне магічне враження. Хто й не мав голоду відчув його.
Хліб урочисто розклав перед товаришами гуску, хліб і просив до їжі, сам першим взявши собі велику ногу до рук.
Кожний скоштував щось з цієї святочної для емігрантів їжі. Хліб їв кусень за куснем. і все говорив, хоч більше про речі, що стояли в звязку з їжою.
— І чорти його батька знає, коли то еще прийде до нашого народу доля! Оце їм тай думаю собі: тож у нас гуску селянин і на свята не їсть, а тут і бідний і богатий бодай хоч відвідає а все їсть. Лиха його година знає. Що то є? — А з тим, як вони його звуть, продовжував Хліб не перестаючи рівночасно все ж їсти. З тим... та еще й забув. Ну хай йому! Папошник по нашому. У хлібі зростаємо, хліб на цілий світ вивозима, а той папошник бачимо хіба на Великдень та й то такий, що часом їй бо у иншого селянина, то й пес не хоче їсти. А тут люде без його й кави не питимуть.
— На кулічі братам везьомс, да на ожерельяс! зауважив Закон збоку іронічно.
— Хай би їх вже лиха година зїла з їх кулічами, з їх обжерелям. І коли вже їх якась там тряєтя вхопить!?
Як звичайно, розмови й обурення Хліба, цього сина землі, практичного, простолінійного все всі вислухували і не сперечались з ним, бо ніяких інтелігентських міркувань він ніколи не годився прийняти й визнати. І тепер всі слухали його, хто серіозно, хто з усмішкою і їли.
— І все тут так в Европі! продовжував далі Хліб. Хіба хто небудь у нас

навіть з панків має таке убрання, як тут робітник? А ковбас хіба у нас місто з панами стільки зїсть їх, як тут біднота? А що вже до кіна, театрів, газет, то у нас й пани того не мають, що тут всі люде. Я де не жив, у кого не ночував, де не був, то все бачив - всі читають газети ранні, вечерні, свої, чужі, ліві, праві.. А у нас?! Роби, роби той дядько, аж очі йому на лоба лізуть, а що має? Колись за царя щастя не мали, тепер за цих, за лінізації, теж добра не чути.. Писала мені знайома що ходять обідрані й босі, а Союз має мілійони за наш хліб прибутку з наших селян. Камер-юнкера Пушкина сто раз передрюковують за наші гроші!!! Оце з Волині приїхав земляк недавно до Корнійчука і розповідав, що на границю ще й досі приходять дядьки від нас з ложкою за халявою, махоркою, у військових шелахах, брудні, не голені, вошиві. А деж наш хліб, цукор, залізо, табак, де, де? Їдять! Бодай їх вже чорти зїли Немає щастя нашому народові на світі!

Коли всі поїли, Хліб акуратно, хазяйновито поскладав всі кісточки й кусочки хліба до паперу, витер двічі ніж, об шматок газети, згорнув все до купи і поклав акуратно в куточок до своїх річей і думав щоб ще його робити.

— Пивця б тепер — кинув він Всі засміялись.

— А ти б лишився тут в Европі Хлібе на все? — запитав Закон.

— Що?! начебто образившись перепитав Хліб

— Та, питаю, може б ти лишився тут?

— Ні брате, я б тут лишитись не хотів, хіба б мусів. Як всі тут полишаємося, то хто розповість нашим людям про правду, яку ми по світі блукаючи побачили й пізнали. А треба нам правди, як треба її!! У-у-у..! — він аж захитав головою кажуче це послідне.

Так отверто і влучно обороняв свій нарід Хліб і Ко подумав: не так же само робить любий міністр, король, або диктатор культурного народу або самостійного, різниця лише у формі промов і акцій. Суть та сама. Ко нагадались слова з промови до зїзду

одної сильної індивідуальності, соціяліста, верховодившого Уральскими Словенами в Р.Свободію і тухи по ній. Він витяг з кишені свого записника і скозьвати Хлібові, слухай прочитав.

„Ми голодаєм, наші фабрики стоят, домнянські печі гаснут, транспорт зруйнувався, запаси всього знищила Революція і війна, ніде не було ніяких складів хліба і тепер Ви розумієте, як гостро стоїть для нас справа негайної потреби забезпечення півдня, де можно було всього дістати. Добре, Хлібе, розумієш? Де пухо, де стіка, де ахнтименти? Треба було негайно забезпечити південь! „Південь" і більше нічого „Ви розумієте" – і більше нічого.

– Та що голок або мені повидавило чуба не чув і не бачив нічого...! відповів Хліб підвищеним голосом. Від Онежій уїв не бився не забезпечим нікого „південь"...

– Так що ще, Хлібе, продовбував свої давнім закон, не хочеш чуг цілий тухи поносити або „волом хвости крутити?

Але Хліб таких жартів не любив, чи не розумів він не відповів законові нічого а пічов далі оповідати свої спостереження

– На цот краю тут погано ньо! Не то чуба її не було, а що робити її треба не так, як у нас. Тут, брат, є вже надивився, робітник, дещось. Куди-ди нам? Тут і бабу на фабрику не справишся, не то що як чоловіка. Тут сили і нервів і нітелігенції треба, щоб виробити копійчину. Ось вам приклад. Хліб вийняв з кишені коробку сірників і покупуючи пов оримами говорив: А шо ж бо, чи зробить у нас робітник цю коробку, так акуратно, так гарно? Ніколи? А цих, брат, коробочок, я був коло тієї фабрики, щоб доробитись на погано ньку навіть їзду в одеї треба робити денно чи ночно. Стільки, що Ви собі й уявити не можете, де в людини сила беруться. А зробим ще – в суботу гер з краю. І так скрізь по цілій Європі. Кафрув. Тут з краю біда. Я вже бачив тухи. Був у Німеччині, Австрії, Голландії, Болгарії німецькій Чехії, Мадярщині... Кінець літа куди-сь їду подивитись... Були тут по фабриках, в цілі краю фаль бачив, Уральські, цілі ночі ж, поробили вони тухи і що ж Ви думаєте? Збольшевичились від краю! Від краю!

Жила тріснула кожному... Вислали їх геть кудись назад звідки вони приїхали.
Тут розмова Хліба урвалась, він не знав, що далі вже говорити і тепер запитав Ко

— Неправду я кажу Ко?!

— Правда Хлібе! Твої спостереження добрі. Праця в Європі це не жарт. Ти ж знаєш, що у нас перед війною не було урочної системи праці..

— Но, бачите, начебто зрадівши від підтримки Ко, заговорив Хліб оглядаючи всіх, яке це зробить на них враження.. Охі терпить тут нарід від праці! Куди там у нас... А от бунтується мало... Щось у тім є причиною?!

Хліб змовк... Тепер заговорив до того вже Ко.

— Та ти ж Хлібе, сам згадував де що вже з того, що є причиною цього спокою. Тут же робітник є компенсований бодай цивілізацією так, як ми того ще й за сто літ не матимемо... Дивись на небіжку Австрію, скільки полекшень боротьби за кусок хліба, за життя, мав тут нарід від цивілізації. Додай ще до цього, що це компенсація не має тільки характеру матеріяльного, що компенсація дає, може ще не вповні, те, що складає заповідну думу кождого людського колективу: це гордість, що праця суми мозольних рук зробила з дикої пустині твоїх предків — храм техніки й культури тут в Європі. Недаром були патріоти австрійські! А Англія? Там сума здобутків від цивілізації, якими користається працюючий Англієць, не зрівняється ні з ким иншим на світі. Ось чому тут Геростратова діяльність може захопити людей тільки в часі масових рухів, пригадуєш розїзд військ з фронту, впадання династій, голодні дні іти, а ніколи одиниць.

Я тепер багато думаю по Революції над станом майбутнім міжнародньої ситуації робітничого визволення і воно мені закреслюється трохи в инших формах, як то проповідують Уральські соціялісти. Мені здається, що й воно буде подібним до християнської церкви де поруч з якимсь убогим маєтково і духово членом її існує богач і аристократ папа. XX віків не знищило нічого від моменту різниці ~~від~~ між убогою Марфою і велетнем Христом: один говорив, а

друга мила йому ноги. Я часом думаю, чому, перелетівшого окіян Лінденберга мусіло від ектузіязму мас охороняти кілька тисяч вояків і поліцаїв, а щоб утриматись, від заколоту працюючих, Совітській владі треба сотні тисяч чекістів? Я не перебільшую, коли кажу, від працюючих, бо ж буржуазія ставить ставку перевороту все тільки на маси, сама вона не всуне своєї голови в небезпеку легко. Це одно, друге — маси там є вже освіченими в справі своїх клясових інтересів, Маси там знають суть клясової держави... і т. и. А вже ті уральські стали кращими доробившись

в свою? — Цікаво, Ко, сказав закон, який теж любив говорити про тяжкі проблеми людського життя. Як ти собі собі це пояснюєш?

— Я відповідаю так: Кождий хоче жити і вперше чергу цінить тільки життя, тому на етичність засобів не звертає уваги. Хоче жити. Комуніст, хоче жити робітник, селянин, цар, президент, диктатор, папа, нарід і кождий визнає свої шляхи для заховання життя правильними.

— Що ж тоді буде далі? Яка вислідна, значит ми безсилі, щось робити? спитав знов закон..

— Ти питаєш, що буде з суми цих жадоб життя? Ясно що. Хто буде сильніший той поборе — слабий упаде.

— Значит існує детермінізм подій?

— Само собою. Нам лише здається, що ми уміємо щось змінити в життю в його цілому, але це омана. Ми змінити можемо щось тільки в тім, що самі збудували, що збудувалось історично, суті ж не уміємо змінити, бо не володіємо законами природи. Тому ж я й кажу все, що зміни можливі тільки в футлярі, в надбудові... Але цілковита, швидка й радікальна зломка футляра з надією збудувати кращий — це страшне спустошення для слабих одиниць, мас, народів, бо діяння законів природи ми й ~~[illegible]~~ в цілому змінити не можемо. Тому приклад Революції сходу: виграв там не працюючий, а сильніша нація.

Ось чому теоретично більш грамотний робітник в Европі так жадно шукає голосу теоретичного, читає, ходить на збори, питає, слухає і не виступає.

— Але ж комуністи обіцюють рай на землі, вставив Хліб.

— Вони найбільше, що зможуть зробити це знайти якусь нову форму організації народнього господарства, а більше нічого. відповів Ко.

— А хіба люде не культивуються, не удосконалюються? Про це не можна хіба тепер твердити? питав Закон.

— Ми всі постільки етичні й моральні, Законе, живучи в футлярі, поскільки нам це вигідно для головного для життя. Етичність не йде в парі з поведінкою людини все. Футляр пишається часом етичністю поодиноких своїх членів, але здебільшого використовує для цього засоби якими живе людина, а не самого чоловіка. Футляр хвалиться героїзмом одиниць, чесністю діячів, шляхотністю побідників і т. и. але це ж все засоби, а не саме життя. Ми ж не знаємо що діється в душі героя, що вмирає, ми не знаємо, що вигідніще б було діячеві, побідникові, чи стати брутальним, чи стати шляхотним, чесним.. Очевидно це останнє, бо з цього живе багато людей. А крім того всі ці явища були відомі вже й до нашої культури.

— Тоді значить, по твойому, соціялізм немає міста? кинув вже й Число.

— Ні! Соціялізм це майбутня доба людства. Це час, коли на поверхню людського життя вийде більша скількість працьовників, які матимуть в собі більше засобів, щоб стати вищими, як инші. Тому я все обороняю соціялізм. Але слабі теж згинуть і при тому. Це буде новий футляр для захисту більшости здібних, а не меншости, як зараз. Це доба коли Марта й Христос знов на хвильку стануть дійсними. Але „panta rei"

— Добре, Ко, але що далі, потім з соціялізмом? Цікаво, що ти думаєш? — питав Число.

Хліб втомився слухати тяжкі й цікаві, і як йому здавалося, ясні речі і кинув вносячи жарт в розмову.

— Частина людей перевернеться на гермафродитів і тим розвяже проблему зросту населення і прийде суспільство, яке маємо зараз у бюрол. Одні там плодяться й живуть і мовчать, другі працюють і не мають як плодитись і мовчать, третіх убивають, як в них немає

потреби і це теж мовчать. Отак буде й з нами. Але це буде колись, що о тім зараз балакати. Але все ж війна буде, особливо національна, бо рій з роєм на смерть бється, а меди рої в є ружні. Аяк не буде часом війни то буде добре, буде стан спокою, а цього чоловік найбільше потрібує. Працюватимуть скільки треба і житимуть спокійно собі люде. Правда, Ко, так буде?

Ко не відповів одразу обом на їх запитання, а говорив трохи забігаючи на бік.

— Ось, Хмбе, ти своїм хлібним розумом зачепив цікаву справу, яка здається має місце в житті людської істоти — це спокій, або якщо досконалу форму звуть індуси, нірваною. Щось в цій нірвані є від законів природи, але нам людям нашої культури вже тяжко це схопити. Тихість храму і бурю мольби відчуває кождий і без релігійного шантажу. Може в цій нірвані, є біольогічний протест проти всяких футлярів? Бо ж нірвана, це боротьба таких страстей таких емоцій і бусиль в людині, яких може не зрівняти з фізичною нашою працею. Може й Христос, якому Марта мила ноги і коли він молився в саду Гетсиманському виставив цей спокій? Хто знає?

— Так може, Ко, перебив того закон, час вертати до теософії або до індійської фільософії життя?

— Тяжко! одразу відповів йому Ко. Теософія зневажує теперішнє земне життя, але забуває, що й Христос молив Небесного Отця, щоб той відхилив йому „чашу" страти життя. Значить що й для нього смерть не була так приємною. Значить і він цінив життя. Що до індуської фільософії, то насамперед не треба забувати що „спокій" її опирається на 400 мілійонів індусів і на могутню англійську фльоту. Крім того, індуси — це думи без чину. У нас, брат, не ростуть банани, оливи, кокоси, кава і т.и., самі, і не родять жита так, як у них там риж або пшениця. Наша вода у водоводі, а хліб у тяжкій праці, у нас літо коротке, а зима довга.

Так й крім усього цього не знати, чи зводиться свідома сучасна людина

проміняти культуру Европи за культуру Індії. Це правда, що в сучасний момент можна говорити тільки про дві культури Европейську й Індуську, решта це підкультури. Цих підкультур я бачу теж дві: цивілізаційна - американська і Геростратова уральских словян. Перша знищить дуже багато засобів аж спроможеться дати щось культурного, а друга знищить багато людей і засобів аж встане на ноги, а може й зовсім не встане, як обернеться може швидко в кольонію Европи. Я прихильник Европейської культури не проміняв би й за ніяку. Европа знала таку силу колоссальну різнобарвних актів свого розвитку, якої ще світ не знав. Це пекло й рай, в якому строгі, розумові взлети, духові й матеріяльні осягнення перевищують всі культури до сьогодні. Европа потребує сьогодні санітарів, але не Геростратів. Потрібний є ремонт й футляру, який вже застарів. Індуський національний дух чує в нірвані найвищий сенс життя людей. Наш дух національно-Европейський каже нам працю і боротьбу все для якоїсь мети, ідеї. Я не перебільшую, коли кажу і наш внутрі з Европою. Наш нарід ближче до Европи, як уральский, хоч ми менш культурні й цивілізовані, як вони. Геростратів наш нарід не зродив ще й одного. Нас сьвітчина доторкнулася мало...

Ти питав мене, що буде з соціялізмом? Те що й з усім в життю. Часто історії буде визначений умовами в яких він буде розвиватись і існувати. Він забере багато віків людського життя, але це не останній етап розвою людства. Соціялізм родичений з вимог головного, жадоби життя — підмежя й законам цієї жадоби. Але боротись за здійснення соціялізму треба, бо це арена більшої справедливости, як тепер.

При росту населення, хиба, не бійся, бо зараз наша планета може без якихось хемічних відкрить навіть, прогодувати до 8 мілярдів людей, а ми щойно підходимо до 2х.

Ко з Законом і Числом ще трохи говорили, але вже потиху бо половина товаришів задрімала віддавшись своїм особистим думам.

Легко гойдаючись европейський курєр котив з шаленою швидкістю кілька вагонів по безконечно одноманітному, але гарному при-

родньо просторові і присипляв подорожуючих. Око втомилось бачити через вікно повсякчасно червоні, одноманітні кубіки-хати селян та стежити за білими смугами розбігавшихся доріг. Ці червоні плямки втомляли око своїм цегляним холодом і притупляли враження краси місцевости. Краєвид майже не мінявся скільки чвалав курєр далі на Захід. Лише де-не-де з понад невеликих гір та гаїв виринав шпилястий будинок готицького храму і наче в задумі глянувши на курєр знов зникав за новим пасмом гір і червоних хаток.

Товариші дрімали й думали. Як все в таких випадках, коли людина закінчує один період свого життя і зачинає другий — вони думали про минуле менше, як про майбутнє. З минулого вони майже всі пригадували боротьбу за свій край, цю героїчну боротьбу, якої сенс не зрозуміла, чи не схотіла зрозуміти Европа. На майбутнє дивились всі ясно й радісно; раз тому, що нарешті вони бодай трохи ставали самостійними ковалями свого щастя й долі, друге тому, що приходило звільнення від зебрання грошей і втоми за нудними часом студіями. Зміна стану і міста життя теж тішила їх. Як, не як, а їм всім нудилося в чужому европейському місті за своїм рідним краєм.

А головно ще тому дивились вони радісно вперед, що перед ними відкривалась перспектива ~~[illegible]~~ жити працюючи для свого народу, посередь свого народу. За це останнє вони дякували в душі всі Ко і клялись присвятити себе щиро новій майбутній праці.

Закон теж вже перестав говорити і тепер дрімаючи думав про жінку, яка конкретно уявлялась йому у вигляді дівчини років 21, шатенки, гарної вроди, хозяйновитої, як всі жінки Середньої Европи, люблячої його понад усе. Він обіцяв їй перед від'їздом, що вернеться і візьме її, як тільки буде йому добре. Бідна дівчина, що мусіла собі сама заробляти на прожиття не змогла проважати його на двірець, бо не могла кинути своєї праці, яку вона робила: приймати дрібні оголошення для великої друкарні. Він думав вже тепер про неї звязуючи все більше й більше

долю її зі своєю.

Мав жінку й Число, але нікому майже не було відомим що сталося тепер з нею. Два роки тому про це його кохання знала ціла еміграція. Але щоб зрозуміти трохи цей факт, зацікавлений тоді всіх треба було знати трохи, що таке був Число. Селянський син, з господарства в дві десятини з хатою, здібний, зручний змалку, він закінчив ще перед війною кооперативні курси і віддався кооперації, як араб Магометові. Потім вступивши до нелегальної партії революційної — удвоїв свою енергію працю для людей свого села й свого народу.

Революція пройшла для нього, як і для всіх його товаришів у напруженій боротьбі за демократію, за свободу індивідуальности і за національну самостійність свого краю. Зрозуміло, що через це все він опинився на еміграції, коли дальшу боротьбу за свій народ і його ідеали вже не можна було провадити, бо три історичних ворога і один власний, недовідомленність мас його народу, не вихованих деспотією царизму ні до чого, ~~крім~~ непідготованість їх — всі ці чотири вороги раптом впали, декто з них навіть підтриманий Европою, на його народ і зруйнувавши вже розпочате велике діло приєднання до родини культурних народів, ще одного народу, імя якого в останнє зникло зі сторінок історії двіста років тому.

В цій трагедії новій його народу, палкий Число, борючись не складаючи рук навіть надірвав собі здоровля. Опинившись на еміграції він кинувся до праці і до освіти і вже за рік здобув матуру і вступив до вищої школи. Про його успіхи в науках казали товариші, що він є „шалений віл, який вивезе з кожної ситуації життєвої і наукової". Він цей довів, але мусів пережити тяжку боротьбу за своє щастя й існування. Саме в часі студій він полюбив бідну дівчину. Спочатку все було гаразд, але швидко футляр життя підставив нараз аж дві палиці в колесо його життя. Дівчина завагітнівши просила шлюбу; звичайно, що Число зробив це негайно, але про це довідались на

службі, де вона служила і позбавили її міста, бо жінка тратить права громадянства виїшовши замі ж за чужинця. У його крім, як звали емігранти „свинячого бюджету" не було нічого. Страшні муки й злидні зачались для того, але доля готувала ще один удар для тому. Раз за клопотами особистими він не зробив на школі всіх належних іспитів, власне ще й тому, що на одному іспитові, який давав потрібну суму їх, щоб мати грошову підпору, він впав завдяки тому, що не зумів розповісти біографії одного великого чоловіка для того народу серед якого він жив і вчився. Професор був заядлим шовіністом і відмовився щось ще питати і прогнав його з іспиту. Тепер двоє людей з третім вже на першому місяці опинились на ласку долі на вулиці. Настали дні й місяці, яких він ще ніколи не переживав, хоч про ці його муки мало хто що знав. Відомим було тільки всім, що ніякої праці ні в день ні в ночі він не цурався, щоб якось підтримати заробивши кілька грошей, свою дружину і себе. Страшно виглядав він зовнішнє в ці часи. Але світ, люде чужі нічого не знали про це і часто ще кидали йому незаслужені образи. Часом він чув, як хтось з публіки говорив: „Ну й брудні ж ті люде. ~~[illegible]~~ Вони мабуть дома в сажі виростали" А раз почув вже й таке, що його обурило, як людину; хтось, очевидно з чужинців, що трохи знав його справи кинув: „Голодранець а теж хоче жінки!" Це остане було мабуть в той час, коли його жінка, на своїй рідній землі, серед своїх людей, родила йому сина. І де? — В еміграцькім бараці, посеред рідної обстановки, може тільки в ту хвилю для неї, посеред також викинутих зі списків життя свого народу, посеред емігрантів.

Але все це Число пережив і переборов. Склав іспити, добув грошей, жінку улаштував на працю до одної емігрантської установи. Тепер в цю хвилю він думав про неї і про свого сина. Він чув, що ще його місія мущини і обовязки перед дитиною не виконані — це заповнювало його думи в цю хвилю. Центром його уваги було мале безпомічне дитинча, якому він дав життя. Жінка, хай бореться, так само, як і я, думав він, але дитина не має ніяких ще засобів до боротьби, її я мушу підпирати.

Дебула того дружина з дитиною і як жили вони про це в часі коли Число працював вже фізично знав тільки він сам та Ко.

Про що думав тепер Ко, коли вже всі забрімали в купе? Тепла група товаришів з ним їдучих на нову працю, нагадала йому, що цьому товариству не бракувалоб і нещасного Тре. Хіба мало вони в двох в тяжкі ~~роки~~ роки боротьби мріяли, що десь колись зачнуть разом самостійне життя, аж не доведеться повернутись додому? Ко трохи болів що Тре не з ним, але не дрібною сльозою і тихим сумом виливався йому цей біль, йому, як сильному мущині були чужими ці наклики, йому боліло, що з життя пішла видатна людина, зійшов у могилу чоловік ~~здатний~~ впавши на пів дорозі, здатний не тільки жити, а й творити життя. Таких людей цінив Ко, бо знав, що в теперішній час тільки сильні люде можуть щось робити й боротись в житті. — ці люди тільки корисні й иншим людям. Решта людей нічого не знає, нічого від життя не бере і нічого йому не дає — вони всі тільки рахують години своєї праці, вираховуючи, чи стане й на те, щоб заповнити свій шлунок і одягти чимось своє тіло. Але Тре не має і не може вже бути! Лишилася тільки Глинка. Що тепер є з нею? Чи не взяти б її сюди до товариства? Все одно рано чи пізно вона має забути Тре, звичайно не остаточно, бо ж память про мертвого у живих має свої межі. Вона права у всьому, але вона не знає, що те, що сталося з нею, є для неї кращим виходом зі становища. Ко думав написати по приїзді їй ще одного листа.

Хліб вже солодко спав підхрапуючи і часом у сні щось кажучи. Зачинав дрімати справжньо вже й Ко.

Населення глухого гірського села схвилювалось зачувши, що приїхали якісь богаті інженери і думають будувати в селі якусь фабрику. До господаря хати, яку найняв Ко для тимчасового перебування всіх товаришів з гір із сел люде і пошіпки, ховаючись щоб хтось їх не побачив або не почув, розпитували що? як? для чого? хто ті люде? Чи справді щось будуватимуть?

Звідси розходились вони вже скрізь по хатах і тут йшла перерібка тих відомостей, які їм пощастило довідатись і ці нові редакції чуток ширились вже скрізь. Кожний одначе по своєму говорив про приїжджих і про їх майбутню працю.

— Може американці? питав старий дід. Так тут немає ні нафти, ні соли, а й лісу вже маліє теж.

— Ні то якісь англійці! казав инший чоловік.

— А тим чого тут треба?

— Золото шукатимуть...

— Золото!? Знай дуть — поїдуть вони без штанів, як що тут золото шукатимуть.

— Мабуть німець їх прислав сюди, якусь фабрику будувати, бо тому тепер чомусь заказано самому сюди приїжджати...

— Може вугілля з торфу робитимуть...? Німець все вміє...

— А що ще робитимуть.

— Та бог їх святий знає.!

Багатостолітнє захоплювання великими народами найкращих багацтв инших дрібних народів — ще сиділо туго в головах простого народу цього, як і инших країв, перетворившись часом на неписане право великих народів володіти цими багацтвами.

Хліб що знав добре своїх людей, з ріжних кінців свого краю від Карпат по Кавказ, знав добре психіку села, їх темряву і світогляд застосувався швидко й до тутешніх обставин і

в курсі всіх балачок, які тепер кружляли скрізь про них.
Ко від того був добре поінформованим про ріжні чутки
Вважай, Хлібе, не треба нищити ніяких чуток, які нам нічого не шкодять, казав він тому, Будьмо тим чим ми є і робім своє, бо по праці тільки пізнати людину можно.
— Але ж Ко мені болить це. Свої людей не пізнають тебе!!
— Що ж, почекаємо. Вони тому не винні, то зробила з них політика, що не знає ще й досі на яку ступити.
— Але, Ко, ми мусімо, щось з цим робити схвилювався Хліб. Один чоловік питав мене, чи не комуністи ми часом. Я йому дав за це, протяжно з гнівом казав Хліб Хіба, кажу, я Москаль, щоб бути комуністом? Знищити все й дурень зуміє, а зробити щось це не так легко.. Збудували якусь там карикатуру на суспільне життя й кажуть йди й обороняй... І тут людей баламутять!...
— Словом, браре, відповів Ко, як все спокійно, нічого з масою не зробиш. Слово для неї платить тільки хіба в моменти хвилевих виступів, здвигів, бушування, а в житті спокійному тут платить тільки приклад праці. Хіба тут кождий робітник не знає того, що проповідують комуністи з Москви? Знають, а бачиш сидять тихо.. А памятаєш за що опинилася на еміграції інтелігенція зі Сходу? За балачки, за слова За Мрійливість і невміння нічого робити вигнали й геть сини землі, які цінять тільки річеве, працьове, а не балачки. Історична заслуга большевиків це викорчовання феодалізму на Сході. Ми мусімо тут тільки працювати. Чином зробимо більше, як словом. Політика міняється від умов, які ми зможемо створити і мусімо їх творити Наше діло, я б сказав, по кищо скрізь де живе наш нарід — це праця. Ті, хто хоче робити нову політику, мусять бути людьми сильними, я б сказав геніяльними — решта нас мусить щось позитивного робити. Бо геній чує те, що створено вже іншими і з чого він може виходити, а антантовець тільки шкодить своїм людям.
Ко називав всіх дрібних політиків антантовцями.
З рештою, Хлібе, на все прийде свій час Гуцул також далеко стоїть

до національної свідомости, як і Москаль до інтернаціоналіста.

— Ти правду кажеш Ко, але мене обурює те, що діється це все тут тоді, коли стільки говориться про братерство нас усіх. Розумієш?

— Хлібе! Дружба є все на інтересі збудована. Хіба ті що говорять робили б це, коли б їм це не було вигідно? Дай, бодай, один приклад з історії, що докаже, щось противного. Згадай північні штати, Німецьке об'єднання, Московський панрусізм, Сербську Югославію, що заступає тепер світ, ще одній нації своїй словянській сусідці.

Але годі, лишмо це... Будемо слухати що кажуть і працювати своє... Як там справа з матеріялами і цеглою?

— Добре! Завтра вже зачинають возити, я вибрав разом з Хмародраном вже місто де будемо складати його

— По чому хотять остаточно за цеглу?

— Не дуже дешево, але цегла добра. Уступився на 5 процент з тисячі.

— А я, знаєш Хлібе, замовив вже копачів і позавтра зачнуть копати фундамент, як що Хмародран закінчить зі своїми плянами. Як скінчемо працю копання зробимо урочистість, закладемо дошку під фундамент. Я казав про це вже Мікро, тому не має ще що робити.. Подумай і ти над програмом свята. Хай Вам поможе Закон, щоб з правного боку у нас все було гаразд. Я теж думаю, що й як робити з цим святом Мусить бути воно у нас ефектним...

Вже за кілька днів праці йшли повною парою над будовою головного корпусу фабрики і контори. Ніхто з товаришів немав тепер багато часу вільного, треба було за всім стежити, керувати доглядати самім. Спати доводилося дуже мало і цілими ночами світилося троє вікон в гірській хаті їх. Кождої ночі, хтось з товаришів, а то й всі мали якусь підготовчу працю для слідуючого дня і три світлі вікон ця все говорили, що не сплять ще всі люде в глухій долині. Ці три світла в ночі надовго лишилися в памяти людей того краю.

Ко почував себе щасливим, як ніколи і всі приятелі ділили зі

ним і свою радість. Часто дивлючись в день з вікна своєї хати, як дика, земна смуга поля позначалась правільними гранчастими взорами ровів і як по шосе без впину тили вози з цеглою, вапном і ріжним матеріялом у Козачинало швидче битись серце. Ось у чім призначення людини, ось світ, який вона має завоювувати, думав він, перемагати природу, завоювувати техніку і нею ж заволодівати дикими скелями і просторами нашої величезної землі, але мало ще впорядкованої. Життя те... инше, сучасне не варте призначення людини, коли вона розтрачає свої сили на боротьбу з вітряками. Про мене говорять, що я буржуй, і він усмі хнув ся від цієї думки, але ж діяльний буржуй і робітник тільки й знають ціну правдивого життя.

Дні минали за днями, праця рухалась далі без перешкод і спину. Нудився трохи Йод, бо чекаючи на дозвіл бути фабричним лікарем міг тільки трохи помогти хорим людям. Швидко всеж чутка про його поміч пішла далеко по горам і до нього найхало стільки хорих, що він не мав вже ніколи вільного часу. Помагав чим міг і як міг. З одною лише хворобою не мав рятунку, бо не мав ще потрібних засобів — це з пранцями. Цей страшний дарунок який привезли сюди вояки і гості пани, з великих столичних міст, діяв тут зі страшною силою. Боротьба з цим лихом була не під силу Йодові, тут треба було помічі, держав, народів так широкого була ця біда. Але держави більше займались тепер розмовами про ріжні об'єднання, зближення, угруповання, як про потреби живої людини та ще й такої, якій і сучасні і майбутні об'єднання не давали абсолютно ніяких вигід, прав і здобутків. Хтось кому це було вигідно видавав часом на раз на семи мовах ріжні політичні журнали, брошюри, книги про ріжного роду об'єднання, в яких просто глумились над ідеєю об'єднання людей і в той же час використовували

в своїм матеріяльнім інтересі. Мілійони пудів хліба і мілійони одиниць праці людської витрачалось на це, а ті, про кого говорилось і писалось не мали далі ні прав, ні хліба, ні освіти і зовсім не знали, що іменем їх хтось говорить. Вони гинули в темноті, злиднях і працях і не тому, що були слабими людьми, а тому, що володарі вміли надіти їм „картуз обіцянок" на голову поруч з ярмом футляру з якого тільки одиниці могли вирватись з біди і побачити правду свого життя й своїх краянів; або ще й тому, що багато з них віддавались спокійному оглядові обрезу футляра, стараючись не влізти до того. — Це села.

Йод давно вже перестав вірити в яку будь братську ідею і тепер мав ще чимало доказів справедливости цього. Всі ідеї братства, які проповідуються людьми з футляру, є глум над цими ідеями, бо говорять про них люде, для яких инші люде є гноєм, нік чемністю. Сила цих проповідників ріжного роду братерства й обумовлена в трьох четвертинах присканням таких же поглядів у теперішніх їх рабів.

Але чому він лікував людей? А хіба не лікує сонце ранену ящірку й раненого орла? А хіба пес не знає цілющих трав? Вовк відрізає собі лапу піймавшись у капкан, щоб запротестувати своїм життям проти смерти того цілого. Хемія й медицина — одинокі справжні засоби боротьби з природою в людей.

Йод залюбки вживав все, підкреслюючи свою зневагу до шахраїв над ідеями братства, вказуючи: „Проповідь братерства зараз так же глум над людьми, як оборона прав женщин румунськими або угальськими міністрами!"

Нарешті, коли праця з фундаментом підходила вже до кінця, Ко зібрав всіх товаришів, щоб обробити остаточно програм свята заложення памятного каменя. Ко робив вже давно все, щоб свято вийшло, як найбільш урочистим; він вже давно написав до своїх знайомих земляків і просив всіх їх прибути на його, на кошти Ко мав приїхати й хор зі студентів. Головні діячі еміграції теж були ним запрошені вже давно. Спеціяльна дошка з граніту зроблена одним з різьбарів товаришем Ко, вже лежала в хаті його. На дошці цій за згодою всіх товаришів було написано: „Вставайте, кайдане порвіте і вражою злою кровю волю окропіте". Нижче під цим написом стояли імена всіх товаришів Ко і всіх перших працьовників коло фабрики і кількох селян з села, які чимось прислужилися до праці.

Вже в суботу ожило їх убоге село; кождий потяг привозив когось з гостей. А вечером того ж дня під хатою де жив Ко за накритими столами Домінка й весела група людей сіла вечеряти. Ко посадив за стіл всіх, кого міг тільки і своїх і чужих і тутешніх людей із далеких сіл з гір. Їжі й питва хватало всім.

Але де ж можуть існувати українці без пісні? В боях проти половців, печенігів, татар, турок, обороняючи несвідомо Европу проти цих навал співали наші предки, в ту далеку добу, що раз блеснула „Словом о полку Ігоревім", потім розлилась вписечалне подій вольности козацької в боротьбі з Ляхами — зродилась пісня їх народу і долі було треба, щоб і сьогодні почули її далекі брати гірських сел, диких полонин, сусідів глузуючої з них Европи, може вперше з уст своїх братів з над Дніпра. І пісня — це неписана історія того народу захопила душі й серця слухачів. Часом здавалося людям, що вони знов, вільні, свобідні хозяї степів і гір і високо настроювалась їх горді гірські волі, — бажанням

боротьби, то в чудових веселих і широких, як степ мелодіях знов зливались їх душі з шелестінням тирси весняної і шаленою музикою сільського весілля — цього свята людської весни.

Як рідко людина, що живе під футляром може відчути пісню? Але нарід з сел і гір чув її. Хтось плакав, хтось сміявся, хтось готовий був битись — а що більше може зробити пісня?

Але вона зробила ще й инше враження. Футляр давав пісні касарень, фабрик, кабаретів, але всі вони знали дуже корчотке життя, а душі людської ніколи й не торкались. В пісні народній, своїй, відчули люде свою безмертність від Олегових походів по день сьогоднішній. І як відчували вони свій гін до Дніпра, Київа, Галича? Як козацтво, гетьмани, січ, війни з Ляхами і турками ставали своїма, якимись смутно усвідомленими пунктами з якими в душі кождого лучилось щось близьке, своє, рідне.

Майже до рана співали пісні. І розлетілись цієї ночі плітки про французьких, англійських, німецьких інженерів, а заступились людьми, своїма людьми. І потім по горах, селах, хатах пішли відгуки пісні — зацікавлення людей людьми. Так невидима рука Ко керувала тим, що в забитій людности, занедбаній усіма вродилось те, чим людина завоювала собі перше місце над звірем, — думка

Другого дня, як тільки люде зїли обід посунули вони на місце де мало бути заложення памятного каменя.

Було тихо й тепло. У прозорому повітрі. Пахло смолою сосон і вересковою водою. Все постійно ні на хвилю не спиняючись шумів струмочок, скачучи по камінних поміж двома берегами усаженими темно зеленою плахтою смерек.

По шосе вже ходили червоно-жовті дівчата з хлопцями сюди й назад. Та групами стояли старші люде нетерпеливо чекаючи і все питаючи один одного: „А що ще буде сьогодні?"

Поміж ними бігав, весело усміхаючись і перекидаючись жартами гість Крук. Він вже запитував: Чи подобаються дівчатам нові пани? Чи не просить хрось від панів Гаєт.? і т.и.

Народу на третю годину зібралось дуже багато. Ті люде, що з далеких сіл приїхали до церкви лишились на свято й теж чекали. З міста приїхали ще офіційні ріжні гості свої й чужі.

Урочистість зачалась піснями хору, який заспівав „Заповіт" і „Не пора". Потім зачали говорити промовці. Говорив першим представник нової повоєнної влади. Він говорив про братерство народів, про страждання свого народу перед визволенням про ріжні обовязки людей перед новою владою кращою, як попередня, що хоче все обдарувати нарід щастям, та все їй щось перешкоджає. Він довго говорив аж піт тому виступив на чолі. Нарешті прийшов до самого факту заложення дошки, говорив, що будується нова словенська фортеця проти злих і диких сусідів. Потім згадав про людей, які цю фортецю будували, сплів їх націю з иншою словенською нацією. Іскавши кілька банальних слів побажань хотів вже сходити, як очевидно згадав, що сплів „горох з капустою", зробив ще крок вперід і сказав начебто поправляючи свою помилку: „Ми бажаємо Вам стати так культурними, як ми."

Ко не схотів підходити до нього і післав Хлиба, щоб той стиснув тому руку.

Очевидно, потім вдома цей представник влади був задоволений, що зумів наговорити дурниць дурним братам.

По тім представникові влади говорив старий емігрант, революціонер, гість зі столиці звали його всі емігранти товариш Пархом. Це був великий робітник на полі народньої освіти і боротьби працюючих за свої права, пройшовший довгу життєву школу упертої боротьби за своє місце в нім і за справу тих людей з верстви яких він сам вийшов.

Ко чекав того слів, як великої симфонії. Він любив цю горду, сильну людину, що творила життя часом в таких тяжких умовах, коли всі вже тратили віру й розум. Він і на еміграції верховодив великими масами людей, як той бог з Олимпу. Життя і пломінна праця злютовались в тому в нероздільну силу, якою він подивляв маси, підбадюрюючи втомлених емігрантів і знаходячи все нові й нові стежки діяльности.

Але бідний і нещасний він був сьогодні. Ко пам'ятає того горячі, захоплюючі промови в Революцію, коли від того слів загорались серця жадобою боротьби тисячі працюючих, що вийшли на вулицю і чекали наказів від вождів. Але сьогодні тут на своїй, чужій землі під братньою владою він не міг летіти словом ні в небо ні в землю, ні в маси потрясаючи їх. Він говорив і шукав слів. Він кожде слово поправляв або говорив загальниками і ціла його промова звелась до звичайного привітання працьовників в нових землях. Його стан був трагічніше ролі Королеви Вікторії, що по глупості своїй, хотіла післати бісквітів масі, яка обступила її палати просячі хліба.

По кількох инших привітаннях вийшов нарешті й Ко на середину розкопаного міста. Взяв до рук великий камінь з написами і поніс його легко, як начебто кільову цеглинку до викопаної ~~[illegible]~~ ямки. Людина праці, а не слова, він говорив коротко і просто, але навмисне так, щоб його розуміли прості люде з сел. Слова його все ж були тяжкими, як удари молота, круглими, ясними, які врізались в душу кождого слухача і робили там своє діло, викликуючи там то тихе тремтіння, то відготовлюючи бурю. Він не знав ні паросу ні фальшивої екзальтації, в його манері говорення було щось від трибуна працюючих, потрібного тим в той момент, коли вони не хотять кинутись на ворога, а хотять зрозуміти.

певне явище, певну подію, яка їх нестерпно мучить своєю неясністю.
Вся промова його була присвячена праці і боротьбі. По його промові запанувала тиша. Багато людей дивились на Ко, не відводячи довго своїх очей і стежучи за найменшим його рухом.
Що той! Ага!! Що він! Сам головний! От руба! От каже правду! говорилось то голосно то пошепки в натовпі.
По промові, а особливо після його жесту з каменем, ціла постать його в очах людей нараз оновилась якоюсь святочністю, а особливо памятають всі люде момент, коли Ко підніс руку до гори і кинувши магічним світлом своїх очей на натовп сказав:
„Плугом ріллю боремо по цілій землі, а лопатою розкопаємо нутро її. Людина і праця — король і королева землі. Їх королівства во віки ніхто не зруйнує!"
„Вічним революціонером" — піснею закінчилося свято. Прошено було гостей і робітників до їжі й розваги під хату знов.
В той саме час, як люде святкували свято, місцевий піп о. Іван. бігав по хаті від гніву, клев і працю і людей, які запросивши його як гостя, не запросили служити молебен. Він вже забувши про свій сан і призвання думав, як би дошкулити Ко і його товаришам і тепер, коли з вікна своєї хати побачив, що люде вже розходяться вийшов на подвір'я і впершись своїм ситим черевом (в Напів голодній краю) об тин чекав щоб побалакати й розпитати дещо у певних для його людей.
Він підкликав трьох газд, які проходячи по при його і низько скидаючи шапки вітали його
— А чому, отче, Вас там не було?!
— Бабожники, кинув піп.
Газди стали і вірючи в авторитетність свого духовного пастиря не питали ніяких пояснень.
— Народу, пане-отче, було багато з усіх усюд, кинув хтось з газд не спі-

ливо побачивши, що піп має поганий настрій чогось.

— Хреста на будові не має, — знов озвався він..

Газди говорили своє далі..

— Той старший, ой говорить! Пакійник парох з Яблониці не дописав би тому. Так говоре, так говоре, аж жіль тебе прой має.

— А без служби Божої дім будують — кинув вже злісно піп.

Тоді острішний з Газд побачив що цікавить попа сказав своїм товаришам щоб йшли по малу, він їх наганить, а сам перейшов через браму ближче до о. Івана. Тут вже піп вилив цілий свій гнів на всіх будивників і просив щоб люде стереглися їх, бо мовляв не знати, що то за „чужинці". Газда розповів все що чув і бачив.

— Небудь їм щастя, казав піп і пішов попрощавшись з газдою до хати. Тут, щоб заспокоїтись він взяв до рук журнал „Подкарпатский Русский" писаний на мові зручних політиків і хотів читати, але тому не читалося. Згуки пісень і шуму долітали до того хати від гулявших гостей Ко і це нервувало того. О. Іван того ж дня рішив більше не мати жадних справ з Ко і того товаришами і старатись не знати їх.

Щоб не чути пісень, він позачиняв вікна і ліг спати.

З понеділка знов зачалась праця і вже не припинялась вона аж не виросли з рівчаків червоні ребра фабрики і сверлючи воздух не злетів до гори високий комін. На станції вже чекали потрібні машини і приїхало кілька фахових робітників. Під весну фабрика зачала свою першу працю.

Коли було пущено перший раз до руху машини Ко улаштував знов свято, але вже без гостей, а тільки зі своїх людей і робітників. Нічого не любив Ко так сильно, як дивитись на рух машин; ще змалку того все тягло до вікон фабрик, до моторів, до праці з машинами. Вже кінчаючи середню школу він знав досконало кілька моторів і машин. Пустити перший раз в рух мотор своєї фабрики це було для того новим щасливим днем того життя.

По цім святі пішла вже праця своїм темпом без перерви.

На весні Ко зібрав своїх товаришів на нову раду; тепер вже всі жили в кімнатах нової контори. Ко на цій нараді розповів товаришам про свої дальші пляни. Тепер його манив торф за горою і виріб паперу з дерева, якого було тут ще багато. — це була його, так би мовити, політика зовнішня; внутрішньої політики мався теж у нього проґрам: він вже мріяв про культурні установи, як школа, кіно, спорт, для цієї цілі він думав дістати трохи грошей від тутешніх людей, колись еміґрувавших до америки і там ставших міліонерами. Цих людей Карпати дали для Америки багато, але всі вони доробившись грошей про свій край і нарід забули.

Що до школи, до Ко, не хотів задовольнятись існуючою при фабриці напів фаховою, а хотів школи ширшої і спеціяльної. Думав він теж і про театр, бо гідь товариш Крук, який був на святі першого каменя і тепер теж вже кілька разів заїжджав в гості обіцяв, що він, як колишній артист, зорганізує його. Ці всі свої пляни і проєкти Ко дав тепер під розгляд товаришів. Всі погодились майже з усіма пропозиціями Ко. Напослід ще було вирішено доручити Числу розробити проєкт процентової участи робітників в прибутках фабрики і запровадити це, як найшвидше в життя. Мікро залишивсь тепер управителем фабрики і тому ж було дано догляд над збутом, який після першої удачі зі замовленнями ранійшими став виявляти певну неясність.

Але не всім цим плянам судилося стати здійсненими. Рука політики людей, що звались своїми швидко, стала робити такі перешкоди ~~[illegible]~~ праці ~~людей~~ Ко на своїх землях, що боротьба з ними забирала час цілий, його ~~[illegible]~~, а далі забрала багато засобів матеріяльних і нарешті потягла за собою і жертви людські. ~~[illegible]~~

Частина III.

Глинка по смерти Тре і сварці з Ко віддалась у обійми релігії і дійшла була до того, що вже думала про вступ до монастиря, як одинокий вихід зі свого тяжкого життєвого становища і одиноким ратунком від докорів рідних.

Тим часом вона ще ще горяче молилась що дня богу. Майже постійно можно було бачити її убрану в чорне, пожовклу, змарнілу постать на вколюшках перед образом розпятого Христа в костелі св. Хутра. В цих молитвах вона жінка знаходила собі забуття і втіху. Просила вона бога просвітити її розум свідомістю таємниці смерти Тре і величиною її вини в тім. Вона не знала хитрощів молитовного звернення до бога і звертаючись часто допитувалась у нього про про причини свавої його кари на Тре, про те де зараз Тре; вона все вірила про себе, що Тре мусить бути в рого — вона молилась, як дитина, просто, наївно, щиро.

Але холодні, почорнілі образи такі невідповідали їй нічого, скільки вона не зміцнювала своїх запитів цей сльозами. Часом це пояснювала вона собі, що ще не молиться старанно, тоді примушувала себе, як мога більше зрікатись спогадів про життя і більше відвідувати костел. Там молилась вона аж до вичерпання сил, до екзальтації, до паморокiв.

Але зрештою побачила, що німіє перед нею образ далі і нічого не хоче їй сказати. Потім далі помітила вона, що, коли усувала зі своїх думок елемент життєвий, коли не говорила з богом, не питала його ні про що, не фантазувала, то побачила, що її абсолютно ніщо не лучить ні з деревяною дошкою образом, ні з самим богом. Спочатку вона злякалась цього свого відкриття, думала що це є блюзнирство так думати, що її хтось спокушає і вона спробувала прогнати ці думи геть, але їх було тяжко прогнати. Будь вона фізично або психічно хорою людиною вона б була стала до рядів „борців зі спокусами діявола", зробилась би фанатичною католичкою, але вона була сильна, здорова і головно

мала ясний розум і не була лінивою до праці навіть самої тяжкої фізичної. Здорове тіло її й розум за якийсь час продиктували вже свої вимоги. Розум зрештою запитав, що довідалась вона, що дістала вона в своїх мольбах про Тре певного, пояснюючого? Нічого — відповіла ціла її істота

А тіло здорової, нормальної жінки роптало ще більше, вимагаючи здійснення життєвих законів, вложених в його природою. І ці обидва факти зробили в житті і Глинки новий період, який начався вже остаточно від припадкової нагоди.

Одного разу пішла вона оглянути знов праці Тре, які тепер були уміщені в найкращому музеї емігрантів. І тут начебто припадком стрінув її Крук. Вони були добре знайомі бо Крук теж часом розважався спробами вчитись скульптурній праці і навідувався до всіх студій де працювали емігранти. Крім того він все і всім підкреслював ще й за життя Тре, що він є найближчим приятелем Тре. Тепер, коли Тре записав йому майже всі свої речі з хатнього майна — Крук ще більше мав підстав говорити про свою дружбу з Тре. Як це сталося, чим керувався Тре, коли робив це нікому не було ясно. Ко довідавшись про цей факт робив собі таке пояснення, що Тре, як не був з ним добре зприятельованим все ж не міг ніколи забути, що Ко є інтелігент з міста, і тому мабуть віковічна, просто атавістична сила, все його тягла більше до людей зі своєї кляси, до людей з села, в часі коли він хотів поговорити попросту, розважитись попросту. Тре не раз про це натякав Ко. навіть. І хоч бачив він слабу інтелігентність своїх клясових товаришів, яка йому як мистцеві кидалась до очей, хоч ті вже були і досить цивілізованими, але до них все ж тягло його. Парубоцький дух села в йому очевидно не вгас. Тре дуже радо стрічався з такими своїми земляками і відрозмов з ними навіть часом, особливо не довго перед своєю смертю, навіть веселі щав. Якісь невідомі може професійні, може біольогічні нитки вязали його з цими людьми. Так пояснити міг собі Ко близьке знайомство Тре з Круком, бо не бачив в тому Крукові нічого такого.

що могло б їх більше лучити. Селянин не радо відписує свій маєток родичеві з міста перевагу все мають тут ті що ще лишаються в селі.

Не знаючи про такі властивости людей ріжних кляс, Глинка тепер по смерти Тре, думала що в дружбі Ко з Тре не було повноти й тісноти, хоч пояснювала це собі егоїзмом Ко і мнякістю Тре до того.

Крук стрінув її на галереї з веселою усмішкою і галантністю світської людини, якою він, хоч і поганенький артист, все ж володів досконало.

— Дуже добре, дуже добре, що я Вас нарешті стрінув казав він їй протягуючи свою руку для привітання еще за европейським звиком першим. Давно, давно хотів Вас десь побачити, щоб поговорити з вами про одну дуже важну річ для Вас і для мене. Тільки, звичайно секретно і окремо десь від людей, — кінчав він еще тихше.

Глинка була незвичайно здивована його мовою.

— Що цікавого можете мені Ви сказати? Я еще нічим не цікавлюсь,.. все стратила, все минулося і молитва еще не рятує мене...

— А я запевняю Вас, що ця новина буде Вам дуже цікавою й важною Може трохи страшною, але що ж.. він зробив для більшого ефекту паузу і продовжував, але я мушу вам її сказати. Мій це обовязок перед тією, що любила і присвятила своє життя моєму незабутньому другові.. Я перед Вами мовчати не можу Я любив його і все більше й більше люблю його Через це власне й хочу дивитися тут на його геніяльні річі, бо тут є щось від нього.

— Щож Ви знаєте нового? Хіба причину його смерти?!.. спитала сумно Глинка.

— Я зараз вам все розповім, тільки мусімо піти кудись де менше людей...

Тепер Глинка еще запитливо і хвилюючись повернула свої очі на Крука. і ціла скупчилась на увагу. Крук дивився, а ні моргнувши їй до очей своїма хитрими очами і грою їх начебто гіпнотизував її. В очах його в ту хвилю стояло: „Так, я знаю щось для вас цікавого!"

Все, що говорив, про свою любов і дружбу велику до Тре було цілковитою брехнею, але Крук, так звик брехати, що часом сам не знав

коли він говорив правду щиро, а коли ні. В цю хвилю, правда, він мало вірив в те, що говорив, бо був змушеним бути все в погоні в лі під впливом головної цілі, якою керувався, зачинаючи розмову з Глинкою.

Хто ж був Крук? Загалом викидьок суспільства з їх краю. Детальніше біографія його представлялась так. Син селянської вдови, бідної і безпринципної. Він рано вже мав риси дармоїда і авантюриста. Ще вдома ніхто не був таким майстром на дрібні крадіжки, шахрайства й хитрощі, як він. В цім він так прославився, що село мусіло сходом зректись його, як свого члена і вигнати геть з його межі, передавши молодого авантюрника в руки поліції. Від того моменту він опинився в місті. Тут живився чим і як попало тільки б не мусів нічого робити. Ніякої певної професії не вибирав собі і не визнавав в ній потреби. Скориставшись зі своєї грамотности, він скінчив початкову школу колись, та з тьми своїх краянів приїжджавших до міста в ріжних справах, чи то до суду, чи до установ, — він чіплявся до них, як репях до кожуха, ~~[illegible]~~ на вулиці, прикидався їм добрим дорадником, писав подання, водив до потрібних тим інституцій і ти і кождого разу обкрадав і обманював цих забитих, невмівших орієнтуватись у великому місті, своїх краянів зрештою до останнього сіряка. Кілька жінок напів-проституток були йому помішницями в цій його праці. Ця професія живила його кілька ~~[illegible]~~ років аж він не попався зрештою до рук поліції, а далі вже на 6 місяців до тюрми. По виході з неї він був змушений кинути професію „бульварного адвоката" і тепер живився знов, як міг: грав у карти, робив крадіжки, жив з проститутками, але швидко поліція звернула на його увагу так пильну, що він мусів покинути це місто. Мріяв тепер дістатись до порта і стати моряком, але для цього не мав грошей і тепер думав де б їх дістати. Викинутий з двох суспільних організацій села і міста він бачив, що йому тепер лишається податись отуди де не має потреби ніяких суспільних організацій — в босяки порту. Озлобленість і гонимість придала йому нові сили для виконання цього свого

нового пляну. Покинувши місто, він перейшов до великого яру над шляхом по якому був великий рух купців і селян живших з торговлі. І тут зачав свою карєру грабунку людей в ночі з ножем в руках. Тут навчився він вбивати людей. Але швидко побачив, що ця нова його професія вимагає великої все ж праці і не забезпечує йому доброго убрання й хати. Він все мріяв про щось лекшого. Убрання цінив він високо, бо це робило йому лекший вхід до жіночого серця, жінок він любив, а крім того добре убрання таки з якимись підозрілими гудзиками і жетонами давало можність лекше дурити людей. і він шукав собі нової професії. Раз підчас ярмарку, де виглядав собі офіру з грошами, налі з він на цирк і рішив вступити до нього. Світ циркових артистів дав йому думку зробитись і самому артистом в якійсь провінціяльній трупі, але не в цирку, бо циркова гра, як він побачив є тяжкою, небезпечною для життя і мала здобичливою. Він думав про якусь лекшу діяльність. Ось одного разу він обкрадає до нитки циркову артистку і тікає в другий кінець Уральскої держави, шукаючи там якоїсь трупи театральних артистів. Тут, в одному місті, напоївши артистів якоїсь трупи він встряв в їх товариство і незважаючи на те, що не дістав офіційного прийняття до трупи, став їздити з нею і все на вкрадені від артистки гроші, споював їх, аж одного разу не було дано йому за хворобою артиста з трупи якоїсь дрібної ролі для гри. Це був момент, коли він почув себе вже у ціли. Тепер одразу ж він замовив собі вже кілька візитних карточок з написом: „Артист трупи ім. Шекспіра Поль Трещов-Свіщов." Так з Павлушки Крука зробився — Поль Трещов-Свіщов і артист трупи ім. Шекспіра. Звичайно, що на свою професію він дуже не покладався йому вона була потрібна, щоб заховатись від поліції і не бути гонимим з бульварів і вокзалів в часі, коли немаючи де переспати він спинявся подовгу там. Він, тепер маючи добре убрання, швидко від артистів вивчився манерам світського тону і маючи візитні карточки в кишені, промишляв вже во всю коло

біржі, проституток з кращих кафе, провінціяльних панночок і вдовичок. Скільки мерзости він зробив за ці роки є тяжко списати, скільки звів дівчат, обіцяючи їм карєру артисток, скільки вдов позбулось золотих річей за обіцяння женитись, скільки проституток обкрав він про це знає тільки його сумління, як що воно в того ще було.

Роки йшли і він вже цілком зовнішнє виглядав, для недосвідченого ока, як порядний і поважний мущина, гарний, вихований, розумний. Війна зробила його старшиною. Тут швидко він перемінив багато посад щоб уникнути всякої праці і небезпеки. Скрізь умів застосуватись в старшинській родині, в якій зовнішність все грає першорядну ролю. І в той час, як шнули мілійони його земляків — цей „артист трупи ім. Шекспіра", тепер з ласки війни вже підпоручик, обкрадав салдатську Казну, грав зі старшинами позначеними картами, говорив завзято про патріотізм, а сам все лишався в запіллю. Розпуста стала для його тепер ціллю життя: він не оминав тепер ні одної сестри жалібниці, ні одної жінки не спробувавши її звести. В часі Революції він побував у всіх арміях, які боролись поміж собою на території бувшої Уральскої держави. І скрізь умів бути своїм чоловіком: у большевиків він був большевиком і нищив безжалісно буржуазію обдурюючи і обкрадаючи безжалісно комісарів. Був в рядах армій майже більшости протибольшевицьких. В одних об'єктом його діяльности ставали жиди, бо у них все були гроші, в других переважно національних — всі неналежні до тієї національної армії в якій він в ту хвилю перебував.

І нарешті пройшовши всі ці стани він опинився на еміграції завдяки нещасній нагоді, неможливости просковзнути легко до большевиків. Спочатку на еміграції йому було зле: були нові умови і то такі, що жити старими засобами було тяжко. До того ж емігранти уральці скрізь робили таку по собі память, що по них вже було тяжко застосуватись поміж людьми нових країв.

Але швидко й тут він знайшов собі зручну працю. Став сту-

дентом, без документів, бо їх у більшости еміґрантів не було при собі. Але це була його побічна професія. Головну обрав він собі зі спеціяльности близької його авантюристичної вдачі. Була це професія, яка носила назву найбільш гнилого й брудного, що тільки знає людина — правокації й зрадництва. Він був офіційно шпіком, а неофіційно правокатором. Обовязком його було вести розвідку по серед еміґрантів і давати відомости установам державних розвідок ріжних країв; крім того він мусів пускати, як було то комусь потрібно, правокаційні чутки, вислідувати нові й старі політичні орґанізації, стежити за діяльністю видатних еміґрантів, знищати в разі потреби декого з них, викрадати важні документи, папери, які де б в когось обявились і т.п. Стаж його був в цім вже немалим коли він тепер опинився посередь другого центру найбільшого еміґрантів. Він встиг вже пройти через розвідчі установи трьох держав скрізь акуратно виповнивши потрібні їм послуги. При цій своїй діяльности він встиг вже за кордоном чотирі рази оженитись і розвестись, витягти великі гроші від людей ріжних партій, справокувати двох великих осіб і багато инших голосних і тих их діл. Мав цей викидьок суспільства в своїй вже пореволюційній біографії. Але про це ні хто, ні чого не знав.

При тім він писав вірші на ріжні революційні теми, грав у театрах еміґрантських всіх націй, любив говорити про красу, мистецтво і жінок. Але ніхто не знав для чого він все це робив. Мізерія еміґрантського життя давала йому доступ до ріжних товариств, забав, зборів. Він вештався скрізь. Його діявольска енерґія давала йому змогу бути в курсі всіх новин з життя еміґрантів; він ніколи не знав втоми; скрізь і все він бачив, знав, бував і чув.

За анекдоти, які він сипав, як зміна — терпіли його й люди не політики, за вміння випити — пяниці, за вміння грати в карти — картярі, за деклямацію — поети і письменники. Він бував скрізь!

І ця гієна зачинала тепер виконувати ще одну ланку нового злочину. З великого пляну задуманого кимсь иншим, бо на чолі орґанізації боротьби проти Ко та його праці на Карпатах став місцевий невдачник політичний

відомий ще з перед війни своїми залицяннями до Уральських володарів. У своїх стараннях, щоб якось прислужитись Уральцям він часто не помічав як попадав у смішне становище: уральці, як відомо все і всюди кпили з усіх малих і великих слов'янських держав, у них не було иншого виразу, звичайно у людей ділових, на Болгарію, як „пресловутая Болгарія", на Чехів „як проблематичної сили твір повоєнних шлюбів" на поляків, як „паршиві полячишки", про инших вони й не згадували, але знаходились все ж агенти, які курили фіміями тим, що кпив з їх мови, культури, літератури. Серед слов'янських народів знайшовся лише один, який гордо і достойно заховував себе свою національну гідність це Поляки, решта инших, які мали можливість одверто говорити, плазували у своїй рабській відданости перед уральцями. На чолі цих плазунів і агентів уральців стояв тепер цей діяч невдачник. Ця особа, чи мало все ж прислужилася до визволення свого народу, але не мала голови до зручної політики, до якої пхалась щоб чим не будь промишляти в житті. Крім того він був маєтково звязаним з уральцями, бо оженився на купчисі з уральців, яка мала великі маєтки в Уралії. Ці маєтки звичайно по Революції забрав нарід, а від того з ненависти удвоївся патріотизм купчихи, яка впливала й на свого чоловіка. Якось дуже було слідно вплив жіночий на працю цього політика, що компромітувався у своїх виступах майже кождого року тепер на очах всіх. Але кажуть, що глупоть і упертість це брати. В своїй обороні і плазуванню перед уральцями він був упертим. І само собою, що діяльність Ко, який ніяк не хотів визнавати для себе плазування й залежности перед уральцями він бачив небезпечного ворога для уральців навіть тут в Европі. Він деміг перешкоджав Ко і його рідним земякам: його орган політичний, виступи публічні, книги спеціяльно написані, все мали своїм об'єктом діяльність Ко і його свідомих земляків і підблазнювання до уральців. З його виступами рахувались постільки поскільки державна політика не знала, яку політику мати що до уральців. Кажуть: як немає риби, то й рак — риба! Так було б цим діячем. І цей рак ліз до старого коша імперії уральців, добровільно чи не добровільно

організовуючи скрізь боротьбу з нацією Ко і тепер конкретно з ним самим.

Крук був посвячений в частину цього плану боротьби з Ко щоб знищити його, детайлі доручалось Крукові розробити самому. І тепер він за це прийнявся.

— Так, панно Глинко, він назвав її чомусь „панно", хоч мав право давно їй говорити Глинко. Ходімте зі мною на хвильку до ближчої каварні, і хоч я, на жаль, не маю багато вже часу, він глянув на годинника навмисне, бо мене чекає чергова лекція, але я все ж урву для вас трох и часу і поділюсь з Вами, скажу Вам, страшними новинами.

Крук завів Глинку до каварні і посадив навмисне в глухому куткові, щоб зручніше опановувати її увагою. Глинка готовилась спокійно його вислухати, хоч боялась, що довідається про такі річі, які знов зруйнують її спокій загальний, який помалу останніми днями вертав до неї. Крук зачав говорити щільно дивлючись їй в очі і міняючи майстерно свій голос і вирази обличчя в ріжних моментах свого оповідання.

— Ви знаєте, що мій любий і незабутній земляк Тре, вчинив останню волю так, що всі таємні й інтимні річі разом з иншими дістались мені. Недавно, я всі їх дістав і розглядаючи, головно його листи й папери, я річами його не цікавився, я натрапив на щоденник Тре, в якому той записував акуратно всі події свого життя за останні роки. Щоб не відібрати у вас і в себе багато часу, я не буду говорити про свої почуття, які я мав прочитавши їх, ви самі мене зрозумієте, я буду говорити коротко. З цих листів і особливо з деника я довідався, що у смерти Тре не малу ролю відограв Ко, який все звав себе найбільшим другом. Тут Крук трохи спинився й поглянув на Глинку щільно й уважно, щоб переконатись, яке враження це зробить на неї і побачивши, що обличчя її світліщає й яснішає він продовжував говорити далі.

— Ви перечитаєте денник самі, я дам вам копію зараз з його і ви переконаєтесь самі в тім, що я говорив. Оріґінал я не даю нікому,

але в разі потреби покажу вам його, щоб ви переконались у правдивости того, що будете читати. Ви перечитаєте його, подумаєте добре і скажете потім мені, щоб ми мали зробити, щоб... він не кінчив речення, схопив годинника і сказав ще:

— Я мушу вже не йти, а летіти, бо спізнюсь. Ми стрінемося сьогодні або завтра. Я йду... Обідаю я все в студенській їдальні по старому.

Само собою, що у того не було ніякої потреби кудись йти, але він мусів лишити Глинку на самоті, бо знав, що дівчина звикла до самотности дістане більше враження від самотнього читання, як в присутности того. Крім того він все погував своєю діловитістю і обтяженістю працею.

Глинка нервово вхопилась до читання копії денника тут же в кавярні. Як в кіно перебігали перед нею ріжні знайомі образи спільних переживань, фактів, знайомих і мук Тре. Її кидало то в жар то в холод від цих записів Тре. Крім того їй було цікаво, що пише той про неї. Тим часом ніде про неї згадки були лише загальні описи мук від кохання, часом глибоко проаналізовані, часом трагічно дихаючі, були описи мук творчости й кохання страшні по своїй силі й образности. Але головну ролю в описах скрізь всього грав Ко. Глинка хвилювалась, читаючи все більше і не знаходячи а ні згадки про себе. Але нараз її власні думки були відсунуті записом одного дня. Ця запись вразила її так, що вона трохи не зомліла. Мабуть все ж якийсь рух зробила, бо кілька осіб з-за сусідніх столиків глянули уважно на неї. Під датою того було записано: „Ко ти хочеш моєї смерти, я це бачу, я це відчуваю. Ти потребуєш її!? Ти поводишся зі мною вже, як зі скараним на смерть, але, але... ти не знаєш, як боляче, як тяжко мені умирати? Як у розцвіті слави, свого таланту тяжко згасити своє життя!"

Шкірою Глинки пробіг мороз і жах обхопив її цілу.

„Не вже я непомилялася, що Ко відограв велику ролю в смерти Тре? Їй стало паморочно і вона попросила шклянку води і напитись.

знов зачала читати далі. Знов описи тижнів праці, мук і знов страшний запис: „Я три дні вже нічого не їв, бо немаю грошей. Просити про щось ніхто мене ненавчив; за когось лекше, як за себе. Сигарет теж немаю і збираю недокурки скрізь по хаті і кишенях і курю це. Ко теж нічого немає: сьогодні їв бараболю з сіллю, а вчора цибулю з чаєм. Але все одно я б йому не міг нічого сказати, я боюсь його чомусь. Він дивиться часом, як кат. Тим більше, я не міг би йому сказати, що я голодний. Лягаю спати. Три години ночі, щоб у сім бігти до студії, до праці, до моєї останньої радости на світі. Може завтра знайду час і зароблю собі щось на їжу: зроблю ключа пані О."

„— Який жах! Який жах! А де я тоді була? подумала Глинка. Якого числа це було? Прочитала дату і стала думати, що в цей день було в її памяти. Ага!! Тре ранком зробив ключ для пані О, а потім кудись ходив на хвилину і приніс мені троянди. Троянди, — голодні троянди дав він мені?! Як стрілом вранив її хрось в ту хвилю

Глинка вже відчувала, що вона не витримає і зарідає тут у ресторані. Може піти додому і там на самоті в постелі дочитати, але згадала, що трамвай буде везти її безконечно довго а їй хотілося далі читати і знати вже все.

Зібрала знов сили до купи обмочила хустку у воду і приклавши її до голови читала далі.

І знов рядки „Ко! я зрозумів тебе сьогодні, твою розмову, до чого ти хилив її, не бійся. Ти хотів знати, чи зможу я сам себе забити? Я спочатку хитався, але побачив, як тобі було гидко дивитись на мене, на мою слабовольність і я сказав тобі, не знаю, чи думаю, чи устами: так для ідеї я б вмер. Але потім в ночі я жалів того, що сказав, бо забий я себе тепер ніхто не зрозумів би мого вчинку і з мене б ~~зроблено було~~ зробили боже-

а нем я не був і не є."

У Глинки почали двоїтись рядки в очах. Який фактичний сенс написаного? Тут якась таємниця, безперечно таємниця, яку мали і знали ці обоє людей? Як довідатись правду?

Вона ще раз перечитала цей запис і відчула, що вже в неї тепер остаточно точиться голова. Не вже я була права, повернувшись спиною до Ко цього душогубця, цього напевне тепер, думала вона, вбивці її любого чоловіка?

Але змусила себе читати далі. Знов муки, страждання, жадоба жити і чомусь думка про смерть, все, що дня, в кождім реченню.

А ось знов роля Ко: „Ко купив револьвер — це добре. Скоріше прийде мій кінець. Скорше наступить розв'язка."

Ко купив револьвер... повторила Глинка. Ага!? Ось звідки він дістав його, ось хто поміг йому! О, Катюго!

Тепер вже не відриваючись від стрічок читала вона, бо туман болючий, який був засів їй до голови по смерти Тре, з ріжними запитами чому? як? нащо він забив себе? трохи розвіювався. Тепер все ясніше й ясніше їй ставало, що відібрав у неї Тре — Ко.

Останій запис, прочитаний нею скріплювався ще одним записом трохи далі: „Сьогодні цілу ніч ми говорили з Ко з початку про мистецтво, потім про життя аж під кінець про самих себе. Я був сьогодні здивований що Ко, який має великі знання з усіх галузів наук і охоче все зі мною говорить, сьогодні не охоче говорив. (Мушу сказати, що Ко у свій час дав мені стільки в своїх розмовах, що я відчув себе начебто я скінчив університет. Скільки неясних не зрозумілих для мене річей Ко висвітлив мені й посвятив у нові тайни мистецької науки мене так як ніхто инший) Але сьогодні Ко, якось не мав охоти говорити. Видко було, що я йому вже не потрібний. Так добий мене вже Ко! Я прошу тобі Ко все, ти здається знаєш найкраще моє життя, ти один йому можеш бути з твоєю мідною

головою, йому суддею. Прощаю тобі все! Прощай, борись!"
Тремтючи схопила хустку Глинка до рук і заплакала так, що може збіглися до неї зачали питати в чім справа Глинка тільки важко зітхала і не могла нічого говорити.
Отямилась лише тоді, як хтось з публіки сказав:
— Отруїлося дівча, треба покликати скору поміч!
Тільки це вивело її зі стану, в якому вона була, і вона встала і витерши сльози, шукала гроші на заплачення своєї води й кави.
Укинувши: я не потрібую скорої помочі... жадної. Вийшла на вулицю і про себе кінчаючи своє речення: я тепер дам сама собі раду
Рух і шум вулиці вернув їй сили, а в душі зродилась жадоба дійти правди, помститись на Ко. Наколиб десь у цю хвилю вона стрінула Ко, то очевидно, був би великий скандал на ціле місто, такий гнів опанував уже нею; вона йшла і уже навіть грозила тому пімстою.
— Почекай-но кате, вбийнику! Я поквітаюсь з тобою!
Жадоба зробити якийсь біль Ко тільки й жила в ній тепер. Молитва, монастирь, розпука відсунулись кудись геть на бік одразу Жадоба пімсти запанувала нею цілковито.
Вдома вона ще раз перечитала до кінця щоденик і уже не змогла чекати до завтрішньої стрічі з Круком, а одразу рішила їхати й шукати його щоб порадитись, що робити. Цей раз читаючи наткнулась вона ще на одно місце, яке їй теж вразило: „Ко! ти підсуваєш мені їжу, цигарети, водиш мене до кіно, робиш так, як би все було як слід, але ж ти сам не маєш нічого? Ти ж голодаєш ще гірше від мене"... Але загальне враження і певність провини Ко засіли так сильно в її голові, що вона це теж пояснила собі якимсь інтересом Ко до Тре...
Крук, що все раніше передбачав, раніше других міг поба-

чити серед натовпу цікаве явище, хоч би їх там на раз відбувалося кілька, вмів розібрати швидче инших ситуацій де торкалось грошей, жінок або якогось фахового його інтересу. Він вже обрахував собі ясно, що Глинка перечитавши деник мусить його одразу десь шукати і все крутився тепер біля студенської їдальні. І він побачив вже тут її раніше, як вона його, але він ще не показував їй себе, а здаля вивчав її вираз обличчя, через голови шановних студентів, щоб вміти зачати добре розмову. Її схвильований вигляд і швидкі погляди на бік вже продиктували йому з чого зачинати.

— Правда жах!!? стрінув він її тепер перший Як мучився чоловік, — додав він ще, щоб одразу вдержати її в сфері рівночасно двох для себе можливостей. В разі обурення її на Ко обрушитись на того, в разі не похоплення ще нею ролі Ко зачати з докорів Ко справду мук Тре.

— Негідник! кинула Глинка.

— А був першим другом!? самозадоволенно й ехидно піддавав їй тепер Крук

— Я поступила правільно, що відвернулась спиною до його протягнутої руки. Шкода, що я це зробила пізно, я б можливо врятувала Тре.

— Але знаєте, що я не розумію тільки в щоденнику, чи може там так написано, що між Тре і Ко мусіла би бути якась таємниця.

— Це мене дуже теж цікавить! Я б хотів її взнати.

Ось за це ми й мусімо взятись і ви мусите мені помогти довідатись про цю таємницю Я всі сили свої покладаю на це! Але добьюсь свого

— Не вже й ви її не знаєте?

Крук рішив брехати: — Властиво, догадуюсь, але непевен в цьому

— Що таке! Може інтерес якийсь матеріяльний?!

— Можливо!? Знаєте все можливо Ко! — це знаєте...

Нетідник скажу я Вам цей Ко, помогла ~~могла~~ тому Глинка кінчати речення.

— Може б Ви, панно, хотіли б ще переконатися зорігналу в тім що Ви перечитали, то я о Ваших послуг. завтра

— Ні, ні! Не треба, я Вам вірю. Дякую Вам..

Тепер Крук вже не сумнівався, що Глинка буде його певним засобом для плена компромітації Ко. Це було його тріумфом, бо він сам знаючи дуже добре людей сумнівався, щоб Ко міг ставити якусь брудну ціль своєї акції і не важився сам ніде про його пускати потрібних плямуючих того чуток, щоб хтось якось не довідався, що вони походять від нього; на цю першу ромо поки що він брав Глинку.

Він чекав тепер від неї любічного запиту, що робити, але сам цього не робив, не вчив її ні чому.

— Тепер порадьте мені, що я маю робити, сказала Глинка, просто вгадуючи думку Крука. Той зробив вигляд наче думає, хоч готовим був вже давно до цього.

— Що робити?! Знаєте... тут він спробував підсунути ще один запит до Глинки і сказав: треба, якось довідатись ще чогось про Ко. Його думка була спервована в той бік щоб Глинка запитала

— А де тепер Ко?

Це вона й зробила. Крук тріумфував; він, як той павук обплутавши павутиною муху, збоку дивився яку ще павутинку підтягти, яку попустити, щоб муха лишилась конати в його руках.

— Ко!? На Карпатах має вже свою фабрику. Вже навіть розбогатів — підсунув він ще їй один натяк.

— О як! А звідки він міг розбогатіти?

— Це теж таємниця, — брехав Крук. Я оце незабаром побуваю в тих краях, їду до своєї нареченої.. Заїду й до того і дещо поспитаю.

— Чи не підозрілий цей Ко чоловік, я Ви думаєте, взагалі?

— Щось на те скидається... відповів Крук більше того кажуть, але це потім...

— Так може передамо цей деник поліції? де що самі засвідчи-

мо? казала Глинка.

– Тимчасом почекайте. Я ще маю дещо важного довідатись. Поки що Ви б могли хіба що розпитувати в знайомих хто такий Ко і розповідати їм цей припадок. Я повідомлю коли можно буде вже начати наступ на Ко

Глинка зложувалась потерпіти і розпитувати дещо про Ко, бо у неї як у всякої порядної людини таще так добре знайомої з Ко не було ще півноси в злочині його. Але вона була сучасна жінка і ~~[illegible]~~ сумніваючись в злочині Ко, не стерпіла, щоб не погодитись на пускання плітки про нього. Цей згода була вже повним тріумфом для Крука, якого зіпсута душа тільки й жила тим, що шукала скрізь скандалів, сенсацій, але, як всі такого роду злочинці, бажала сама бути десь на боці. Компромітація Ко посередь своєї еміграції забезпечувалась тепер Крукові Глинкою.

Крук з Глинкою прощались вже, як щирі приятелі.

Саме в той час, коли Ко з товаришами вирушав на нову працю ~~Ко~~ Карпати до політичного відділу, що мав догляд над емігрантами одної з держав, прийшло повідомлення, що пяти особам з емігрантів дозволено оселитись на Карпатах і працювати там і хоч у повідомленню говорилось, що дозвіл був на це даний, все ж просилось взяти під пильний догляд цю групу людей, що складається зі свідомих політично і енергійних одиниць, в руках яких є якісь власні грошові засоби і великий апет до організаторської праці. Пропонувалось вести догляд в бік звязків цієї групи з одною з ~~[illegible]~~ великих держав Европи і за національною працею їх і повідомляти про це політичну управу.

Фаховцеві від емігрантських справ і знайомому особисто з Ко – Крукові і доручено було провадити цю працю. Тому то Крук вже був присутнім

на заложенню першої дошки, тому то Крук запитував тоді у місцевих дівчат, як подобаються їм нові пани, тому то Крук ще звічі заїжджав до „Нової Гори", як тепер назвав Ко свою кольонію і брешучи Ко, що їде до нареченої приглядався праці в „Новій Горі." Але побувавши кілька разів там він нічого не помітив у діяльности Ко і його товаришів для себе цікавого і все вертав розчарованим з порожнею текою. Це більше неприємно йому ставало, коли він довідався, що державна влада під тиском шовіністичних і купецьких партій просто домагалась, якихось компромітуючих для „Нової Гори" відомостей, але Крук їх все не міг привезти. Шовіністи і політики орієнтації на знищення несамостійних словянських народів не жаліли на це тепер ні грошей, ні сил і поставили собі за ціль викурити Ко і його товаришів з „Нової Гори" геть, бо сама присутність працьовитих і свідомих людей в краю, який вони думали денаціоналізувати була великою їм перешкодою

Купецькі кола крім того швидко, як фабрика Ко випустила свої нові товари на ринок відчули сильного й небезпечного конкурента в ділянці виробу спеціяльного шкла і шукали засобів знищення його, як економічного конкурента. Цих особливо злостило те, що коли з доручення Ко, Закон взяв у свої руки рекляму і скрізь де тільки міг реклямував про нові ціни виробів на шкло з „Нової Гори" вони відчули удар по своїй кишені. Закон виказав незвичайний хист у реклямі: він обліпив за пів року пів Европи ріжно манітними реклямами про вироби їх фабрики. А одного разу купці трохи не сказились від злости, коли побачили у себе і на Балканах величезні афіші, що сповіщали про „найкращі й найдешевші на Цілу Европу вироби зі шкла." Ці і инші реклями можно було бачити тепер стільки, що від образу, художности, реклямности і совісности пропозицій — у з купцями траплялись припадки шаленства. Уральці еміґранти теж мали цілковито зіпсутий настрій від цієї праці Ко і його товаришів. А коли ще й ціни на вироби Ко став міняти, що місяця, то вже в купецьких і політично-купецьких колах не було иншої думки, як шукати, яких будь способів, щоб знищити Ко з його „Новою Горою."

Само собою, що Крук губився в муках і плянах, які б підорвали Ко. Нічого про цю його діяльність не знав Ко. Він правда бачив що це є шантропа, прой дисвіт, але вважав, що це решітки впливу колишньої його професії провінціяльного артиста. Не подобався йому Крук це правда, бо ко відчував, що той є морально не порядним, але не маючи з тим ніяких ділових і инших відносин він не звертав на його ніякої уваги. Він вважав його просто припадковим знайомим. В часи заїздів того до „Нової Гори" - Ко використовував його довідуючись про ріжні новини з центрів і політики, які Крук щиро й багато подавав Ко, знаходячись в стані розгублености від своїх невдач і стараючись в розмові бодай щось сказати компромітуюче для Ко. Але Ко не був експанзивним і вразливим і занотовував все що чув від Крука до памяти, кидаючи часом такі свої сентенції до яких Крук ніяк не міг вчепитись. Виходило, що тимчасом Крук був використаним власне Ко.

І тепер коли Крук знов зявився до Ко з пропозицією за літні вакації улаштувати театр в „Новій Горі" - останній не відмовився від його послуг. Крук дуже зрадів згоді Ко, бо це давало йому можливість влізти в життя колонії тісніще.

Правда Хліб і Йод страшно були не задоволені цим, але погодились з ~~[illegible]~~ обіцянкою Ко, що по закінченню орґанізації театру, він виживе Крука одразу ж.

Хліб прямий і чесний і трохи бачивший людей на світі, одразу сказав: Навіщо нам тут голота ріжна! Цеж шантропа й нероба. Тож сміття а не чоловік, хіба вам не видко Їй бо, Ко, не помиляюсь!

Йод сумнівався, щоб такий шалопай міг бути дійсним артистом. Крук показав свої папери про свою минулу діяльність артиста товаришам. Правда не були вони всі в зразковому порядкові, бо на одному була написана нація приналежности Крука инша, до якої він фактично належав, на другому призві ще Крук, кінчалось на „ов" і т.и. Крук пояснив це ворожнечею осіб, які писали ці папери,

до його нації і політичними переслідуваннями його свідомого борця за свій нарід. В еміграційних умовах це річ була можлива і документи Крука були прийняті.

Фактично з документами Крука була справа так, як це пізніше стало відомим, що він сам домагався їх писати так, як в ту чи иншу хвилю йому було потрібно й вигідно. Національної честі в тому не було ніякої.

Тепер Крук оселився вже коло фабрики і одразу ж почав придивлятись до життя її вождів і занотовувати, все щоб міг використати в цілях доносу.

Помічення його дещо йому дали: він побачив, що в школі вчать дітей тільки матерній мові та двом європейським, а не державній, що скрізь по будовах висять тільки емблеми праці, а немає портретів президента і державних знаків держави під якою була колонія „Нової Гори", що люде читають тільки свої газети та європейські, а з державних газет є тільки деякі.

Медична поміч була поставлена знаменито і доктор Йод, користався великою пошаною людей і не брав ніяких грошей за свою працю від людей.

Крукові стало ясно, що Ко став на шлях культурницької праці і що він зробить більше добра й зла, як ті крикуни революціонери. Але це утруднювало йому Крукові працю провокації Ко і хоч він все, що помітив післав куди слід, все ж довго думав з чого б почати рішучу працю проти Ко.

Спробував був ~~спробувати~~ якось поїхати на коні підозріння, що Ко є агентом большевиків з Уралії; пошану Ко до праці й її звеличення тим скрізь він схотів зробити об'єктом провокації.

— Цікаво пане Ко, що Ви думаєте буде з большевиками далі? Запитав здалека раз

Крук. — Упадуть, як що Європа не зробить ще дурниць в соціяльних питаннях, таких які вона зробила в справах національних, які ті зможуть використати і держатись далі.

— Але, як думаєте нам вигідно щоб упали большевики чи ні?

Ко не відповів все ж йому так, як думав.. про цю справу...

— Бачити для нас большевики, це тільки инша редакція уральської влади.

І поскільки ця редакція є трохи кращою від бувшої монархічної, то треба її використати за всяку ціну всім чим можемо. Треба менше звертати увагу на її програмовіз суть, а брати життєву для себе тільки під увагу. Всякого роду інтернаціоналізація, всесвітні гасла, заслуги, мрії і т. и., які вона пропагує треба тільки слухати, а робити своє, робити життя живе, творити людську свідомість у наших людей, вчити їх працювати так як тут в Європі, творити свою мову, літературу, мистецтво. Це тяжка річ в тих умовах, я знаю, але багато все ж можна зробити. Ніяка влада створена людьми не може бути святою, коли вона забуває про більшість. Кожний футляр збудований людьми-люде мають право, як що чують звичайно силу, реформувати, руйнувати, направляти. Фетіш створений людьми не є ніякий фетіш, а обман часовий.

— Ви кажете творити щось, приміром, літературу. Для мене, як мистця цікавий це найбільше. Що думаєте Ви взагалі про тамошні осягнення?
рішив крук відійти трохи набік, щоб потім знов поставити несподіване питання.

— Що я думаю?!..... Справжньої соціяльної літератури ще там у большевиків немає навіть такої, яку має Європа в особі Сінклера, Барбюса.

Їх літературу можна зазначити так: Ол. Толстой — плюс кілька вихованців старих гімназій, пишущих тепер в університеті нового життя. Ці останні є ріжної якости, є й кілька талановитих. Загалом переломлення, під сильною цензурою умов, старого, защіпленого у вимоги сучасности, щоб видрюковатись. Нового цікавого, всесвітнього, як колись до Революції так і тепер нічого не має. Загалом всі все ж вичерпуються навіть „попутчики" вже блідніють... Що до нового, якогось духу то його сильно хіба в перевазі життєвого над мрійливим, фантазійним; Тургенівщина і Маніловщина зникла цілком. В детайлях помітно такі явища: зник з літератури жид в павучих і комічних ролях і потроху „паршивий поляченка", „хохол" далі ще існує в ролях, хитрого, веселого, дурковатого. Цікавим є ще явище переходу кількох видатних письменників з „загально уральскої мови" на свою рідну.... Коли б, звичайно, для уральских письменників не було умов кращих для можливости видрюковатись, як

у инших народів, то про літератури можна б було сказати, що вона бідна й мало цікава і про неї ми б нічого не знали. Але засоби уральців для поширення своїх творів, так великі, що вони опановують опінією всіх там і знищують можливість творчости у инших народів Союзу.

А наша література? Що є з нашою літературою?

Ми уцілили в бурях Революції і вийшли тепер з таким багажем мови, що просто стає радісно. Тепер перед нами праця і праця і праця... яка має великі вигляди. Нам треба вперше чергу великих романів.. Нам треба зуміти переломити дух нашої стихії сел і степів через призму Европейського духу, як це зробила колись Геляда з духом Сходу і ми впишемо сторінку в історію. Нам треба козацького духу в сюртуці. Ми мусімо серйозно спинитись над тим, щоб не тільки стовби пограничні відріжняли нашу діяльність літературну від уральців, а щоб повстали стовби духові, які б сховали наших поетів і письменників від впливу ріжних Бєлих, Серих, Красних — Іванів, від „пушистих дамочок" посток і т.п. Чим скорше це станеться тим невидче ми будемо мати осягнення. Неправда тому, що мистецтво гине взагалі. Гине театр сучасний, згинула вже музика, гине поезія до революційна — це правда, але це згинули тільки певні форми. Мистецтво вічне, як вічним є сонце.

— Цікаво, а еміґранти поети і письменники наші варті чогось?

— Наші всі молоді поети — це ореферці вишуканих слів і згуків. Вони люди з убогими засобами історичними, їх багаж ідеольобічний і духовний це кілька уральских поетів ріжних барв, як Сєрі, Білі, Красні, Чорні і т.п. корифеї дренькаючого напряму. Вони пишуть для себе і для невеликої кучки своїх знайомих або фаховців. Вони не чули і не хотять чути про Европу і здушивши свої таланти, а вони є, уральскими впливами, є постачателі рядків словної еквілібристики. Вони тільки дзенькають! або позують... своєю буцім то силою або талантами

—

— А може б все ж слід було нам протягти руку і помогти їм? запитав Крук несподівано серед розмов про поезію й літературу, щоб несподіванкою, вирвати від Ко, якесь потрібну і корисну для себе відповідь.

— Протягайте скільки хочете; ваша рука все буде висіти у воздусі, бо ви хочете цим жестом заховати свою жадобу жити вільно, а тим стаєте на шляхові їхнього уральского бажання жити.

Крук був не задоволений такою відповіддю Ко і думав, щоб ще того спитати

— Але ж вони обороняють працюючих?

— Є ріжні способи способи оборонити працюючих: найкращий той, коли самі робітники зачнуть себе боронити, а не коли іменем їх робиться тільки шкода їм. Подивіться, хіба може мріяти про своє визволення той, хто не є здатний навіть схопити того, що властиво він потрібує й хоче? Вожді робітників, які дадуть їм визволення вийдуть з робітників, а не з аматорів спекуляції на ріжного рода ідеях. Робітники пройдуть ще школу творчої організації людей, аж створять свою організацію життя. Ми можемо їм тепер тільки помагати, а не ставити свій розум їм в голову, бо ми виросли й розвинулись в пінках людської культури, ми продукт верхів її і що нам здається легким, то для темних ще робітників не є ясним. Ми інтелігенти над цим мало думаємо і тому часто розгаровуємся у своїй діяльности для мас і в масах. Моя ціль це піднести працюючого оскільки я маю на це сили, але не більше... Я піду тільки за організованим виступом робітників, а не за бунтом мас, думаючої, що дуже легко реформувати життя. З цієї розмови Крук переконався остаточно, що Ко, не дасться справокувати нічим що б виходило з того слів або діяльности. Ко знав, що робить і як робить — подумав Крук. Приклад Революції сходу очевидно для того не пропав даром.

Тепер не гаючи часу Крук старався влізти в маси робітників і вишукати там щось для себе там корисного. Тут йому пощастило, він швидко знайшов зачіпку яка в голові його виросла на цілий плян, який він негайно списавши післав для поінформовання куди потрібно і просив деяких вказівок звідтам. Крук довідався, що вже два місяці, як робітники на фабриці Ко дістають проценти з прибутків і це стало для нього вихідним пунктом для діявольскої правокації Ко.

Він рішив орієнтувавшись добре в умовах життя робітників, знайшовши продажних серед них зробити бунт на фабриці, щоб дало можливість владі закрити негайно фабрику, як революційне гніздо.

Він забумав спровокувати темних робітників в той спосіб, що поширював чутки через своїх підплачених агентів, що процент, який дістають робітники є малий, що Ко бере собі дуже богато, далі що фабрика не є Ко, а державна, збудована державою, яка піклується про нарід, але Ко тепер маючи добрі доходи з неї, їздить до столиці щоб забрати її собі, що на фабриці богато дармоїдів товаришів Ко, які прийшли сюди голими, а хотять вернутись з грубими грошами, що Ко, як дістане фабрику в свої руки образу скасує проценти і 8 годинний день праці і т. и.

Голова Кружка на провокації була меткою. І він організовуючи театр з робітників увійшов з тими в близькі стосунки і інтрибовав тих ріжними новинами зі здобутків робітників на Сході видумуючи і фальшуючи їх.

Ко вже деякий час помічав, що ринок дає, якісь не зрозумілі перебої для збуту його товарів. Хитання і зріст попиту на виробу його фабрики стояли часом у такому відношенню, що пояснити конкуренцією цін і сум товару вже не можна було. Часом попит зростав до тої міри, що фабрика не могла виконати всіх замовлень, а часом місяцями не було зовсім ніяких пропозицій. Це його, як добре знайомого з життям футляру навело на думку, що до товарної конкуренції вмішалась ще якась сила, бічна, політична, яка й робила ці зміни попиту. Такі впливи він знав можуть мати місце і тепер рішив він виїхати до столиці, щоб довідатись саме звідки падав цей удар.

Мав він ще й инше бажання; дістати кредит від якогось банку на поширення свого діла. У столиці куди він приїхав незабаром.

Вперший же день він усвідомив собі хто є сьогоднішнім його ворогом. Побувавши у кількох банків і фірм він не дістав ні замовлень, ні грошей. Начебто побачивши його перед собою купці, ще рішучіше за котілі боротись з ним. Мотив відмовлення був скрізь той самий: „неясність політичної ситуації сьогоднішнього дня."
Щоб переконатись у тому хто власне точно був його ворогом він пішов ще до тих банків і фірм, які були під впливом безпосереднім сильної національної партії і тут він вже переконався остаточно хто є тим його ворогом і чого хоче він.

Від цієї усвідомленості Ко аж зрадів. „Так почекайте, тепер поборемся, хто вперед?" В цім випадкові ви ще мене не зможете подужати" - подумав він. Ця перепона дала йому нові стимули, нові сили і він тепер рішив, вийти до бою з цими силами. Негайно ж він дав до „Нової Гори" телеграму, щоб звідтам приїхав Число.

— Знаєш, Число, говорив Ко тому вже в столиці, на нас наступ повною силою

— Хто? Звідки?

— З усіх боків і шовіністи і державники і так купці, а головно одна політична ~~партія~~ ідеологія відома тобі вже давно, але цікавий варіянт, якої ми маємо тут, вже в формі партії націоналістів

— Не може бути?! І тут теж?!

— Сьогодні остаточно переконався. Ніде недостав ні гроша кредиту й замовлень по цілій лінії банків і установ, що є під впливом цієї партії?

— Знаменито! Значит стару пісню співають: не хотять нас узнати за людей, бо націю. Так щож! Плюнемо на їх! Знайдемо десь инде собі гроші й збут.

— Я оце, власне, перебив його Ко, й викликав тебе для цього... У мене свербить руки побити їх і я вже придумав плян, яким змушу їх капітулювати..

— Як?! Маєш вже плян?!

— Маю! Ти будеш його виконувати. Ти зараз відїдеш за границю і там всерьоз будеш від імени нашої фабрики шукати кредиту, як знайдеш зараз же даси мені телеграму... Я їй покажу цим, тутешнім акулам і надіюся, що вони капітулюють. Я хочу їх змусити дати мені кредит. Як що це не поможе, то візьмемо кредит за границею. Ти виїжджай ще сьогодні. Що ще?! Новин немає ніяких: все по старому

Багато ще днів стратив Ко пробуючи все ж дістати кредит на місті, але нідочого не добився. Специфічність умов життя держави були тому найбільшою перешкодою. Це була держава фільварок-фабрика, з так розвиненою індустрією, що вироби перевищували всі потреби її і вивоз в кілька разів. Міністрий купці цієї держави були скорше посесіонерами, як державниками і справжніми діячами капіталу. Їх дрібничковість особиста робила те, що тільки завдяки великій терпеливости їх народу, вони ще якось трималися на цих посесіях, латаючи свої економічні, ними ж утворені, хвороби, більше стисненням заробітної платні робітників і злиднями все зростаючими загалу населення, як великими операціями, які знає капіталізм чистої марки. Правда й це їм тяжко давалось: безробіття і крахи підприємств стали явищами що дня зростаючими. Удержували вони стан свого панування двома ще, звичними для таких політиків, засобами: вимогою до робітників бути жертвенними і обіцянками майбутніх „золотих гор", коли ситуація на Сході „зміниться."

Зрозуміло, що в цих умовах для Ко було тяжко дістати кредит, але він все не хотів відступати і працював і добивався його з такою енергією, що не знав ні хвилі відпочинку. Нарешті він дістав від Числа з сусідньої держави телеграму, що кредит можливий і більше того, не від одного банку, а можливо дістати його від кількох. Ко повідомив про свій успіх тутешніх, відмовивших йому в кредиті банкирів і на тих ця новина зробила неприємне враження. Жадоба зиску диктувала їм дати гроші Ко, але инші привходячі моменти, здержували їх від цього. Ко рішив кинути їх і взяти кредит за кордоном. Але місцеві купці рішили недопустити до цього. Їх спосіб був примітивно простий перешкодити Ко. Вони тепер зявились до міністерства і деяких членів парламенту з проханням не допустити ввозу чужого капіталу до своєї держави. Розтятий стратегічно по війні капітал і замкнутий по державно-національним організаціям — він жив тепер тільки у сферах своїх ринків здебільшого внутрішніх. Таким чином вимоги купців могла бути легко задоволена урядовими чинниками. Довідавшись про можливі перешкоди з цього боку в Ко піднеслась ще більша енергія боротьби й завзятости. Він одразу ж рішив попробувати шукати капіталу ще й від тих

великих держав, якім би ці фільваркові міністри і діячі не в силі були поставити опір. І Ко спинився на одній з держав світу, яка тепер по війні знала ніде границь, обмежень для своїх інтересів, люде якої вештались по світові не, як жебраки шукаючи кусок хлеба, а як зручні гешефтяри, які уміли скрізь найти собі зиск і робочу чорну силу. Люде цієї держави не знали обмеження візами, паспортами, а цілий світ був для них був відкритий. Купці і фльоти її тихо безшумно володіли найкращими багацтвами по цілому світові. Сила і гордість цієї нації була відома всім, часом своїми проявами повної зневаги до инших народів і рас світу. Нація „лі цемірних нравів" – казав про неї колись Бальзак.

Фінансісти фільваркові ніколи не думали, щоб цієї держави банкіри могли навіть говорити з Ко, а не то щоб дати йому, якийсь кредит і тут не поставили ніяких перешкод для того. Але ця держава тепер по війні шукала нової орієнтації для руху капіталів і так невеликий капітал зводилась, правда після великих перетрактацій, дати Ко. Ко тепер тріумфовав. Він вгукликав одразу ж Число назад, а задумав взявши новий кредит, не відкривати нової фабрики паперу, а поширити стару, щоб за якийсь час написати на своїх реклямах: „одне поле най більше в цілій Европі підприємство, на виробу технічного шкла. Про свій успіх з кредитом він нічого не говорив місцевим купцям. А ті нервувались до краю не знаючи, як випаде їх боротьба з ввозом капіталу з держави в якій сидів Число і з якою вони ворогували економічно і національно.

Раз якось ці купці поділились з Ко ще й иншими закулісними причинами своєї ворожнечі до Ко. Одного разу вечером Ко, веселий від свого успіху, зайшов припадком до каварні, щоб трохи розважитись. І тут припадком побачив групу купців, особливо боровшихся з ним тепер, які сиділи і теж розважались.

Ко з легкою іронічною усмішкою вклонився перший їм. Купці, які не знали на яку ногу зрештою їм ступити у відношенню до Ко і тепер побачивши поклон Ко не знали, як відповісти йому. Хотіли все ж показати тому свою культурність і славянскість, з чим вони носились, як дурень

з тисячною торбою, і заусім роблячи веселі обличчя Ко до свого столу. Розмова пішла, як звичайно в кав'ярні дуже тихенько, бо тем хоч і трафаретних було досить. Але ці купці цікавились все одними і тими ж. Як швидко вчадіють большевики? Які торговельні перспективи можливі тоді? Що буде потрібно нам вперш чергу? Хто може бути конкурентом? і т.д. питали всі вони у Ко. Гидко було Ко слухати про таке братерське дбайливе цікавлення його краєм, але він мусів їм на всі ці відповідати, але врешті не витримав і почав говорити вже тоном явно неприємним. Тоді купці пішли вже вже й Ко аргументами зі свого культурного арсеналу про братерську славен, про потребу їх взаємно й обопільно.

Довго один пан, очевидно, дуже шовкий всі устави по цій справі ведучовські і монархічними і імперіалістичними Урольскою славен, аж перекинувши чуприну, перестав дав Ко про єдність всіх славен на сході, про права Урольців на Кавказ, Крим, Україну, він називав останню, так звану Укрсію, про власну культуру Урольців, про їх любов до славен і т.п. байки, від яких Ко справді нудно.

— Та почекайте ж, пане, не було ніякої вашої Колдхіпрольської славен, а були славени Київські, Новгородські, Суздальські і т.п. і про вам надію і край мі нічого не знаємо і не можемо знати, бо того ніколи не було.

— Ви пане, вибачте Ко, взяли події дуже дуже стих. Я запитую вас просто, чи Київські славени, а Урольські славени? Дайте мені відповідь.

Тепер цей знавець справ Сходу вимушений був згадати свої знання в цій справі здобуті з імперіалістичних історій Урольців і навіть сучасних теорій вчених їх і дещо додав свою, чим найбільше намагався доказати Ко, що всі славени були з Урольці.

Ко фартухом ніс цю і цю теорію до Урольської Академії Наук за попередньою Академіка, за докази, які ще й учених сходу не відомі.

Пан опонент гнівно відповів.

— А Біліни? Ці ж богатирі були в Київі і творили там свої діла? А слово о Полку Ігоревім"?

Ко бачучи гнів свого опонента відповів йому спокійно:

— Богатирі, пане, в загалі не були ніколи, а подорож про написав їх невідомо.

— Жахливо! Я твердо про на ній вірі це доказано наукою. Ваші написані підручники

словянами, уральскими словянами

— Пане! відповів йому Ко, Ніхто з учених уральців не твердить, що „Слово о Полку Ігоревім" написано уральцями, а тільки наддніпрянцями. Тоді поясніть мені, як так могло бути, що народ пів дня раз говорив одною мовою, одною думою, а подруге іншою. Такої подвійної бухгалтерії народня дума не знає пане!

Опонент хвилювався

— Ви хочете розбити словян!! Ви всі є уральці і ми більше нічого не хочемо знати Ваш народ і вашу назву краю видумав Німець!

— Пане, бійтеся бога, а пісні народні з XVII–XVIII століття, виспівували, наш край і наш народ, теж не приказ Німців?

— Не знаю, не хочу знати! Ми не хочемо того знати! Хочете зближення словян? зближуйтеся насамперед Ви всі там на Сході?

— А чому б Вам не зблизитись зі своїми сусідами словянами, тепер же маєте спільні кордони? Побачимо, як Вам то випаде? Знищіть свою мову, пісні, культуру, своє „я" на користь сусіда? Хто щось проповідує, то мусить підперти те й ділом.

— Пане, вже ображуючись говорив опонент, Ви ображуєте наших діячів ідеї братерства словян, своєю політикою там і своїми проповідями.

Ко рішив вже не церемонитись з ним і відповів йому:

— Даруйте пане! Наші герої, що від XVI віку невпинно вмірають в боротьбі за ідею самостійности нашого краю, не менше є ображеними вашими проповідями під якими не дуже багато красоти. Пане! Перед Вами сидить лейтенер

— Ваш тепер співбесідник...

Опонент рішив збавити тону і говорив знов вже улесливим голосом, але знов образливо.

— А пане нащо ви це все робити, нащо? Ми не потребуємо нових словянських держав... Нащо Вам Ваша? ~~[illegible]~~

— А ми, не уральці, а ми дали Вашим мадярам зброю і підпомогали їм в боротьбі за свою державу. Наша дивізія врятувала ситуацію одного разу тому, яка б окошилась на вашій самостійности, так що Ви б її й не бачили.

Пане! правду казав один забув, який письменник: „Великим є націоналізм у своїх

страждання і гідний у своїй виграній величі."

— А пане, це вас теорія... Сидіть собі там тихо, як сидять скрізь приміром Німці.

— Так пане! Але німець є німцем скрізь... А ми не є уральці. І навіть коли є рідними по крови уральцям, то це не значить, що мусимо бути для їх розвою погноєм. Чому бельгієць не хоче бути французом? Чому швейцарець не хоче бути німцем або французом? Чому Серб не хоче бути болгаром, а хоче забрати собі болгар?

— Не хочемо цього чути! Ми не хочемо Вас і не визнаємо вас....

Ко рішив вже лаятись...

— Ваше визнання для нашої держави пане, так багато не значить, як Ви то думаєте, а потреба Ваша в нас для Вас є життєвий мус вашого буття чи небуття...

— Тоді ми станемо ворогами?

— Пане — ми слов'яне по між собою такі приятелі, як пес з котом. Наші об'єднання і дружби теперішні це дружби без підкладу життєвого й саме головне вони продук страху перед кимсь, а не продукт наших інтересів. Культурних.

Ко розумів внутрішні стимули, які диктували цьому панові й иншим його однодумцям, такого роду теорії про ти його народу, але бачив, що їх „гра не варта була свічок". По урегульованню навіть відносин, про що мріяли ці всі пани, на Сході, в бажаному для них напрямі, їм там дістались би крихотки з пишної їжі сильних держав Світу, які бесіли на шию народам Сходу. Але ці політики цього не передбачали. Це вони мріяли про краще майбутнє. Фільварнова психольогія відбивалась на всьому.

Ко не схотів вже далі з ними балакати на цю тему і заявив голосно і твердо:

— Пане! Я дістав кредит від двох великих держав не слов'янських вже і не хочу більше мати діла зі слов'янами. Ось телеграми...

Обличчя акул стали серіозними, дехто розгублено перекинувся поглядом... Тільки опонент все ж знайшовся, що відповісти йому.

— Ну! Ви здається виграли, але той нарід винє з вас соки, так як навук Ви не знаєте того народу. Побачите!

— Я давно вже переконався, що з цивілізованим і культурним народом легше і вигідніше мати діло навіть коли він тебе експлуатує...

Бесідники відчули, що розмова приходила до кінця, бо далі б мусіла вже зайти якась можливо й сварка.. Ко першим це відчув і здержливо попрощавшись покинув акул з розкритими челюстями без здобичі сидіти і чекати далі..

Залагодивши свої справи він швидко виїхав до „Нової Гори". Тут чекало його несподівана підтримка в правоті його поглядів висловлених в розмові з акулами. На столі в своїм кабінеті він знайшов кілька чисел незнайомої йому, якоїсь газети „За народ" Розгорнувши і швидко переглянувши одну із них він побачив обкреслені кимось міста шпальтів. Але перед тим, як прочитати їх він довідався хто редагує й де виходить ця нова газета. Виходила вона в місті що було недалеко кольонії „Нової Гори", рік видання значився перший, редактором був хтось невідомий йому. Тепер став читати обкреслені міста, які зроблені Хмародранам. У всіх цих замітках побачив Ко явний і замаскований виступ проти його діяльности і присутности його на Карпатах. Писались різні дурниці про націоналізм Ко й його товаришів, про шкідливість їх присутности для держави там, кидалися натяки на якусь зраду чи шпіонаж Ко і його товаришів і т.п.

Це все мало хвилювало Ко, бо він знав, хто й для чого це робив все тепер. Тепер побачив він руку своїх ворогів політичних і національних ясно.

Але ось що схвилювало й обурило його. В одній замітці подавались відомости з життя кольонії, які вказували на те, що посередь фабрики є правокатор, який в певному світлі, шкідливому для Ко подавав деякі події, які мали місце в кольонії

Від гніву й обурення у Ко затряслись руки. Він закликав Число і показав тому цю замітку, прийшли й Хмародран і Хліб. У всіх своїх товаришах Ко не міг сумніватись

— Брати! кинув Хмародран Дожились! Об'єднання народів!..

Хліб кинув: При чім тут нарід?! Нарід?! Ти хмародране наче мала дитина Народ?! Багато ти чув щось від свого народу?!

Почекай ще з тисячу років, щоб дати народові щось говорити

— Так, сказав Ко, тут не без державних грошей ~~зайо~~ Але не вистачить років з десять ще. Я знаю наших воротил вдосталь... Треба з цією справою ще трохи почекати. Ще нам вистачить Ленінів — нам, навіть, вигідно, хай борються проти нас національно — це нам розв'язує руки для нашої відповіді і загальної майбутньої політики нашого уряду. А ось справа з провокатором — це наша близька справа. Провокатори і шпигуни — це тривіальна наша боротьба.

— Так, так! крикнув Хліб Стій вище мати і вбити гада на місці, щоб і не писнув..

Хто міг бути цим? Товариші думали, але не могли ні до чого певного прийти в своїх висновках про різницю робіт з фабрики. Ко однак одразу здалося, що цим міг бути тільки Крук, але про це він не говорив нічого. Так само думав і Хліб але теж нічого не говорив рішивши послідити уважно за Круком. Бро рішив теж уважніше придивитись до складу людей фабрики.

Знов тягнуться дні, тижні місяці праці Ко почав будову нових корпусів для поширення своєї фабрики. Праця під доглядом до провокатором проводилась далі, але не давалась ніяким шпрох до рук Ко, але той продовжував далі упертo, бо майже щодня другого дня газета „до Народу" що не будь писала перекрутливим на всі боки і підриваючи авторитет Ко і прагнучи тим Крім того ще на фабриці помір робітниками стався якийсь новий настрій. Дехто з майстрів, кур'єрів до Ко, а з цехів на звичайні видатні робітники і їм подобався. Дикий гір, бідні люде, що недавно тяжко відчули свою залежність перед фабрикою будівлями світом працюючих, а з другого боку вони почали зрідка трохи по людському, будувати хоч невелику охоту до читання газет, зацікавились театром, кіном, одягом... Часто самий малий робітник і в день відпочинку, в неділю, дивився з вікна своєї тісної хати в долину до фабрики, на якої він зростав, щоб вона не зникла кудись.

Але фабрична праця, з тяжкою працею, бо вимагає постійної напруженості в атмосфері виробництва, вона не дає людині розвиватись, бо її пригнічує в будову, пригнічує чорні руки робітників, де кожний мимо своєї підлої, а не творить самостійно. Вона нудна і висисаючи. В ній гаснуть мозок. Вони бажають більшого життя

людину підпомогати йому, як в сім годин вечора, по одинадцяти годинах праці, витягуючої з неї всі сили. Ця праця фабрики брала силу людей, як хороба в недужого. Вона лякала людей, ще й перспективою страти здоровля, цього головного засобу життя людини. І люде стали частіще й частіще думати ту думу, яку все думає той хто з 365 днів року має тільки 70 на те щоб в дійсности тільки помиріяти, що він відпочивав. — думу про те, що існують люде, які не потрібують вставати в шість годин рано й ти працювати до семої, їсти обід на смітнику, а вдома впасти на брудне ліжко, щоб набратись сил для праці на день наступний, — що існує життя без мозолів, без бруду, поту; болі в крижах існує життя де є час на пестоці зі своєю жінкою, дітьми, де існує світ найкращий — спокійного існування — ідеала кождої змученої чим небудь людини, чину, чи ледащо, особливо в доби коли суспільство немає жадного ідеалу.

Ці всі думки зробили инші, що існують люде, на яких вони роблять, які живуть з їх праці. І це родило вже в них свідомість пролетаріята, ту свідомість, яка може бути виужита або, як величезний тріумф розвитку людства або як величезний крах в розвою сучасної культури й цивілізації

Різно можно використати її. Але час в який прийшли нові робітники фабрики „Нової Гори" до свідомости робітника, був тим, коли ніхто ще не думав, як організувати, як слід життя людей в цілому футлярі, лишивши використовувати ту свідомість принадковим експериментаторам або людям живучим тільки своїми груповими інтересами. Буржуї знали тільки силу своєї влади, як засіб для боротьби за існування і гнітили робітників скільки хватало їм цих засобів, а робітники, обороняючись протиставили їм бунт, як свій засіб. І ті й другі покищо програвали, бо різні сили принадкові давали то тим, то другим часову перевагу. Цей стан взаємовідносин був добре відомим всім в футлярі. А тепер ще по війні тила вже постійна відверта боротьба між буржуєм і робітником. Хаос відносин панував.

постійно. і місце для авантюр, провокацій з обох боків було досить. Громадянства жили без жадних ідеалів, стрімлень, без мети.

Крук пореволюційний провокатор знав про це все добре і тепер рішив викликати на фабриці заколот. скориставшись ріжними моментами відносин робітників до працедавців. Зачіпком для цього бунту він вибрав момент звільнення Ко кількох несовісних робітників зі служби, які занімались піятикою, демагогією і нічого не робили, як слід. Цей використав Крук. Він зумів через своїх трьох агентів підняти робітників начебто в обороні викинутих, потім ~~[illegible]~~ нагадав тім про обкрадання робітників Ко, приховання права на фабрику держави і т. и. і нарешті кинув, що Ко збирається викинути геть всіх робітників чужинців з фабрики. У фабричні маси захвилювались, робітники спинили машини і вийшли на подвір'я на мітінг. Демагоги кидали: Геть з пачуками! Геть експлуататорів! Геть шпіонів. Все це вмить взнав Ко і одразу ж рішив, що має робити. Він знав, що наступає момент, коли йому треба напружити всі сили, щоб стати ~~[illegible]~~ побідником над виявом людської темноти й підлости.

— Негідники, провокатори! крикнув він в конторі. Я йду туди до них...

Хліб пробував порадити тому післати Число, бо Ко могли б там побити або образити, але той кинув на нього рішучим поглядом і сказав:

— Мене? Впершого хто крикне демагогічне слово або образу мені всажу пулю!

Маса в таких випадках, як бидло. Я не розучився ще володіти собою й зброєю.

Він показав свій револьвер Хлібові, сунув його до кишені і енергійно пішов в бік фабрики, де шуміла юрба.

Обличчя його в той час позначилось рішучим, непохитним виразом. З ніким по дорозі не говорючи, він підняв ти голову до гори йшов до центру двора, також певно, як би там нікого не було.

Він думав в ту хвилю тільки про одно: Забити, знищити провокатора, очистити людське життя від сміття й гидоти"...

Натовп стих побачивши Ко.

В улиці вже йшли за ним боязко деякі невідважні робітники, які не знали на яку їм ступити, чи проти Ко, чи за страйк і бунт.

Натовп, який перед хвилею кричав аби йому дали до рук „павуків", нараз побачив Ко, без решти товаришів, без охорони, того, хто, вони знали, власними руками створив серед гір фабрику, того хто стільки нового вніс в їх життя, того хто так гордо колись положив камінь під фундамент і сказав: „Царства праці ніхто не побуджає." Хто ж тепер наважився б йому крикнути: „Павук", хоч би це й треба було?

Він пройшов у центр подвір'я до водотягу, протискаючи собі руками шлях. Робітники дивились на його стежучи за кождим рухом і вже забуваючи про свої демагогічні крики, хоч по кутках ще дехто кричав і шумів. Ко виліз, дійшовши на середину, на тумбу водотягу. Всі стихли нараз, дивлячись на нього з якимсь страхом і повагою. Ніхто не важився ні обрати, ні зачепити його. Він спокійно уставився на тумбі, і також спокійно, як і на промові під час закладу камня став рубати

— „Товариші! Незабаром три роки буде, як я з голими руками прийшов сюди, щоб на цих голих і диких скелях збудувати фабрику, яка Вам потрібна, щоб краще жити. Я з товаришами збудував її Вам. Як що знаходяться серед Вас провокатори, котрі переслідують цілі, про які я Вам тут не буду говорити, то це ще не є причина, щоб Ви лишились без хліба, а край без фабрики. Товариші! Я прийшов до Вас з Революції, я робив її, я знаю її і скажу Вам, те що Ви повинні вислухати добре і запамятати. Ніяке визволення Вас збіди не може бути, коли Ви самі себе не визволите, не навчитесь щось робити, творити самі. Наколиб тут у Европі сталася буря, яка б знищила буржуазію Ви будете рабами все ж далі робітників культурних країв, як англійських, німецьких, французьких. Так зараз є на Сході. Некультурний селянин і робітник наш ще далі під пятою сильною й культурного робітника инших національностей. Розумієте це, чи ні?!

У натовпі пішов рух від цих слів. Обличчя бунтарів ставало задуманим.

Приплив енергії викликаної річчю і гнівом — робив Ко вели-

чавим. Його голос гремів відбиваючи молотом кожде слово. Він помітив, що натовп переживає момент, коли з того можно ліпити все.

— І Ко крикнув:

— Ви, що хочете легкого хліба, хіба не знаєте, що його треба вміти зробити?! Ви, мозольні руки, хіба не знаєте, що значить праця? Дайте мені зараз до рук тих правокаторів, що обдурили Вас і виставили на сміх сховавшись десь!

Як гидно було тому дивитись в цю хвилю на юрбу, як вона зачала шептатись, рухатись, не можучи знайти, хоч би й хотіла тих, хто її вигнав тепер на бунт. Люде відчули, що вони заплутались і не знали, як вийти зі становища.

А Ко говорив далі:

— Їх наняли негідники золотом, щоб Вас обернути в рабів більших ще, як Ви є в цих нещасних горах. І Ви чесний, трудящий нарід повірили прой дисвітам. Дайте мені їх до рук?! Чого ж мовчите?!

Юрба з ніяковости вже мнялася думаючи, що відповідає Ко.

— Не сьогодні, може завтра, я зумію Вам показати правду, що зробили ці прой дисвіти з Вами. Де правокатори?!

Але щастя мав Круц і його помічники, що ніхто доладу не міг довідатись звідки пішли всі чутки і хто витяг їх на бунт. І в юрбі в цю хвилю забули вже про гнів до „павуків", а кинулись шукати правокатора

Ко душив саркастичний сміх, коли він дивився на цю обдурену, безпомічну масу. І він рішив помогти їй бачучи, що вона сама не в силі знайти їх.

— Сховались негідники! Знайдемо! Ви чесні працьовники підіть зараз до праці. Час для нашого народу є дорогим, щоб витрачати його на на такі річі, як шукання мерзотника. Я знайду його сам Вам!

Ко зліз з тумби водоводу і бачучи, як стали розходитись робітники до праці, він пішов і собі до контори...

Але тільки він зник, як юрба знов вивалила перед будинок і вже кричучи і лізучи бились по між собою, шукала провокатора і знайшовши нарешті одного тут же прибила того до смерти.

Ще раз тріумфувала совість, яка живе в природі людини. Жорстокими є її акти, кровавими, але вона є правдивою, понад усі закони людські. І ця совість очищає людське життя від сміття. Хоч часом.

В конторі, в яку вже скликав Хліб з перелику всіх товаришів на пораду, що робити наколиб юрба забила Ко і як витягти з небезпеки в яку він пішов - всі хвилювались.

Ко тимчасом вернув до контори цілим, витяг револьвер і сказав кладучи його до шухляди: „поки що його не треба!"

Всі співробітники кинулись до нього зі запитом і довідавшись, що все ліквідовано вже збунтом, а лише почасти з провокатором, улаштовали Ко дружні овації, в яких чулася ще стихія Революції, коли всі вони уміли керувати масами.

Але Ко не був цілком заспокоєний: в глибині його душі закипав гнів на негідника провокатора, який зумів заховатись від кари народу; той прибитий був тільки, як це думав Ко, офіцеровчиїхсь руках.

І твердим голосом він промовив до Числа: Ти мусіш зараз заопікуватись, як найщиріше тим небогом, що там прибито. Мусіш вжити всі заходи, щоб звернути, як що він буде живим, до людей чесних назад. Йод мабуть там коло того?

Так! відповів Хліб Йод побіг туди вже з ліками.

Крім того ти, Число, мусіш перебалакати з сумлінними робітниками і змусити їх щоб вони вислідили головного провокатора, бо я переконаний, що той прибитий не знає того.

Зачалась швидко потім немилосердна розправа маси з усякими індивідами, які чимось були підозрілими, як правокатори. Сами робітники їх вишукували і накладали кару. І за якийсь час і на фабриці і в селі стихло хвилювання.

Газета „За Народ", використала події бунту в „Новій Горі" на всі боки. Чого тільки не писала вона „Комуністичне гніздо – робітники хотіли взяти собі до рук фабрику, писала вона одного, дня, другого вже, що бунт був зроблений з ціллю обучення мас спокійних краєв робити революції, потім, що забито чесну людину, бідного робітника за те, що той обороняв нибито права експлуатованих. Ко робітників, що зараза Сходу принесена емігрантами на Карпати, що влада мусить вислати їх всіх, як найскорше, щоб не мати повторення бунтів і заколотів в краю, який ніколи їх не знав, аж поки не завелись емігранти там. і т. д." Крім того вимагала гострого слідства над виявленням вини Ко, кинувшого на розтерзання людину чесну й невинну. А потім заренетувала знов, коли слідча влада не змогла встановити вбивцю (тепер прибитий вже помер в лічниці), люде напросто відмовились вказати хто його вбив і слідчий поїхав ні з чим – тепер газета напросто вимагала розсмання фабрики, як гнізда проти державних бунтарів і убійць невинних людей. Коли слідчий не зумів нічого зробити, то Крук старався докінчити слідство сам і був би зробив це, як би нарешті, як кажуть „гравсь, гравсь глечичок, аж вушко йому не вломилось", але вломилось Крукові; але ~~в~~ його справа потягла великі і далекосяглі наслідки й для Ко і його праці

Сталося це під осінь, по трьох місяцях, як відбувся бунт. Сталося, щось для всіх несподіване й незрозуміле в перший ~~черг~~ момент.

Якось Ко йдучи до кольонії з лісу був перестрінутий, пастухом з сусіднього хутора в горах і той дав Ко книжку з листом знайдену ним в лісі припадком. Пастух знаючи добре, що в його околицях немає людей письменних, які б могли читати товсті книги.

одразу рішив, що її хтось згубив з кольоністів і тепер стрінувши Ко він віддав свою нахідку тому

Ко глянув на книгу; був то роман писаний уральською мовою Написів на книзі не було жадних Але в середині знайшовся лист трохи правда розмочений водою, як і книжка, але ще можливий для перечитання. Адреса на конверті зацікавила Ко, це була адреса газети „За Народ". Ко глянувши на почерк він не був тому знайомим, але читати листа одразу не схотів. Він подякував пастухові і пішов в напрямі до дому, але по дорозі все ж не стерпів і відкрив конверт, шукаючи там підпису; Ко здивувався ще раз глибоко — там стояла підпис: „З пошаною до Вас Павло Круков." Лист був писаний уральською мовою. Перечитавши його Ко одразу зясував собі чим був Крук і що робив тут в кольонії

Ненависть страшна сила, але коли вона ще виходить з нутра людини, то під впливом її можно вбити й матір давшу нам життя. І в цей момент не було в голові Ко иншого рішення, як одразу ж пристрілити Крука. Все ж Ко був людиною у якої воля панує над чуттям і рішив спочатку сказати про чин Крука своїм товаришам.

Число не мав иншого присуду, як забити Крука, Хліб теж, але цей радив зробити це так, щоб за цю мізерну й гидку істоту Крука не мав сісти до тюрми хтось з порядних людей тим більше, що за Крука мали б вступитись партії і їх преса і ці зуміють вплинути і на слідство і на суд. Так, що відповідати б виному довелося сильно.

Число радив ще не спішитись з цим. Але Ко від обурення не мав сили вже терпіти під своєю стелею злодія, якого вигнати було за мало, а треба було, як бацілу суспільну вийняти з життя разом все. І Ко не міг чекати.

Вечером того ж дня Число заграв його задивною працею — той нарізав.

кулі до свого револьверу.

На що це? спитав Число

На те щоб коли битиму гада, щоб не було тому ратунку!

Один одного добре зрозуміли і не потрібували пояснень. Число стежив за працею Ко і тут прийшла тому думка заступити Ко в цій ролі собою і взяти на себе це вбивство, щоб за ради праці врятувати Ко перед небезпекою. Але про це він Ко нічого не сказав, тільки простежив куди той нарізавши дві кулі сховав револьвер

Число краще знав життя Крука в кольонії і міг з ним лекше стрінутись як Ко. Стріча Числа з Круком нікому не впадала до очей, це б було звичайним явищем, а стріча Ко, якого всі звали головним інженером деботувалась все скрізь.

Число знав, що Крук дуже часто ходить ранком під гору де дівчата пасуть худобу і там начебто щось читає, потім йде до лісу збирає собі грибів і йде над долиною додому. Міг він бути ще в попа о. Івана, з яким сильно сприятелював за останні часи. і навіть харчувався у того. І число ще другого дня простежив, куди пішов Крук, вернувся зараз же до контори взяв з шухляди револьвер і пішов манівцями до лісу.

Число був з тих, що ніколи не вагався у своїх рішеннях і тому не потрібував часу на ніякі обдумування. Тому було все ясним: захистити Ко і знищити мерзоту. Стрілець він був добрий.

Він тепер пішов під гору ліском. і вже здалеку побачив, що Крук є там. Глянув, чи немає поблизу людей він рішучо пішов до Крука. Крук побачив того лише вблизу і поспішно ховаючи, якийсь лист, який він тепер писав, до книги, зробив приємну усмішку і сказав назустріч Числові.

— Ранеько! Гуляєте? голос того трохи стремтів а по обличу засвідила чомусь червона барва.

Число помітивши ховання листа і роблену усмішку вже горів гнівом.

— Неховайте, нейдинку, доносу мабуть?! Нам все відомо. Приготовтесь вмерти, мерзото! — Число витяг револьвер скеровуючи того на Крука.

Крук збілів, як крейда; він бачив, що це не жарти і знав добре, що

що всі товариші Ко є люде, які не знають вагань і жалости з філянтропії, він бачив вже свій кінець.

Він хотів кричати, але слабий морально він і на цей захист людини не мав волевої сили. Він почав просити мішаючи дві мови нараз свою й уральску: „Не вбивайте! Я не буду ніколи... Я... я в мене жінка й діти вдома...

Ви, негіднику, батько дитини?! В цю хвилю пролунав стріл від якого з розбитого головою Крук повалився на землю.

Число підібрав лист писаний тепер Круком, глянув швидко до Кого?... до редакції „за народ" Подивився на Крука і кинув: у гидота! Плюнув у бік його і пішов одразу до лісу.

Числа ніхто не бачив і він непомітно вернув до контори і сів працювати. Револьвер подорозі закинув в лісі до ями з водою. Тепер читав він листа Крука. В цім листі крук сповіщав, що йому вдалося через певних людей після великих витрат грошових і довгої праці нарешті вияв при що був вбивцями робітника під час бунту; тут він подавав призвіща восьми робітників і призвіща стілько ж же свідків. Далі писав, що готує Ко, ще одну штуку, але яку не було вже в листі написано бо Число перебив йому писання. Це була остання праця цього викидька, але не останньою для його біографії.

Стріл у лісі почули лише пастухи, що пасли поблизу худобу і ті, думаючи, що хтось з інженірів вийшов на лови пішли під „Панську горку", як тепер назвали люде те місце де Крук писав свої доноси і коли побачили забитого там, перелякані прибігли до села і сповідили людей, а люде жандармів, що осіли в селі мой же рівночасно, зпим, як Ко заснував свою фабрику. Там.

Вже за пів години ціле село й кольонія знали про вбивство в лісі. Різко поставився народ до цього вбивства, але вже вечером всі рішили, що вбито „панами" Крука і що це вбивство „панське". Народ інстинктом чує правду часом. І відливі, проникливі плітки пішли по горах,

долах і лісах від того дня.

Під час перших дослідів жандармів виявилося, що вбивство було зроблено не з ціллю грабунку, бо всі річі були впорядкові і навіть чудовий золотий портсигар лежав на трові коло вбитого. Вбивство мусіло мати якісь инші причини. Перший розслід не привів ні до чого і про це жандарми повідомили слідчу владу. Звідтам вже другого дня ранішнім потягом прилетів сам начальник краєвої жандармерії і судовий слідчий з трьома дедективами; — ці всі знали „кого" вбито і тепер чули, що карєра їх в цім краю буде залежати від успіху слідства.

Само собою, що вже другого дня газета „За Народ" присвятила половину своїх шпальт цьому вбивству. Ніколи і в ніяких справах людських злиднів, безправвя, потреб населення не відводила вона стільки шпальт своїх, як тепер: півтори сторінки було вже списано з приводу тільки фактичної сторони діла. Подала не знати звідки взявши біографію Крука, вивернуту в бік похвал і співчуття забитому, як рідкому працьовникові і чесній людині. Цілими рядками вона ляяла крокодилячі сльози з нагоди смерти „молодого, талановитого, купучого діяльнісного громадянина", звала його „шляхотним піонером культури в темних лісах", який уриваючи час від своїх студій непокладаючи рук працював для народу, орґанізуючи театр в глухому селі і нарешті кидала такі слова: „Вбивство шляхотного піонера, коваля словянської культури, вбивство безперечно політичного характеру і державна влада мусить прикласти максимум зусиль для того, щоб знайти вбийника і покарати його безжалісно, так, щоб подібні випадки не могли повторятись. Ми чекаємо від влади рішучих заходів. Друге убивство в колонії „Нова Гора" — показує, що на колонію цю мусить бути звернуто увагу ще й з иншого боку".

Столичні газети теж передрукували ці відомости і знаючи, що цим можуть дошкулити Ко накинулись теж і на колонію і на владу.

Слідство й цих великих урядників від влади не дало нічого і вони вже мали б відїхати, але тут трапився випадок. Хтось з дедективів звернув увагу, що ініціяли на вензелі портсигару є тотожні з літерами доктора кольонії Йода. Спочатку не звернуто було увагу на це, бо слідчі не знали мови забитого і колоністів, але один з дедективів, емігрант з Уральців, звернув на це увагу. Вмить слідчими була збудована гипотеза, що вбивцем міг бути доктор Йод. Зараз же було йому зроблено допит, який привів до того, що Йода було увязнено. Він пізнав свій портсигар і як, чесна людина не міг не здивуватись яким чином він міг опинитись коло вбитого Крука. Цеж хотіли знати й слідчі, вже тішучись, що ниточку знайдено. Йод не міг ніяк инакше пояснити їм, як крадіжкою кимось у того портсигару, який вважав у того уваліґці, як фамілійна памятка і яким він вже давно не користався. Чути це було неприємно для слідчих. Йод приточив ще один доказ і зумів досить добре показати, що слідчі, які були у портсигарі йому не належать, а тільки Крукові могли б вони належати. Йода це однак не рятувало, він мусів би дати свідків, якихось де був він в той час, але на це їх одразу він не міг дати. Він міг би взяти за свідка бабу під лісом у якої він був того ранку, але та була так слабою, що притти б не змогла. Але крім того, це теж не був би очевидний дуже доказ. Все ж він про це сказав слідчим.

Але слідчим тепер було цікавим зробити трус у Ко і того всіх товаришів; зачіпка до того тепер з підозрінням на Йода була у них в руках.

Жандарми були сильно здивованими, що у Ко не було револьвера

— Ви не маєте жадної зброї?!

— Не маю! Власне мав, але десь мені подівся він не знаю де недавно.

Ко боявся, щоб револьвер, якого він тільки тепер відсутність сконстатував не знайшовся десь і не скомпромітував його в брехні і тому казав правду. Він і сам був здивований пропажею револьверу, але не хотів робити зайвого ефекту для слідчих і тепер старався мовчати або відповідати тільки

На запити

А слідчий вже відався: Коли у вас пропав він? Чому не зголосили на поліцію? Де купили? Якої системи? і т.д. Слідчий шукав ріжних зачіпок, щоб знайти підстаєу до арешту бодай часового Ко, що було його головною, таємною метою. Але трус не дав нічого. Лише у Мікро було знайдено кілька кусків комуністичних прокламацій підбурюючих народ місцевий до повстання проти нової влади. Ці прокламації Мікро дістав від робітників фабрики, де хтось часом їх розкидав купами. Також, як він добре памятає, їх приніс йому одного разу трохи й Крук, кажучи, що найшов у лісі.

Жандармерія, яка з емігрантами поводилась не дуже чемно забрала тепер і Мікро. Йод, Мікро і Ко опинилися увязненими.

Ці дрібні, припадкові підозріння були не цікаві все ж для слідчих, вони були знов у фізпуці, як знайти винного. Ще більше обірчення їх чекало, коли Йод дістав засвідчення від людей де він був і що робив в годину вбивства, а господиня хати показала, що бачила, як Крук, одного разу, коли Йода не було вдома взяв портсигар з валіски; вона забула про це сказати раніше думаючи, що той дозволив Крукові це.

Так само й Мікро дістав ~~10~~ десять свідків, що доказали, получку прокламацій від Крука.

Слідча влада зрештою побачила, що не має сенсу далі щось шукати, бо що раз, то більше компромітується Крук, а фактичного вбивці не вдається виявити. Було звільнено Йода і Мікро, але Ко ще держано під замком. Це все знала добре й редакція „за народ", але продовжувала писати сензаційно й демагогічно. Яких тепер наголовків вона не давала своїм статтям: „Лікар убий ця молодого піонера", „Склад протидержавної літератури в колонії Нове Гора". „Гніздо злочинців, революціонерів, убійць!" „Геть з нашої землі емігрантів!" „Інженіри й лікарі емігранти — гай дамаки XVII віку"....

Теж писали й столичні газети ворожі Ко й його промисловій.

діяльности. Ці ще дотогими закидами жидівських погромів в яких нибіто брав участь Ко і його товариші в часі Революції

Агітація преси робила те, що в головах, не свідомої закулісних факторів цієї бутафорії, зроджувалась ненависть до емігрантів з тієї нації з якої походив Ко. А далі зачалась вже завзята боротьба двох течій суспільства проти емігрантів, против своїх же братів. Скільки було витрачено паперу, слів, образ, провокацій, демагогії — цього всього не порахувати і це тоді, коли говорилось про братерство, про об'єднання і дружбу народів.

Все ж швидко стало ясним, що результати слідства не могли нічим більше підсилити нападавших. А сама слідча комісія переглянувши справи швидко дала дозвіл на звільнення й Ко з тюрми.

І в тюрмі і до неї Ко часто думав над тим хто вбив Крука, але про це йому такі не вдалося довідатись.

Загалом справа мала піти під воду. Але фатальний припадок судив їй ще раз вийти на яв. Вже весною, коли зашуміли води по горах, розмиваючи їх, хтось знайшов у лісі револьвер, закинутий в свій час Числом, заржавілий, жовтий, але числа витиснуті на нім було знати і жандарми швидко знайшли його власника і Ко знов опинився в тюрмі.

Тепер „за народ" вже мав, що писати, бо зимою він майже здихав без тем, позбувшись свого „кореспондента"

Число був схвильований новим арештом Ко, але не знав, що має робити. Часом він мав намір признатись, щоб спасти Ко, але вагавсь, бо знав, що Ко не похвалить його за таку слабодухість. Він все бігав тепер до Закона і радився з тим, що буде з Ко. Закон заспокоював його

Слідство знов поширилось, але знов уперлося в тяжкій кутик. Було безперечно доказано, що цим револьвером було забито Крука, бо калібр діри в черепі забитого був той самий; крім того в магазині знайшлась ще одна нарізана куля, яка давала ще й бічний доказ, але сам власник відкидав всі закиди йому роблені і до вини не признавався. Його довго й безконечно тримали в тюрмі, а перше згодом хтось

підняв цей закид йому вини смерти скульптора Тре і Ко надовго опинився в тюрмі. Тяжко було сидіти там Ко, звикшому до праці і головно в умовах коли ніяким способом, крім часом, не можна було з неї визволитись. Раз правда усміхалась йому можливість вийти з тюрми, але Ко відмовився від неї. Цей випадок, правда, підбадьорив сильно Ко з иншого боку: він відчув, що є ще на світі люди старого гарту, завзятих борців за ідею визволення свого краю. Одного разу до тюрми де сидів Ко завітав гість цікавий і оригінальний. Був це козак, старий селянин Богун, теж емігрант. Цікавою особою була ця істота, яку Революція вирвала від плуга, щоб змусити взятись за діло незвичне звичайному селянинові. Кто ж був дід Богун, приїхавший тепер до Ко з важною думкою? Богун був з роду козак, який ніз алну ціну не хотів зректись свого родового імя козацького, незважаючи, на ніяки удари, які впали на його стару голову, не хотів він визнати залежности свого народу від уральців. Добрий господар, що вмів на кількох десятинах землі жити культурніше, як инше завдяки своїй любови до освіти і енергії — Богун революцію прийняв не як тільки засіб позбутись панів і дістати їх землі, а я на засіб стати людям села культурнішими і свобіднішими. Ось 60-літній дід, вже з початком Революції, кидає плуга і йде по своїй губернії з проповідями, може не академічними, не ораторськими, а з ~~[illegible]~~ життєво практичними проповідями в місті яких виходив з самих глибин його селянської душі. Він проповідував за словами поета свого краю, теж селянина: „в своїй хаті, люде, своя й воля" Вже в перший рік Революції його знало добре населення кількох губерній наддніпром. Він ходив від села до села, від хати до хати і скрізь кликав людей йти боротись за свою республіку, за визволення себе не тільки з під влади класів уральців а й взагалі від цілої залежности від їхньої культури.

Коли затихали повстання він брався до каламаря і писав листи-й послання всім кому тільки міг, кого тільки знав за людей чесних і перейнятих ідею боротьби за визволення свого народу.

Всі гроші, які мав свої, або десь заробив витрачав він на це листування. Часом писав листи-посланія до цілих сел, монастирів, полків, партій і скрізь простою, неграмотною мовою, добивався від усіх не кидати зброї, не падати на дусі а боротись. Десь серед селянської молоді знайшов він самородна маляра-баталіста, котрий в часі походів малював події боротьби, забрав того до себе і тепер той оздоблював ці посланія ще й ілюстраціями свіжими, свіжих подій. Він утворив коло себе тепер, щось подібне до друкарні походної часів XVII віку і з неї вийшли тисячі листів, художньо прикрашених і поширюваних скрізь по людях.

Скільки цих оригінальних маніфестів лишилось ще й тепер похованих в селянських хатах, коли за ними спеціяльно шукали цілі відділи уральских чекістів? Селяне свято берегли їх.

На еміграції Богун не припинив своєї діяльности. Тепер писав він ще більше, як раніше. Тричі навантажений своїми посланіями він ходив на Батьківщину, ризикуючи своєю головою, розкидав їх там і щасливо вертався знов до емігрантів. З вигляду селянинки він проходив туди де ніхто не міг би пройти не попавшись до рук міліції. Часто вивішував він в часи цих таємних походів своїх на Батьківщині свої посланія на великих дворцях, вагонах, церквах, тюрмах, державних установах нової влади. Вертав на еміграцію знов днями й ночами вкупі зі своїм тільки малярем виготовляв нову партію посланій і ішов знов. Перестав ходити тільки тоді, коли його фотографія була вже скрізь відома по шляхові його мандрівок поліції.

Тепер писав він до емігрантів, особливо до тих, хто щось не будь робив для свого народу на еміграції і все кликав не падати духом а боротись. Писав і дочечів Европи. Писав, як міг, як дозволяла йому його мала освіта початкової школи, доповнена розвитком зі школи життя а особливо Революції. Продав свій одяг, продавав їжу, ходив на тяжку працю, щоб дістати грошей на папір і марки і все писав.

Божевілля й талановитість часто живуть під одною стріхою

і тяжко б було пізнати, чи є він божевільним, чи здоровим, коли б льоґічність і ясність думок того писань не свідчила про якусь, навіть, велику здорову силу автора їх.

Швидко довідався Богун про всі кутки культурної праці на еміґрації і скрізь засилав свої привітання-послання. Може часом було смішно еміґрантові дієчеві дістати іменого універсала з таким текстом: „Високоповажаний пане і лицаре війска нашого козацького республіканського! Довідавшись про Вашу славну працю на користь народу нашого селянського-козацького, я козак, селянин з Наддністра, посилаю Вам від імені нашого селянського народу, щирий привіт і бажаю Вам успіху у Вашій многоцінній праці. Хай жовто-блакітний вінок, з трезубними листами вквічає Ваше чоло, на майбутніх наших Олимпіадах, в славній столиці нашій Київі над Дніпром... Мозольною селянською рукою тисну Вам Вашу руку. Козак і селянин Богун Іван". Напис все був зроблений на твердому папері великого формату і прикрашений трезубами і прапорами в національних барвах, а надолині все був образ, якоїсь битви з часів Визвольної боротьби останніх років.

Таких посланій він посилав багато тепер еміґрантам.

Так може трохи комічно робив діло шляхтич другої кляси шляхтичів свого народу, коли ціла перша кляса дворяне зрадила свій нарід вже давно продавшись за маєтки своїм гнобителям.

Довідавшись про працю Ко він заслав йому на фабрику аж три величезних послання, які Ко звелів обробити в рамки і повісити на фабриці так просто і чудово вони говорили людям про їх долю і боротьбу, як тільки міг сам селянин їх склади.

Тепер довідавшись, що Ко попав в тюрму і розвідавшись від певних людей за що і як, він рішився на героїчний вчинок. Пішки з другої держави він причвалав до Ко і зявившись перед тим сказав: Брате винен ти, чи не винен не знаю! Крука знаю

нагоду давно – це єдиний і перший хотів використати свого сина, увесь бай стрюха ущасна з нашого приводу. Я, браття, тепер пригнув, щоб сказати от що: я не вірю в ще багатство ілюзій, а тим більше в те, що всім говорив ти, що зробиш багато, я піду туди до слідчого і скажу відверто, що я вбив Кука, то тебе в тюрму, а ти підеш працювати. Мені тепер і тюрма буде доброго хлопця, а ти загинеш дуже рано."

Незважаючи на всіх чутливих ефектів багато, Ко, вислухавши діда не міг не погодитись не погоджуватись не погоджуватись не погоджуват

але Хліб сильно підупадав; він ходив скрізь і тільки лаявся, не можучи дочекатись над своєю гуртового пруцею. „Хтось забив собаку, а порядну людину тримають в тюрмі, ни злодія! Чи є правда на світі люде? Забив, бачите, не по закону, а їм по закону можно вбивати людей? Який закон на таке сміття має буть? Ніякого! Уджи воно вже буде так на світі, ні мабуть вже вилізе на вулицю і бий кого попало, щоб дійти правди! Ихакше й не дочекаєш!" - так часто полегшував свій стан теперішній Хліб.

Але найбільше мучив за Число. Свідомість того, що за того сидить в тюрмі Ко не покидала його ні на хвилю, але він все вірив, що якось поможе Ко, звільнить Того. Вдні й ночі думав він де б знайти свідків, які б могли твердо й ясно, достовірно засвідчити де був Ко в час убивства Крука. З часом йому вдалося довідатись, що Ко в той день мав, щось день під лісом Мірзи, але дещо, бо він і не міг же напевне довідатись. Якось сталося так, що ніхто з товаришів не знав дуже, що в той день мав робити Ко. Інші свідки не являлись. Може були вони, але на селянина було знов кинулось злякатись і боялось мішатись в „панські справи", як охрестив наріг цю історію вбивства Крука. Не малу роль відограв тепер в цім і піп о. Яків, який, як фабрика відмовилась ховати Крука, на цім настояв Ко, поховав сам того, виконуючи ці обовязки більше для демонстрації і бажання приєднатись новій владі, як з християнських переконань. Цей попик тепер впливав на людей, як міг, правда обережно, хитро, по попівськи, щоб ні якось не помогти Ко вирватись з в'язниці.

Темний, забитий нарід довго думкав голосно, пошепки, говорити про цю справу, а тільки по між собою десь під хатами, в кутках, у сінях.

Не зрештою не витримала одна стіна, щоб не вмішатись в цю справу і не висловити своєї думки. Сидіння в тюрмі Ко всіх боліло людей. Так думка, що той сидить невинно вилилась десь з душі простого селянина, потім перейшла вона з подвір'я того до хати судді, потім до корчми, а далі й до фабрики. Тепер ця думка вже твердила: „Ко не вбив Крук, його вбив хтось інший."

Довелось це і діду Сталя, який розмовляючи з сусідою, вже як стихли

страсті і слідство знов спинилось.

Дід Смаль казав сусідові: „Присягай-бі, що той інженір не вбив того Крука"

— А то як!? Як ти знаєш? — запитав сусіда

— Так думаю, тай все.... Смаль нічого більше не сказав. Але Смаль був дуже був дуже поважний і чесний, старий чоловік, знаний не тільки в цім селі, а й в инших, як один з найтвердіщих людей, що до правди — щоб сусід не повірив в його слова і потребував щось ще питати.

Сусіда потім сказав сусідові і так від людини, до людини, від хати, до хати пішов суд народний, голос народу: інженір не вбив Крука. Як цей присудок народу дійшов до фабрики Число теж довідався про його і став уперто й нехаліючи ні грошей, ні праці шукати звідки він виходив. І нарешті після довгої шуканини він прийшов всіма нитками чуток до діда Смаля.

Глинка швидко по відїзді Крука зробила все, як радив їй той. Вона пона-збірала силу відомостей про Ко і поширила де могла свої підозріння про вину Ко в смерти Тре. Не все їй велося в цій праці добре. Товариші з Поваги до Ко й Тре раз схотіли приперти її достіни, щоб та чимось підперла свої підозріння.

— Ваш Ко пройдисвіт, якось то кинула вона, близькому приятелеві того.

— Що?! поспитав той.

— Так маю на це докази

— Чого?! Які

— Він післав на той світ Тре. Це ъи б мусіли краще знати, як я, ъи товариші Тре! відповіла вона забирливо.

— Ви помиляєтесь, Глинко, Тре сам застрілився.. Він ніколи не був дитиною..

— Сам!? перепитала Глинка, роблючи загадкове обличчя.

— А то ж!..

— Коли б не так, говорила вона вже зацікавлюючи того.

Співбесідник, однак, наносівся образу на неї, щоб вона дала, якісь докази цього, бо в противному разі він змушений буде взяти її слова під увагу і притягти її до відповідальности за образу Ко.

Глинка на хвилю змякалась, але швидко вже гнівно відповіла

— І дам! І докажу-почекайте. Ви ще не ще взнаєте. ~~Дякую~~

— Я панно, вже питав її він гостро, вимагаю від ъас доказів, бо ъи компромітуєте нам людину нашого товариша.

— Дам, дам. Завтра, позавтра все взнаєте...

По цій вже розмові Глинка не маючи звязків з Круком рішила сама собі дав ти раду і другого дня вже пішла до адвоката за порадою, бо скільки сама вона не читала ще раз щоденника не могла ні до го певного прийти

Адвокат розпитав її, як слід і одразу дав їй програм всієї праці на далі.

— Отже Тре з Ко оглядали ввечері працю так? Хто перший прибіг на стріл?

— Ко.

— Як він заховувався?

— Спокійно.

— Лишив якусь записку забитий чи ні?

— Лишив.

— Встановлено було що її написав Тре, чи ні?

— Здається ні.

— Це важно. Знай ять записку.

— Мав Ко револьвер? Це теж важно, якої системи?

— Не знаю.

— Який інтерес міг би мати Ко з убитого?

— Можливо грошовий. Глинка хоч і не вірила сама цьому, бо знала, що в Тре не було, а ні шага грошей, але під впливом Крука, починала думати, це є можливе. — Ко дуже добивався його скульптурних речей — сказала вона.

— Це теж важно, — відповів адвокат

— Зроблено було слідство по смерти його

— Ні!

— Це чим можу Вам служити? питав адвокат.

— Я хотіла б щоб Ви перечитали щоденик покійного і на підставі його дали мені пораду.

Адвокат взяв щоденика для перечитання і звелів їй прийти за тиждень.

Глинка чекала цього дня з нетерпінням, бо тепер все більше й більше вдумуючись в різні моменти самого самогубства Тре, вона всубестіювала собі, що забив Тре-Ко, а особливо після розмови з адвокатом

Рівночасно вона чекала й листа від Крука, але той все не писав

Адвокат зробив свій діагноз на щоденик не корисний для Глинки Він, що правда, зрахнувся від такого людського документу і зацікав-

вився ним, так що поніс до великого психольога, професора Университету Нерва, і разом з ним читав, але обидва тільки й прийшли до висновку, що була якась таємниця у цих людей, але даних про вбивство не має. І тепер адвокат, вже, як людина, просив Глинку розповісти, ясніще все, що та знала з життя цих людей, яких сліди полишились в денику.

Глинка одначе не зуміла розповісти, як слід би їй було в своїй ролі нападаючого. Раз вона впадала в безмірну жалість до Тре і ненависть до Ко, другий вихваляла Ко, як незвичайно сильного й людяного чоловіка і плуталась без краю.

Все ж зусьою, що оповіла вона йому, він зробив висновок, що справа є такою, що за неї цікаво взятись і просив її ще зайти до нього за кілька днів.

Тим часом Глинка дістала листа від Крука. Той писав їй вже з Карпат, що Ко не знати звідки розбогатів, що він має звязки з закордонними банкірами, що взагалі провадить якусь підозрілу працю, очевидно Комуністичну, що ніколи Тре й словом не згадує, а коли йому Крук раз нагадав про того, то Ко нібито зблід і хвилювався.

Глинка відписала тому про свої розмови з адвокатом і зацікавлення тим справою самогубства Тре.

Потім дістала вона ще один лист від Крука, що Ко робить на Карпатах революції, бунтує нарід і що взагалі він чим далі, тим більше переконується в підозрілости Ко і навіть хоче покинути його, щоб не мати з ним ніякого діла

Ці всі відомости були цікавими для Глинки, але не по суті річі, вона тепер коли їй адвокат вже поставив вимоги довідатись де є записка передсмертна Тре, потребувала від Крука чогось для себе більш реального. Проте вона й написала тому листа. Але відповіді вже не дістала.

А швидко потім прочитала вона в газеті про вбивство невідомо.

ким емігранта Крука, нарізаною кулею в лісі. Вона була приголомшена цією новиною, усвідомивши собі повну аналогію з убийством Тре. Ко і Тре — думала вона, розбита голова, знов Ко і Крук — розбита голова нарізаною кулею і знов кінці у воду. Вона тепер жадібно читала чотирі а той більше газет, що дня і завдяки їх тону писань, причин, яких вона не знала, а брала все за щиру правду, переконувалась ще більше, що Ко збавив життя і Крука. Одного разу вона, навіть, хотіла їхати туди на Карпати, але потім рішила, що жінка там нічого не зробить.

Але всі ці нові відомости вона передала адвокатові і той порадив їй звернутись до слідчого. Слідчий вислухавши її сказав, що коли поліціє нечого не зробила, то значить не має жадних підстав робити таке підозріння. Глинка відчула, що тепер одразу знов вона потерпіла аж дві невдачі; стратила Крука і слідчий не визнав серіозности її доводів. Але чекав її ще й третій удар — Ко був звільнений.

Глинку знов охопила розпука, але тепер вже їй соромно було якось звертатись до бога, просто ніяково вона чулась тепер перед ним, щоб просити у нього собі помочі і вона рішила стати суддею для Ко — сама. Вона ухвалила собі забити Ко при першій нагоді, і з цією думкою вона тепер тільки й жила. Думала днями й ночами, аж до божевілля, до страти чистого й ясного розуму. І вона б була це зробила вже тепер, коли б весною не почула, що Ко знов, арештований і тепер вже ясно доказано, як то писали газети, що він вбив Крука.

Глинка знов повеселіщала; її радости, що Ко нарешті втімавав, тепер не було кінця. І коли Ко навмисне для слідства було привезено до столиці вона знов не втерпіла, щоб не написати слідчому про свої підозріння в справі самогубства Тре. Ко був сильно зервованим, коли слідчий запитав його в цій справі ще. Ко дав всі пояснення, які міг і запитав хто є свідком в цій справі. Імя Глинки не менше здивувало його, коли слідчий прочитав йому листа її, поруч з іменем Крука. Ко стало ясно, в чім річ і він

і він вже думав що і як є.

Тим часом слідчі, скільки не старались на них вплинути партійні сили ворогів Ко, не находили нічого, щоб дало їм підставу посадити Ко на довго в тюрму або скомпромітувати, так щоб він вже не міг вернутись до своєї старої праці. Акт вскриття трупу Трє дав докази, що Ко тут був не причому. Преса однак і цю історію використала для боротьби з фабрикою і діяльністю Ко на Карпатах.

Тим часом Число все ж добився свого і одного разу впрост запитав діда Смаля, що той має сказати на користь Ко. Те, що сказав Смаль, пролетіло по істоті Числа блискавичною радістю. Дід знав правду.

— Діду, Ви старий і...

— Еге ж, сину, старий.. перебив його дід начебто ображуючись

— ...і Ви скажете, Ви мусіте, це сказати й перед слідчим Я не відступлю від Вас.

— Та мушу сказати. Гріх з правдою ховатись.

Число од радости трохи не помолодів того дня. А другого, він вже віз діда до слідчого і там дід розповів по своєму, по простому все, що знав..

— Старий я вже, зачав він, пане суддя, щоб брехати. Я вже швидко йду на той світ. Жив я цілий вік правдою й працею і хочу вмерти з правдою. Хай люде щось злого скажуть про мене.. Не винен, пан інженір Ко, не ~~винен~~ він вбив Крука. Не він! Кажу Вам, не він, правду кажу. Цей чоловік не зробив нам зла, а тільки добро і не слід невиною карати. Стільки добра приніс він нам, як оселився. У нас той не порахувати. Скажу Вам, наші дикі гірські люде стали людянішими, як приїхав пан інженір і його пани. Хто нам поміг, як ми гинули від хвороб, хто нам...

Слідчий вже давно нервувався довгою й неприємною тому з усіх боків мовою діда, бо той не говорив державною мовою, якої не знав, а своєю рідною і хвалив те, що не можно було хвалити. і тепер слідчий перебив оповідаючого діда і просив бути ближчим до справи.

— Зараз, зараз, нервувався ті дід. Я мушу Вам все розповісти. Отож кажу Вам правду... Дали нам працю, лічницю, школу. А скільки людей, що дістають проценти зачали собі хати вже будувати? І Ви хочете засудити людину?

Слідчив ще раз, вже більше нервово, спинив діда і зауважив, що судити має право тільки суд, а що він тільки виявляє правду і знов просив діда як мога стислі ще говорити.

— Ви щось бачили? Чули? То кажіть?

— Я й кажу оце Вам пане, запротестував дід. Я зараз оце Вам і докажу, що він не виний, той пан інженір Ко. Того дня, це було в суботу перед Спасом, я це добре памятаю, не хотів тільки цього раніше говорити, щоб ті шибеники хату мені не підпалили.

— Хто? Які шибеники?, — запитав похапцем слідчий.

— Та тепер, пане, різний нарід на світі лазить. Я старий дід, так їх бачу наскрізь, як вони підшиті... Та хай їм... Так ото того самого дня, в суботу, я копав пенька, коло фабрики і бачив, як інженір Ко, недалеко від мене щось міряв отією руркою зі шклами. Він мене не бачив. І так ми поруч працювали аж до обіду. Як принесла мені обід моя стара, той вона бачила, як він робив. Я пообідав, чим бог послав, тай знов зачав копати, а інженір все далі міряв. Він скінчив свою працю вже тоді, як жандарі бігли до лісу, їх я теж бачив. То тепер бачите, що не він вбив Крука, я під цим і заприсягну, я старий чоловік. Убив того хтось инший, хто мабуть украв пану револьвера, а не він. Такого пана шкода засудити. Жив він у нас вже кілька років, а нікому крім добра нічого не зробив. Того не можу сказати про Крука, хоч він вже й мертвий. Була то пложенька якась людина. Часом бачу, як він пан, хватає дівчину за груди аж гидко дивитись було: пан-паном, а хоче бідну дівчину образити. А у ногі бувало стукається до вдовиць або молодиць, яких чоловіки десь поїхали...

Дід би ще оповідав щось, але слідчий вже спинив його і поставивши.

кілька річевих запитів скінчив слідство.

Нарешті по кількох днях слідства і формальностів відсидів цілу зиму в тюрмі Ко було звільнено.

За великі гроші Ко видрукувала лише одна газета зізнання діда Смаля, але решта газет начебто води в рота набрала спроводу звільнення Ко, лише „Підкарпатський русскій" кинув в дуже туманих натяках, що хто знає, чому дід Смаль так довго мовчав, а на раз признався. „За Народ" — мовчав зовсім.

Але це не був кінець нещастя для Ко. Його чекав ще один удар, який на чисто відбірав під ним грунт, на який ~~він~~ став він по ~~тому~~ стількох роках праці. На поліційній управі тому набили на паспорті печатку: „Вїзд на креси заборонений". І тепер Ко знов опинився, нічим з життям незвязаним на вулиці великого міста. Формальна лучба його числом на паспорті з поліцією і та стала вже підорвиною. Все инше праця, фабрика, товариші було тому тепер вгнято. Зима в тюрмі, в час коли в тому було стільки ~~[illegible]~~ енергії — відбилась теж і на його здоровлю.

„Чи варто життя сучасне призначення людини?" — подумав Ко і перший раз за довгі роки зажурився. Закон визнав його невинним, але футляр зламав в тому здоровля і відібрав засоби для життя, що стільки років він накопичував, над чим стільки років він бився. Серед білого дня пограбовано було людину — в той час коли стільки говориться про братерство людей. Але ще ~~[illegible]~~ страшну вже річ сконстатував він, в його заболіли груди від сидіння тюрмі. Наслідок ще й дівчина відцуралась його, довідавшись про все. Перший раз в життю прийшов до його час, коли він не знав, що далі робити, що розпочинати. Жити де небудь дістаючи від друзів гроші? Але хіба це для його життя? Схилити голову перед ворогами і просити ласки? Хіба він міг це серіозно думати про спокій, втечу з життя?!

Зачинати робити нове діло десь, він почув ще себе не в силі; якось нараз відчув він втомленість від життя. Але крім того, він не міг би ніде нічого зачати, бо повідомлення поліції „на кресах не вільно"

скрізь би знайшло його

Почуття образи зробленої йому, щезбільшилось, коли незабаром він довідався що й Мікро і Число були позбавлені права на життя на „кресах"

„Ось коли вони нас зруйнують до краю, подумав Ко, коли у нас крили підрізані! Як малі наші засоби ще сьогодні для боротьби."

На фабриці лишився тепер Хліб з Хмародраном, але й вони швидко підупали й стали пити горілку. „Так, життя сучасне невартo призначення людини" сказав Ко читаючи їх щирий лист, в якому ті признавались, що пють безпробудно не можучи рівнодушно пережити утрати Ко і товаришів і розпучливо запитували, що робити далі з фабрикою. „З війною згинули ідеали людства!"

Трохи тримався ще Йод, але далі прислав і він листа в якому прощався з Ко, бо переходив на нове життя: він задумав оженитись з звичайною селянкою і відійти від цілого життя віддавшись спокою і медицині. А Закон не витримав пережитого і застрілився.

„Але ми ще поміряємо силами" – подумав Ко. Дай відпочину!..

Ко переїхав на село, на змушений відпочинок. Це був теж його перший відпочинок в життю, але й відпочиваючи він еще думав, що робити далі, як боротись, що не спорохлявіти емігрантом десь під тином...

Але не довелося Ко признати себе побідженим в кінець. Швидко одна за другою сталися дві події, які окрилили його знов і принесли йому й виправдання й втіху за його працю й боротьбу. Та заповідна дума його, яка найбільше мучила його; доля фабрики збудованої ним, швидко перестала мучити його. Син Смаля ~~[illegible]~~ вже під впливом Ко й його товаришів, ~~[illegible]~~ довшого часу бувший рішив взяти собі фабрику купивши її від Ко. Продати її Смалеві Ко вже не вагався, тільки б не пропала його праця. Цей випадок зняв тепер з душі його тяжкий камінь, бо його праця, переходила до рук, для яких власне ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ призначав Ко її. А трохи згодом сталася ще одна подія, яка остаточна завершувала ~~[illegible]~~ коло його попередньої діяльності і ~~[illegible]~~ простелювала дорідну дальшої боротьбі й праці.

Якось несподівано до села, в якому жив, нікуди не виходячи і ніз ким не зустрічаючись, схудлий, зюрблений, не голений Ко, приїхала Глинка. Але не в гості приїхала вона не для радости побачення зі старим другом, а для того, щоб убити того. Ідея помсти, так глибоко вятрилась до її душі, що вона була часом близькою до божевілля.

Тепер довідавшись що Ко ще раз вже на все звільнено, вона рішила, остаточно, убити того і для цього діставши револьвер прийшла тепер до його хати.

— Глинко! крикнув Ко, від радости Ви знов коло мене, коло нас! з нами!

Але в цю авилю сталося, щось несподіваного для Ко. Глинка миттю витягла револьвер і тремтючи всім тілом вистрілила в Ко, крикнувши: Смерть за смерть! смерть!

Але другого стрілу вона вже не змогла зробити, бо її револьвер опинився у скрівавленого Ко вже в руках.

Як дикий, підстрілений звір, крикнула Глинка і впала посеред хати напідлогу. Ко з простріленою щокою стояв обливаючись кровю і не знав, що все це значить. Як не був Ко втомлений, він був далеким ще від того, щоб кричати про поміч або поліцію. Він спокійно сховав револьвер до кишені, взяв рушник намочивши його обвязав туго собі рану, яка пекла його, як огнем.

Потім підняв вже ридаючу Глинку і поклав її на канапу.

Добре ще що хозяїв не було, вони робили в полі і ніхто не чув стрілу.

Ко горів бажанням взнати що є? Яка то причина пострілу Глинки?

— Глинко, що з вами? нащо ви допустились? Чому? Скажіть що є? питав він вже її Глинка ридала і тряслась.

— Ви вбили Тре і Крука

— Ах, ось, що?! сказав Ко.

— А що як не я вбив, а я спас живих від смерти?

Глинка нічого не відповіла. Тоді Ко рішив привести її до стану в якім би можно було з нею говорити вже, як слід

Сповідь страшна сила людської душі. Недаром її мудра християнська релігія підмітивши зуміла використати в своїх цілях встановивши таїнство сповіді. Тепер після тюрми Ко що раз, то більше чув потребу в тім, щоб відкрити комусь близькому все, що було у нього на душі чим живікерувався у всіх своїх вчинках. Орел і лев у клітці стають слабими. Бажання сповіді тепер особливо спокушало його, коли він побачив Глинку. Її вчинок стрілу також подобався йому, як і колишній жест з рукою тоді кілька років тому в ресторані, одно тільки в цім всім йому було прикрим, що Глинка робить свої жести безжадного правдивого грунту в повітря, бо не знає нічого. Він вагався недовго.

Він мусів їй сказати тепер дещо правди, але страшний біль від рани мучив його. Він вийшов до дверей вимив рану, ~~[illegible]~~, на щастя вона не була значною, перевязав знов ганчіркою розірвавши сорочку і підійшов до Глинки, яка сховавши в руки і подушку лице вже не плакала а стогнала.

— Глинко, слухайте мене Я буду Вам говорити правду і все докажу Я не вбив Жре, він сам застрілився, бо був божевільним в останні дні Ось Вам свідоцтво лікаря після вскриття його трупа. Про Крука, цю гидоту, я не хочу згадувати, але теж не я його вбив. Я не виправдуюсь, а хочу зрівноважити вашу сильну, але змучену бачу душу, яка довела Вас до того, що Ви стрілили в мене

— Де, де свідоцтво сказала Глинка необертаючись ще лицем до Ко, а протягуючи руку

Вона читала: „Запалення спиного мозку в наслідок чого мусів бути психічний розстрій, або божевілля."

— Це правда?! крикнула Глинка, вже підносячись з ліжка

— Як бачите, документ.

Глинка недовірчиво, ще глянула на Ко і тільки тепер вони обоє побачили, як слід свої обличча. Ко помітив, що Глинка, хоч і змучена, але стала дуже гарною дівчиною; Глинка жахнулась від вигляду Ко: він виглядав старим, а побачивши ще й кров, вона одразу відвернулась.

Вона запитала його: Ви арештуєте мене і даєте до тюрми?

— Я!? сказав різко Ко Я силу проповідував ціле життя і зараз не зрікаюсь цього! Тільки, Глинко, Ви дарма на мене гнівались, тепер бачите і він помахав папірцем у воздусі.

Глинка стала заспокоюватись.

— Вам боляче?! Що я накоїла?! Що я б була зробила?. Я божевільна і вона знов впала на канапу Але тепер Ко підвів її і заспокоїв, що рана легка і що „цього" не буде ніхто знати.

Тепер Ко просив її питати про все, що цікавить її з життя Тре і сам питав про її життя й думи.

Дивним і трагічним був образ цих двох людей, що сиділи напроти себе, одного обвязаного і скрівавленого, але з душею без пімсти до ранившої, його старішого, схудшого, другої опухшої від сліз змученої душею, але в якій, що хвилі вже щось яскіщало, здоджувались там зрами довіря і близости до Ко.

Вони говорили тепер довго. Глинка розповіла все, що перешила і як гнівалась вона на Ко. В часі розмови Вона все питала, чи не болить Ко його рана, а на кінці цієї розмови у неї зявилось бажання перевязати рану Ко.

— Чому Ви не написали цього мені тоді? Чому?

— Ви б прокляли, як кожда жінка мого друга тоді, Ви б знищили б те, що він створив, що полишив по собі. Тепер я кажу Вам все А Ви були тому тоді потрібною! Правда я писав Вам листа по тій останній нашій розмові, але Ви нічого мені не відповіли

Глинка пригадувала.

— Так! Я дістала його, але я була в стані такої ненависти до Вас що прочитавши, дуже дипльоматично написаного Вашого листа, одразу подерла його на шматки.

— Шкода!? Але — це вже минуло. Те що минає, або стається мусить робити рано, чи пізно, імпульс до чогось иншого.

Потім з Глинкою стався знов припадок зі слізми, коли вона довідалась, хто був Крук і в чиїх руках вона була дійсно гидкою зброєю. Те, що Ко використовував її для Тре, — вона розуміла, вона, навіть, відчула що її жертва оцінена й иншими, але в цім випадкові, коли вона була в руках гидкої, брудної людини, правокатора — цього вона собі і нікому не могла подарувати. Нам дано всім чути значіння засобів до життя і їх характер.

— Чого ж Ви не попередили мене? Гнівались?

— Я тільки на слідстві зрозумів, що Ваш акт поданий слідчому був справою рук Крука і тепер від Вас, що Ви з Круком були за одно. До того часу, я нічого не знав..

— Ну а денник?!

— Який денник?!

— А Тре!

— А звідки Ви його знаєте?

— Я маю його копію?

Ко від здивовання, аж підвищив голос. Ви маєте копію?

— Звідки?

— Від Крука

— От злодій! Він значить викрав його раз у мене і передрукував. Цікаво, як він передрукував його. Цей злочинець міг би все зробити!

— Не знаю..

— Цікаво є там прощальна запись Тре до мене і Вас?

— Яка?! Яка!? Ніякої, я не читала...

— Ну бачити, хто Крук?

У Глинки поширились очі.

— Так значить я й тут була обдурена? Боже і це зветься життям і це зветься людьми?! Ху! Хай чорт візьме це життя, проклятє, клятє, заклятє Ну й люде на світі є, бодай вони всі згинули...

Вона зачала була плакати, але Ко діставши з валізки щоденник Тре змусив її вислухати останню запись Тре і показав письмо, яке та одразу пізнала, що воно належить Тре. Ця запись знищила всі її сумніви, недовіря до Ко на все. Глинка відчула, як глибоко чесним і правим був Ко і вона готова була вже кинутись йому в обійми і зацілувати його, але гіркий досвід з людьми зробив її недовірчивою до людей, боязкою й самозахованою

Так говорили вони оба аж до пізної ночі і не помітили, я всі потяги якими Глинка могла відїхати додому вже відійшли і тепер вона тільки ранком відїхати додому.

Вона лишилась у Ко, хоч їй було тяжко дивитись на його болі від рани.

Знов говорили

— Ко хіба не жах, так жити, як ми жили? Що думаєш робити далі може вернешся до себе додому? Вона знов сказала йому, по кількох роках, не навіть „ти"

— Вічний занят до емігранта! Ні, Глинко, я там не маю, що робити Там пробує прокласти собі шлях народ азіяцько-славянський, з глибин національної душі чи психіки якого зродились потяги до повного визволення себе від усіх, яких будь залежностей від футляру створеного його буржуазією і його робітниками для працюючих, в надії не мати жадного футляру. Ти багато про цю боротьбу чула! Ти знаєш, що в цій боротьбі, цей сильний своєю азіятською стихією, народ був захопив все, що диктувала йому його примітивне розуміння культурного футляру життя, а ж поки не зявилась чинність головних законів природи я йому, як і в кождому народові Усталося те, що народ цей зараз ведуть у своїх руках сильні люде з того нації, а він у свою чергу

пригнітивши всі сусідні слабші народи диктує їм свою волю.
Щоб утримати цей стан старої дійсности, в нових формах, утворено там новий футляр в якому всім не має міста знов.
Ленін і Тагор —, Глинко, існували в одну й туж добу — це ми мусимо памятати. Неп і англійський капіталізм відповідно обома ними визнано. Цього нам вистарчає, щоб зрозуміти, що діється там.
Глинка слухала уважно Ко. Ко оповідав про свої останні пригоди.
— Ко, я вам перевяжу ще рану? сказала вона, але думала вже не про рану тільки, їй хотілося доторкнутися Ко і поцілувати його. Неймовірними болями сповнилося її серце від власної недолі тепер, ще коли вона взнавши, як жив і боровся Ко і що з ним зроблено, — їй стало болючо і сумно зовсім. Всі ті місця, які читала вона колись в денику про Ко, тепер перебігали в акціях живого сильного й правдивого Ко в його оповіданнях.
— Знаєте, що, Ко, я вам скажу. Забийте мене отут зараз і себе. Я пригадала ваші слова з щоденника тре зараз, там записано: „Життя сучасне не варто призначення людини".
Але Ко сказав їй: Я ще раз спробую вирвати в житті собі місце. Мені тільки 36 років, рано до могили..
Глинка подумала по жіночому: „мені 27-я стара панна". І в цей момент у неї зробилася туга до Ко, по Ко.
— А чи варто жити, Ко після всього, що сталося з нами в житті у розумі його?
— Я ніколи, Глинко, так не думав і не думаю: Варто чи не варто?
Для мене було, є і буде, наш головніший у нашому існуванню людському — це життя, воно головне, яке б воно не було, решта засоби, які б вони не були болючі чи приємні для нас.
Глинка побачила в цю хвилю колишнього Ко, непохитного й в горі і нараз відчула, що вона зможе його покохати а може й вже кохає.

— А може я буду теж тому засіб? — подумала вона
Спитала розгублено і хвилюючись хоч і дипльоматично про це що щойно подумала
— А може я буду для вас теж засобом? — відповів вже просто Ко, зрозумівши ціль її запиту.
Вона вже нічого більше не сказала, а тільки якось інстинктовно потяглась до Ко на зустріч такому ж рефлексу його, і вони злились оба в горячому поцілункові.
Глинка заплакала гірко, але вже радісними сльозами. Вона нервово стисла його обі руки і дивлючись тому до очей вже говорила:
Ко, так підемо, знов жити?! З тобою я не боюсь.... Все своє богацтво, яке маю принесу тобі. Будім вкупі, знов, як колись.... Я зрозуміла тільки тепер, що життя головне, все решта засоби... Кермування ними для нас — це ціль його і зміст.. Так було писано в денику Ире!
Ко поцілував її руку і відповів:
Тільки там є поступ — де є боротьба за ідеали майбутнього. Без віри в це, без цього життя стає звірячим, а ми ж люде-санітари..
Хто відчув це: вперед! І жити лекше, коли є з чим жити, за що боротись... А боротись є за що, бо сучасне нам життя неварто призначення людини

— Кінець —

Конец.

30.XI.29.Львів 94

До Вп.П.Вол.Заріцького

Шановний Пане Добродію,

На Ваше бажання вертаю Вам рукопис роману "Санитари".Свого часу я повідомив Вас про причини,які встримували редакцію умістити сей роман в ЛНВ.Дивує мене,що Ви сього листа не одержали.Може тому,що-як тепер бачу-Ви змінили адресу? На жаль тепер не мігби докладно повторити змісту того листа,для того мусівби ще раз перечитати цілу-досить обширну- річ.

З правдивим поважанням

Дм. Донцов

II

ČSR, Praha - Smichov ul Svornosti č 31, 62
Vl. Zaricky.

